

ПУБЛИЧНИ ПОЛИТИКИ.*bg*

Научно реер-review списание за доброто управление

(ISSN 1314-2313)

Година 5 / Брой 2 / Септември 2014

ПУБЛИЧНИ ПОЛИТИКИ В ХАСКОВСКИЯ
РЕГИОН 1.0. - ТЕМАТИЧЕН БРОЙ

Съдържание

УВОДНИ ДУМИ

Георги Станков – *отговорен редактор на броя*

ПУБЛИЧНИ ПОЛИТИКИ В ХАСКОВСКИ РЕГИОН 1.0.

Петър Петров

МОЖЕ ЛИ ИНТЕЛЕКТУАЛНАТА СОБСТВЕНОСТ ДА БЪДЕ ИЗПОЛЗВАНА ЕФЕКТИВНО НА МЕСТНО НИВО? ПОГЛЕД КЪМ ИЗТОЧНА ТРАКИЯ, БЪЛГАРИЯ

Лидия Стайкова

ИНТЕГРАЦИЯТА НА ПОЛУЧИЛИТЕ ЗАКРИЛА В БЪЛГАРИЯ ГРАЖДАНИ ОТ ТРЕТИ СТРАНИ – НОРМАТИВНА РАМКА, НАЦИОНАЛНИ ПРАКТИКИ И МЕСТНИ ПОЛИТИКИ

Георги Станков

ГЛАСОВЕТЕ ВИ ЧУВАМ: КЪМ НОВ ПОДХОД ЗА ДЕТСКО ВКЛЮЧВАНЕ И ДЕТСКО УЧАСТИЕ

Розалина Гъобеклиева, Михаил Василев

В ТЪРСЕНЕ НА "ЗЛАТНОТО РУНО": ДАЛИ ЕВРОПЕЙСКИЯТ СЪЮЗ СБЛИЖАВА ИЛИ ОТДАЛЕЧАВА СЪСЕДНИ СТРАНИ ДНЕС НА КРЪСТОПЪТЯ НА ИСТОРИЯТА?"

Радосвета Кирова-Делчева

КУЛТУРНАТА ИДЕНТИЧНОСТ НА ХАСКОВО В НАЧАЛОТО НА ХХІ ВЕК

PUBLIC POLICIES IN HASKOVO REGION 1.0.

Contents

Georgi Stankov

INTRODUKTION

Petar Petrov

CAN INTELLECTUAL PROPERTY BE EFFECTIVELY USED ON A LOCAL LEVEL? A LOOK AT EASTERN THRACE, BULGARIA

Lydia Staikova

INTEGRATION OF REFUGEE AND HUMANITARIAN STATUS HOLDERS IN BULGARIA – REGULATIONS, NATIONWIDE PRACTICES AND LOCAL POLICIES

Georgi Stankov

I HEAR YOUR VOICES: TOWARDS A NEW APPROACH FOR CHILDREN'S INCLUSION AND CHILDREN'S PARTICIPATION

Rozalina Gyobeklieva, Michael Vasilev

IN SEARCH OF "GOLDEN FLEECE": WHETHER THE EUROPEAN UNION BRINGS CLOSER OR ALIENATES NEIGHBORING COUNTRIES TODAY AT THE CROSSROADS OF HISTORY? "

Radosveta Kirova – Delcheva

HASKOVO'S CULTURAL IDENTITY IN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

УВОДНИ ДУМИ

ПУБЛИЧНИ ПОЛИТИКИ В ХАСКОВСКИЯ РЕГИОН 1.0.

Георги Станков

Отговорен редактор на броя

Подготовката на настоящия тематичен брой на сп. „Публични политики.BG“ се оказва съвкупност от предизвикателства.

На първо място, това е първият брой на списанието, който излиза от академичната среда и разглежда процеси, събития и добри практики, случващи се „на терен“ в конкретен регион на страната. Предизвикателството тук беше най-напред в определянето на границите на хасковския регион. В случая приех гъвкаво разбиране, че той не се препокрива с границите на административната област, а по-скоро отразява различни тенденции, процеси и практики на по-голяма или по-малка територия, които биха могли да се екстраполират на други места в страната. Причината хасковският регион да позволява подобна пластичност на очертанията си, се крие в географските му характеристики. Северната част на района е равнинна, а южната - планинска. Така процеси и явления в областта на селското стопанство, които са свързани със селищата, икономиката и човешкия потенциал в равните поля и плодородните ниви по поречието на Марица, могат да имат допирни точки с подобни процеси в златната Загора, но не и с планинския терен и свързания с него начин на живот в Източните Родопи и Сакар. Обратно, природните и географски особености, а оттам и възможностите за бизнес пред общините в долното течение на Арда, са съвсем различни от тези в общините, които в западна посока граничат с Пловдивска, а в северна – със Старозагорска област. За разлика от региона на Кърджали, който се припокрива изцяло с географските, природни и стопански характеристики на Източните Родопи, както и от региона на Стара Загора, който в огромната си част е разположен в Горнотракийската низина, Хасковският регион е преходен и носи чертите и на северния, и на южния си съсед. В това пространство самият гр.Хасково е естественият център между севера и юга на административната област.

На второ място, авторите в броя са изключително практики, заети в теренна работа, с личен опит от случаи от практиката. Предизвикателството беше да се открият експерти, които са способни да изведат и развият практическия си опит в по-широка концептуална рамка, да го доближат до теоретичните идеи в анализа на публични политики и да предложат конкретни стъпки за реформиране, надграждане и развиване на тези политики. В някои случаи, например в изследването на интеграцията на бежанците, което е първото по рода си проучване на темата през перспективите на публичните политики, не става въпрос дори за анализ, а за синтез на наблюдения и информация по много случаи от практиката, които заедно създават общата картина, досега не виждана и съответно не коментирана като такава. В този смисъл, беше необходимо разглежданите политики да са

основани на данни, доказателства и/или изследвания, позволяващи преход от изследване на случай към изследване на по-голяма възможност, и свързване на конкретни добри практики на места с по-мощни обществени тенденции и публични политики.

На трето място, броят съдържа статии по теми, които рядко попадат в сферата на изследователския интерес в България (дори някои от тях – никога досега). Предизвикателството беше да не търсим изчерпателност на всички възможни теми, а по-скоро да насочим вниманието на читателите към актуални проблеми и добри практики от по-рядко проучвани области, или да представим различна перспектива върху вече изследвани. В тази насока бяха усилията ни за разглеждане на детското участие, което е разновидност на гражданското участие, на потенциала на региона да развива културната си идентичност и креативните индустрии, на идеите за използване и развитие на възможностите, които дават обектите на интелектуалната собственост, на интеграцията на търсещите закрила у нас лица. Чувствах, че е важно да представим теми, които не само имат пряка връзка с „живия живот“ на хората в региона, но и които да покажат колко разнообразни, богати на идеи, цветни и творчески по дух могат да бъдат политиките. Създаването и осъществяването на публични политики носи асоциацията за „дизайн на живота“, който хората могат да имат.

Хасковският регион предлага много теми, които очакват своите бъдещи изследователи. Сред тях могат да бъдат: изготвяне на стратегии за създаване на благоприятна за бизнеса среда, съобразена с условията на региона, изследване на ролята на митниците в живота на местните жители и в проявленията на корупция в региона (казано накратко, хасковска област разполага с две митници), обвързването на дейността за опазването на защитени видове като царския орел в Сакар и белоглавия лешояд в Източните Родопи с конкретни земеделски и лесовъдни политики, позволяващи да се осигури съществуването им по начин, максимално близък до естествения за тях в недалечното минало.

Затова настоящият брой е версия 1.0. Оставяме отворена възможността за следващ брой, версия 2.0.

Приятно четене!

ПУБЛИЧНИ ПОЛИТИКИ В ХАСКОВСКИЯ РЕГИОН

МОЖЕ ЛИ ИНТЕЛЕКТУАЛНАТА СОБСТВЕНОСТ ДА БЪДЕ ИЗПОЛЗВАНА ЕФЕКТИВНО НА МЕСТНО НИВО? ПОГЛЕД КЪМ ИЗТОЧНА ТРАКИЯ, БЪЛГАРИЯ

Петър Петров

Резюме

Статията обосновава становището на автора, че общините в региона на Източна Тракия биха могли да използват ефективно ресурса, който им дава интелектуалната собственост, за да увеличат благосъстоянието на своите жители. Изследвани са географските, исторически и други особености на регион „Източна Тракия”, както и особеностите на децентрализираното управление, съобразно господстващата световна и европейска наука и на базата на Европейското общностно право. Особено внимание е обърнато на обектите на интелектуална собственост, които имат потенциала да бъдат развивани от общините. Наред с теоретичните постановки, е изложено мнението на автора за реални местни политики, свързани с експлоатирането на интелектуалната собственост на местно ниво.

Ключови думи: интелектуална собственост, търговска марка, авторско право, географско означение

CAN INTELLECTUAL PROPERTY BE EFFECTIVELY USED ON A LOCAL LEVEL? A LOOK AT EASTERN THRACE, BULGARIA

Petar Petrov

Abstract

The paper justifies the opinion of the author that the municipalities in Eastern Thrace could use efficiently the resources of intellectual property in order to increase the well-being of their residents. The author explores the geographical, historical and other features of the region of "Eastern Thrace" and the characteristics of decentralized management, according to the dominant world and European science and on the basis of European Community Law. Particular attention is paid to the intellectual property that has the potential to be developed by municipalities. Along with theoretical review, the text exposes the author's views of real local policies related to the exploitation of intellectual property locally.

Key words: intellectual property, trade mark, copyright, geographical indication

„Изобретяването на федерализма има значение за независимата власт, каквото значение има разцепването на атома за науката.“
Съдия А. Кенеди, становище по дело „U.S. Term Limits, Inc. v. Thornton, 514 U.S. 779, 838 (1995)“

1. Увод

Република България е единна държава с местно самоуправление. Нейната територия е административно разделена, а в това деление общината е основната административно-териториална единица, в която се осъществява местното самоуправление. Допълнително гражданите участват в управлението на общината както чрез избраните от тях органи на местно самоуправление, така и непосредствено чрез референдум и общо събрание на населението¹. Въпрос на автономно решение на административното ръководство на съответните общини е какви политики приоритетно ще поддържат, за да бъдат социално и обществено привлекателни за своите жители и атрактивни за чуждите. Изборът на такива решения е определен от различни фактори: вътрешно- и външно-политически, социални, битови, географско разположение, историческо наследство и приемственост, наличие на съответни природни и/или промишлени ресурси и т.н. Така общините, имайки принципната законова възможност самостоятелно да реализират собствени начинания, с цел увеличаване просперитета на своите гласоподаватели, често пъти изграждат концепции, инкорпориращи визията за бъдещото икономическо и социално развитие на съответната административна територия². Реализирането на тези проекти е свързано с редица трудности: тясната връзка на общините с централната власт, най-малко в посока на бюджетирането им; конкретната политическа конюнктура в страната и в самата община; качественият и количественият финансов и личностен ресурс на съответната община и пр. Все пак, за да се отговори на въпросите „кога?“, „защо?“ и „как?“, често пъти в разглежданата плоскост се забравя за основния: **„какво?“**. В частност някои възможности, които могат да бъдат реализирани и да доведат до съществени ползи за общините, се пропускат по причина, че или не са забелязани, или тяхната полезност е пренебрегната, или е недостатъчно добре оценена на местно ниво. Типичен пример за това е негенерирането на ползи от ефективно експлоатиране на интелектуалната собственост (тук и надолу ИС) на ниво „община“ в България, като принципно липсват разработени трайни или краткосрочни политики на такова равнище.

В настоящата статия авторът ще опита да обоснове тезата си, че общините могат самостоятелно да използват обективно заложен ресурси и фактически състояния, свързани със създаване и експлоатиране на обекти на ИС, като по този начин е възможно да увеличат пряко икономическия статус на съответния регион, а от тук - да реализират преки и непреки ползи за него. В тази връзка те са способни да осъществят нормативна регулация на обществените отношения, свързани с ИС и действащи на територията на административната единица, да създадат благоприятна среда за частния сектор,

¹ чл. 2, ал.1, изр. I-во и чл. 136, ал.1 от Конституция на Република България (КРБ).

² Така Община Харманли е приела официално концепция „Приоритети, цели, и проекти“, например приоритет I - „Създаване на предпоставки и условия за балансиран растеж на стопанството на общината в условията на пазарна икономика и предвид присъединяването на България към ЕС, чрез подпомагане и стимулиране развитието на традиционните структуроопределящи отрасли като селското и горското стопанство, хранително-вкусовата, тютюневата, шивашката и мебелната промишленост, електропромишлеността, строителната промишленост, туризма /селски, еко и културен/ и сектора на услугите“, достъпно на официален сайт на Община Харманли: <http://www.harmanli.bg/goals-and-projects>

използвайки редица различни инструменти, познати на теорията и успешно използвани в практиката на други държави.

Обект на изследване е източна България, в частност района на централна и източна Тракийска низина и източни Родопи, обхващащ административно област Пловдив, Стара Загора, Хасково и Кърджали. Накратко ще авторът ще обсъди въпросите, свързани с науката за местно управление и правото на ИС. В последствие ще бъдат обсъдени възможности за експлоатиране на някои конкретни обекти на ИС: обектите на авторско право (тук и надолу АП), правото върху търговска марка (тук и надолу - ТМ), правна защита върху географските означения (тук и надолу ГО) и други по-малко известни в обществото обекти. Погледът върху проблемите е през призмата на правото, като е направен опит да се използват постиженията на други клонове от науката - учението за публично управление и икономика.

2. Особености на Източна Тракия

Понятието „Тракия” има значение за географски регион в южна Европа, който по настоящем е ситуиран на територията на България, Турция и Гърция. В България е прието района да се асоциира с територията на Горнотракийската низина, така от него се изключват планинските райони - Родопи, Странджа и Сакар, както и южното ни Черноморие (районът на Бургас). Този географски ареал притежава специфични белези, които го правят уникален и му дават характерни и често пъти неповторими предимства, в сравнение с останалите части на България.

Географското разположение на района носи своята уникалност, тъй като това е най-краткият път от Западна Европа към Азия, който по настоящем може да се осъществи по суша (свързан с транспортните съоръжения на Босфора). Древната история на региона е неразривно свързана с ключовото значение на това обстоятелство. Така поне от римско време тук минава т.нар. „път на коприната”, използван за осъществяване на бърза и ефективна връзка между търговците в познатия древен свят. По-късно в региона, благодарение на тази транспортна връзка са се развили различни тържища, имащи огромно транснационално значение и известност. В частност такъв е бил т.нар. „Узунджовски панаир”, находящ се до сега съществуващото с. Узунджово, обл. Хасково, просъществувал като център на търговията в периода от първа половина на XVIII в. до 1876 год.³ Препратката към историята е необходима. И сега географското значение на Източна Тракия е видимо. От тук преминава съществената част от железопътния и автомобилен поток от Западна и Северна Европа към Турция, от там - и към Близкия изток. Наследник на Узунджовския панаир намираме в сега съществуващия „Неделен пазар” в гр.Димитровград, създаден и действащ на база традиция и географско разположение вече повече от 30 години.

В политически аспект районът има също важно значение. Същият съдържа една от външните сухопътни граници на Европейския съюз (тук и надолу ЕС) - тази с Турция, където се намира и най-експлоатирания на Балканският полуостров сухоземен ГКПП - „Капитан Андреево”. В комплекс с географските характеристики на региона, този факт дава възможности на съответния регион да ползва облагите от търговските отношения,

³ Показателно е каква информация се съдържа в тогавашната преса на Отоманската империя-вж. "Цариградски вестник" от 15 октомври 1849г. бр.69 за търговците и цените на стоките на Узунджовския панаир "...Един от най-главните панаири остана Узунджовският (между Едрене и Пловдив)... всяка година през месец септември. В него ся събираха от веко време търговци от Мала Азия, Армения, Каръм, Россия, Унгария, Лехия и Немско и търговските боравяния по него беха много и големи", достъпно на http://www.etar-fair.org/uzun_fair_bg.htm.

които възникват в следствие на предоставяне на стоки и услуги двупосочно - от държавите членки на ЕС към Близкия изток и обратно.

Климатичните особености на Източна Тракия оказват съществено влияние върху развитие на бизнес средата тук. Преобладаващият по-топъл, близък до средиземноморския, климат дава възможност за развитие на селското стопанство в двете му основни направления - растениевъдство и животновъдство. Традиционно регионът на Горнотракийската низина се свързва със зеленчукопроизводството, цветопроизводство, отглеждане на някои технически култури - памук, тютюн (за региона на Кърджали и Хасково), както и на специфични и отглеждани само тук култури - фъстъци, сусам, мак и др. Животновъдството е също развито и с дълбоки исторически корени. Освен типичните за страната ни свинепроизводство и птицепроизводство, тук се отглеждат и местни породи биволи, говеда (късорого родопско) и др.

За статията е важно да се подчертае, че на изследваната територия попадат два обособени винарски региона - този на Източна тракийска низина и отчасти - региона Сакар. Значението на винарството в регионален аспект изисква особено внимание, тъй като стремително се разраства и придобива съществено икономическо измерение, а връзката му с ИС и по-специално с ГО е пряка.

Селското стопанство като традиционен поминък е изисквало необходимостта от академичното му изучаване. В региона са ситуирани две ползващи се с висока репутация висши учебни заведения⁴. Особено важен в ракурса „ИС” се явява и престижният Институт по растителни генетични ресурси „К. Малков” в гр. Садово, обл. Пловдив, в чиито цели и задачи влизат изпълнение на селекционни програми по основни за страната култури и създаване на конкурентни висококачествени сортове, които са също обект на ИС⁵.

Човешкият ресурс, като брой трудоспособни хора, специалност, квалификация и професионални умения е съществен фактор при формиране икономическия статус на региона. Една от характерните особености тук (особено за област Хасково и Кърджали) са множеството специалисти шивачи и тъкачи. Леката текстилна промишленост е силно развита, като преобладаващо тя е насочена в дребни фабрики за шиене на дрехи (между 5-10 работника), разположени по селата. В последните години обаче е налице стремеж за окрупняване на част от тях, така редица регионални производители на облекло придобиха национален статут и целенасочено работят в посока на утвърждаването им на пазара, включително използвайки търговската си идентификация чрез регистрирани ТМ в посока брандиране на бизнеса.⁶

Накратко: историята, география, климат, политически и социални особености на Източна Тракия придават нейната уникалност. Благодарение на тях, тук са се развивали и се развиват типични отрасли на търговията и селското стопанство, даващи възможност за увеличаване на икономическия статус на регионално ниво. Тези обективно съществуващи предпоставки имат и пряко значение към темата за децентрализация в управлението на регионално ниво, а от тук - за ефективно използване на ИС която, както ще видим е пряка функция на икономиката и в частност - на търговията.

⁴ Тракийски университет, гр.Стара Загора с два факултета „Аграрен” и „Ветеринарно-медицински”, достъпно на <http://www.uni-sz.bg/node/872>; и Аграрен университет, гр.Пловдив, с факултети „Агрономство”, „Лозаро- градинарство” и „Агроекология и растителна защита”, достъпно на <http://www.au-plovdiv.bg/departments.php>

⁵ Достъпно на <http://www.ipgrbg.com/>

⁶ Могат да се посочат като вече известни в страната ни производители на дрехи, брандиращи бизнеса си - например „Даймънд” за спортни облекла (гр. Хасково); „Юнона” и „Луци” за дрехи (гр. Димитровград) и др.

3. Централизация и децентрализация в управлението

Струва си да се разсъждава на темата за автономността на местните, локални административни структури, в съответните законови лимити, които им са предоставени. В същината си проблемът е на политическо ниво. Налице са оформени две крайни групи: едната поддържа тезата за необходима децентрализация и обратно - другата застъпва идеята, че силната централизирана власт има повече преимущества.⁷ Изработени са различни модели в подкрепа на първата и втората група мнения. Така например, идеята, че едновременното създаване на политики в множество паралелни юрисдикции дава възможност на гражданите да изберат коя от административните единици е по-ефективна и че така това довежда до по-ефективна правителствена политика.⁸ По този начин, системата от множество местни управленски органи е по-иновативна отколкото монолитната централна власт.⁹ Това е американският модел на федерализма, закрепен на конституционно ниво.¹⁰

Критиците на крайната децентрализация намират множество „пробиви“ в предложения модел за управление. На първо място, местните „изобретения“ - политически и управленски решения и свързаните с тях инструменти, не представляват „собственост“ на съответната местна структура. Така всяка отделна юрисдикция може да предпочете вместо да създава свои собствени правила, процес който е рискован, експериментален и най-често скъп, просто да използва опита на други юрисдикции „на готово“. Така, докато някои местни органи проявяват инициативи и влагат усилия в създаване на дадена политика, други просто „открадват“ готовият продукт. На второ място, макар и официалната власт в съответния регион да е ангажирана добросъвестно в осъществяване на дадена политика, то нейните субекти - официалните лица на тази власт, нямат интерес да осъществяват нови рисковани политики, които могат да доведат до неприемлив резултат, поради което в последствие те лично да бъдат наказани - било от закона, било от вота на избирателите¹¹.

Балансираната позиция е, че дори и иновационните политики да са приоритет на централната власт, то не всяка от тях е необходимо да произхожда от правителството. Държавните политики зависят от множество трудно определими и контролируеми фактори, които могат да варират в зависимост от политиката, нуждите на всички граждани на цялата държава, същността и характера на самата конкретна политика, електоралната сигурност и т.н. Същото често пъти ги прави контрапродуктивни, не навременни, ненужно скъпи и в крайна сметка - не ефективни. От друга страна, за местните административни единици са налице значителни затруднения да прокарат свои оригинални политики. За

⁷ Двете становища са на американски учени, които обсъждат темата съобразно и федералното управление на държавата САЩ. Изводите са приложими и към Българското самоуправление в разглежданата светлина, до колкото се имат предвид разликите във формата на държавно управление, б.а

⁸ Т.нар. „теория на пространствено – конкурентен модел“ създадена от Charles M. Tiebout, вж. Tiebout, Charles M., A Pure Theory of Local Expenditures, The Journal of Political Economy, Vol. 64, No. 5, (Oct., 1956), pp. 416-424, достъпно на http://www.unc.edu/~fbaum/teaching/PLSC541_Fall08/tiebout_1956.pdf

⁹ Позиция, поддържана от съдилищата в САЩ, вж. дела Arizona v. Evans, 514 U.S. 1, 8 (1995); Gregory, 501 U.S. at 458; Garcia v. San Antonio Metro. Transit Auth., 469 U.S. 528, 546 (1985)

¹⁰ Историко-икономически анализ в подкрепа на идеята за федерализъм, както и развитието му на практика в държави, различни от САЩ, както и редица предложени за усъвършенстването му намираме при Inman, Robert, P. & Rubinfeld, Daniel, L., Perspectives on public choice, ch.4 The political economy of federalism, A handbook, Cambridge University press, 1997, достъпно на <http://orientation.uchicagolawandecon.org/readings/Inman.pdf>

¹¹ Така Rose-Ackerman, Susan, Risk Taking and Reelection: Does Federalism Promote Innovation?, The Journal of Legal Studies, Vol. 9, No. 3, Jun., 1980, с.593-605, достъпно на <http://www.jstor.org/discover/10.2307/724006?uid=3737608&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21103655594017>

тях остава избора на „копирането“ на вече създадени или продуциране на нови, оригинални решения. Всъщност това не е същественият проблем. Териториалните единици са по предположение ограничени от финансова гледна точка и обвързани пряко с централния бюджет. По този начин местната политика е поставена под въпрос, като е възможно тя да не може да се реализира по причина на липса на финансиране. Въпреки това, по конкретни краткосрочни или дългосрочни програми, на местно ниво локалната администрация е по-гъвкава, а икономическият проблем може да бъде решен по различни допустимо от закона механизми - било чрез външно финансиране (например от ЕС или други донори), било в публично - частно партньорство, било от реализиране на собствена търговска дейност¹².

В последно време архитектурата на политическо вземане на решения в света, а в частност в Европа, е драматично променена посредством т.нар. процеси на „интеграция“ и „децентрализация“. Някои от политическите решения се вземат на централно, високо ниво, докато други – посредством решения на малки политически единици с идеята, че са „по- близо до хората“. Двата процеса всъщност представляват двете страни на една и съща монета – търсене на подходяща управленска структура за намиране на публични решения. Така в случаите на голяма и нееднородна популация е по-трудно да бъдат разрешени проблемите, свързани с неправомерното използване на блага от отделни членове и/ или групи от лица, координационните проблеми в тази връзка, възникващи за контролиращия субект (правителството) са нерешими на „високо“ ниво. В този смисъл, децентрализацията поставя управлението по-близо до хората, така тя е възможен начин, който улеснява политическия контрол върху възникването и развитието на съответните проблеми. Хетерогенността на широката популация поставя въпроса за ефективността на децентрализацията като надлежно средство, посредством което може да бъде засилена ефективността на правителството, защото местните официални власти имат по-добра информираност, за да постигнат съвпадение между услугите, предоставяни от публичния сектор и нуждите на местната популация¹³.

На териториално ниво икономическото развитие предполага подкрепа и развиване на местния икономически капацитет и формулирането на отговори на съответните икономически, технологични, социални и други предизвикателства. Това развитие е дългосрочен процес. Основата му лежи в използването на съответните човешки ресурси, инициативите и предприемаческата дейност на локално ниво. В най- общи линии, това развитие се гради на основата на три концепции: 1) Развитие, ориентирано съобразно факторите на производство, основани на използване и капитализиране резултатите и ползите от ниската цена на някои базови икономически ресурси; 2) Кейнсианският поглед, центриран върху съвместния ефект между обществени изисквания и публични инвестиции; 3) Развитие на местната производствена система, посредством ефективната организация на локалните ресурси, съобразно индустриалните и регионални възможности или като комбинация от двата фактора¹⁴.

Както се посочи, един от начините за справяне с финансовия проблем е сътрудничеството с частния бизнес. В тази връзка са познати различни инициативи, изхождащи от местното управление, насочено към частния сектор, с цел получаване на позитивен отговор в посока развитие на местната икономика. Най-общо такива са данъчни

¹² Leahy, Joseph Kieran & Galle, Brian D., *Laboratories of Democracy? Policy Innovation in Decentralized Governments*, *Emory Law Journal*, Vol. 58, p. 1333, 2009, c.1397- 1398.

¹³ Tommasi, Mariano & Weinschelbaum, Federico, *Centralization vs. Decentralization: A Principal-Agent Analysis*, *Journal of Public Economic Theory*, Vol. 9, Issue 2, pp. 369-389, April 2007, c.370, 372, достъпно на <http://www.yale.edu/leitner/resources/docs/2003-02.pdf>

¹⁴ Matei, Ani I., *Empirical Approaches About the Input-Output Model for the Local Economic Development: Case Study in Braila Municipality*, *International Journal of Public Administration in Central and Eastern Europe*, No. 1, 2007, c.1-2

инициативи (освобождение, суспендиране или намаляване на данъци, данъчни кредити); приходни инициативи (преференциални кредити, директни инвестиции, апортиране на реална собственост - движима или недвижима); предоставяне на услуги (техническо осигуряване, предоставяне на работна ръка, маркетинг и др.)¹⁵.

Нуждата от диверсификация във властите, в посока – създаване на силна и относително независима местна власт е приета за необходима на европейско ниво, без оглед на формата на управление на конкретната държава – членка (конфедерация, федерация, република, монархия и др.). Така на 18.10.1985 год. е приета Европейска Харта за местното самоуправление (тук и надолу – Харта)¹⁶. В нейните принципи влиза дефиниция за местно самоуправление: правото и реалната възможност за местните общности да регулират и да управляват в рамките на закона, на тяхна отговорност и в интерес на тяхното население, съществена част от обществените дела (чл. 3, ал.1). Правото се упражнява от органи, чиито членове са избрани чрез свободни, тайни, равни, преки и общи избори и които могат да имат изпълнителни органи, които отговарят пред тях; може да се упражнява и пряко от гражданите, чрез използване на различни форми (чл.3, ал.2). В Хартата ясно е прокаран принципът на децентрализация, по модела „по-близо до хората” - правомощия на местните органи да поемат инициатива, в съответствие със закона; преимуществено изпълнение на обществени задължения от властите, които са най-близо до гражданите; пълно и неограничено пълномощие на местните органи, в рамките на закона; автономия при делегирана централна власт към местните органи; при вземане на централни решения се дава възможност на органите на местната да дадат своето становище¹⁷. Европейският нормативен международен акт обръща внимание и на важния икономически въпрос, свързан с финансирането на местните органи. Така те имат право на достатъчно собствени средства от държавния бюджет; поне част от тях следва да бъдат получени от местни данъци и такси, който размер имат право да бъде определен от тези органи, в рамките на закона; право на избор на финансови механизми за конкретния административен район; централизирани финансови процедури, защитаващи слабите финансово общности; право на мнение на местните органи при отмерване на финансите от централизирания бюджет; субсидирането като принцип не следва да се отнася за конкретни проекти, а да е общо¹⁸. Следва да се отбележи, че в голямата си част принципите на Хартата са инкорпорирани в Конституцията на Република България и са част от местното ни законодателство¹⁹.

Възползвайки се от европейската законодателна рамка, масово в държавите членки на ЕС настъпиха промени в местното законодателство, даващи възможности за силно децентрализирано управление. Използвайки и теоретичните постановки, колкото и спорни да са те, в момента са налице множество действащи модели, използващи сходна философия, универсални и уникални инструменти, именно за да се постигне висока ефективност на местната регулация в обществените отношения²⁰.

¹⁵ Rosenbloom, Jonathan D., Government Entrepreneurs: Incentivizing Sustainable Businesses as Part of Local Economic Development Strategies, Drake University Law School Research Paper No. 11-22, 2011 год., с. 22, достъпно на http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1734869

¹⁶ Ратифицирана със закон, приет от 37-о Народно събрание на 17.03.1995 г. - ДВ, бр. 28 от 28.03.1995 г. Издадена от Министерството на регионалното развитие и благоустройството, обн., ДВ, бр. 46 от 6.06.2000 г., в сила от 1.09.1995 г.

¹⁷ Вж. чл. 4 от Хартата

¹⁸ Чл.9, т.1- 7 от Хартата.

¹⁹ Вж. глава VII, чл.135- 146 от КРБ; проектираните принципи са технологично и правно оформени в различни закони- Закон за местната администрация и местното самоуправление, Данъчно осигурителен процесуален кодекс, Закон за местните данъци и такси и мн. други.

²⁰ Така в Италия модернизиранието на местните властнически органи е организирано от средата на 90-те години на XX-ти век в две главни посоки- насочване на менаджиранието им към резултатен подход, чрез изграждане на местен управленски потенциал на високо ниво от една страна, и въвеждане на отчетни

Краткият теоретичен обзор върху проблема от управленска и икономическа гледна точка ни дава повод да стигнем до заключението, че в съвременните социално-икономически условия е оправдано да се предоставят силни права на местните органи за самоуправление по създаване на регионални политики, с цел увеличаване на благосъстоянието на съответната територия и находящите се в нея жители. Тези права и възможности са законово гарантирани на европейско, конституционно и законодателно ниво в България. Налице са работещи модели в държавите – членки на ЕС, които ефективно използват концепцията за децентрализация на властите.

4. Интелектуална собственост - кратък обзор

Дефинирането на понятието ИС е начинание, предварително обречено на неуспех. Макар и правната наука да изучава повече от 300 години този дял на правото, все още няма консенсус дори и в намиране на универсално определение какво всъщност представлява ИС. Терминът се използва, за да обхване кръг от различни права, използвани в различни правни инструменти: обичайното право, специални и общи закони, съдебна практика и др. Общото между тях е, че същите защитават някои продукти на човешкия ум през определен срок, срещу неоторизирано използване от други лица, извършвано по различни начини. Генералното значение на тази защита е да се даде възможност и сигурност на лицето, което има желание да твори, финансира или експлоатира даден интелектуален продукт, като по този начин то получава правно гарантирана възможност да транспортира интелектуалните си намерения в действия, водещи до крайната цел - създаване обект на ИС. Ако такава защита липсваше, то творците или не биха действали, или пък действията им биха били нискоефективни²¹.

Така може да се приеме, че ИС като термин описва идеи, изобретения, технологии, творби на изкуствата и др., които са невестествени, когато възникват в ума на твореца, но при закрепването им във веществена форма²² придобиват определена стойност като продукт. В този смисъл, ИС представлява търговската проекция на умствената дейност, сътворена за да разреши технически, научни или художествени предизвикателства. Съобразно и господстващата в Европа натурална правна доктрина, правата върху ИС произхождат от правото на твореца да използва плодовете на труда си, който в основата си съдържа елемента на интелектуално (творческо) усилие. Изобщо терминът „интелектуална собственост“ може да бъде приет като една условна конструкция. Така например съдържанието на термина „право на ТМ“ вместо да бъде разбирано като право

иновации от друга страна. Реформата е увеличила възможностите на управленските екипи, съобразно условията на местните ресурси и съответните достижения именно чрез въвеждане на схема инициативи, организирани на база търсен резултат, вж. Bracci, Enrico, University of Ferrara, 2008, достъпно на http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1184621. В Румъния пак в тази посока се набляга на връзката от една страна между централната и местната власт, като гаранция за успех и ефективност на местното управление. Допълнително там се насърчава и партньорството между публичния и частен сектор, като по този начин се дава възможност на публичната власт да се фокусира върху своите прерогативи, с цел предоставяне на ефективни услуги, ориентирани към получаване на съответни публични ползи на приемлива цена от частния сектор. По този начин местната власт се превръща в един вид „съдружник“ при съответните инициативи, ведно с всички права и задължения, вж. Matei, Ani I. & Matei, Lucica, Partnership and local governance in Romania, EGPA Conference, 2008, Rotterdam, International Journal of Public Administration in Central and Eastern Europe, No. 1, pp. 52-76, 2009, достъпно на <http://ssrn.com/abstract=1372049>

²¹ Вж. при Harms, LTC, The enforcement of intellectual property rights, WIPO, 2-nd ed., 2008

²² Терминът „веществена форма“ не е акуратен. АП възниква и върху рецитиране на стихотворение- самата рецитация е защитена, възниква и когато песента е записана в дигитален файл, който определено също не е веществен в конвенционален смисъл. Използването му има значение, че произведението може да бъде възприето от сетивата на хората - зрение, обоняние, вкус, слух, допир. (б.а.)

върху невеществената ТМ, намира своето изражение във функциите си - да защити изключителното право на търговец, притежател на права върху ТМ и от друга страна - да даде възможност на потребителя да идентифицира определен маркиран продукт с конкретния източник - правопричителя на ТМ, поставена върху него, очаквайки по този начин дадено качество на желания продукт²³.

Не всички обекти на интелектуалната собственост обаче имат толкова пряко изразена връзка с елемента „интелектуалност”. Например ТМ се защитава дори и когато търговеца не е вложил никакво интелектуално усилие за създаването на самата марка като знак. Връзката на правото на ТМ с „интелектуалния” момент не е необходима, придаването му на значение като „интелектуално право” би следвало да се разглежда в един по-широк смисъл, а не тясно свързано с творческия момент, както е например АП. Видима е обаче връзката му със самото използване на ТМ в търговската употреба, чрез изграждане например на бранд имидж, реклама, мениджмънт, маркетинг и пр., които действия без съмнение включват в себе си интелектуално (творческо) усилие²⁴. Чисто фиктивно е определението „интелектуалност” пък при ГО, особено що се отнася до географските указания. Можем да обобщим, че продуктът - произведение на ИС няма значение като веществен субстракт, а като начина, по който идеята е изразена, и специфичния ѝ вид, възприет от обществото като наименование, функции и предназначение.

Доктрината поставя в дефиницията „интелектуална собственост” съществителното „собственост”, с цел да опише стойността на крайния продукт на интелектуалния труд и да го свърже с титуляра на права върху нея. Това е така, защото правният термин по общо правило прикрепва даден обект, оценен винаги в пари с лицето, което има права върху него. В областта на ИС понятието „собственост” има аналогично значение - идентифицира носителя на права върху интелектуалния обект и му дава право да твърди законоустановени правомощия, „собственост” върху него. Това има твърде важно значение, защото опита показва, че потенциалната икономическа полза от създаденият интелектуален обект е мощен фактор, подтикващ към създаване на нови творби.

Проблемът „собственост” поставя твърде много въпроси и е основна база за неправилното разбиране на интелектуалната собственост в света и в частност - у нас. На първо място той е чисто семантичен - когато съдът например разсъждава на база „собственост”, той е склонен да подвежда всички обекти на собствеността под един знаменател, без да отчита важните физически, институционални и законово установени разлики. По отношение на ИС това има особено важно значение, предвид нейния невеществен и специфичен характер. Втори проблем възниква с обстоятелството, че виждането на конвенционалното право към собствеността е насочено в посока уреждане отношенията между отделното лице и собствеността, т.е. има ориентация „личност - вещь”, докато правото на интелектуалната собственост регулира в своята същност предимно отношенията между личности, така че то се развива на плоскостта „личност - личност”²⁵. Обобщено можем да заявим, че **интелектуалната собственост възниква, когато в следствие на приложен интелектуален, творчески труд, се стига до резултат, който обективно може да бъде възприет от обществото при неговата реализация, като законът гарантира определени права на лицето, което се идентифицира като техен**

²³ Вж. при Fhima, Panah Simon, How Does 'Essential Function' Doctrine Drive European Trade Mark Law?, International Review of Intellectual Property and Competition Law, Vol. 36, No. 4, p. 401, 2005, също и Michaels, Amanda, A practical guide to trademark law, 2002, London, т.1.3- 1.5

²⁴ Сходно при McKenna, Mark P., THE NORMATIVE FOUNDATIONS OF TRADEMARK LAW, Notre dame law review, vol. 82, стр. 1884- 1887

²⁵ Gordon, Wendy J., INTELLECTUAL PROPERTY, глава 28, публикувано като THE OXFORD HANDBOOK OF LEGAL STUDIES, Peter Cane and Mark Tushnet, eds., Oxford University Press, pp. 617-646, October 2003 год., с.618-619

титуляр(създател, ползвател и/или приобретател), по този начин му дава възможност да се обогати от труда си.

ИС обхваща множество различни сфери на науката, техниката и изкуствата. В частност в нея се включват права върху: творби на литературата, изкуствата и науката; представления, излъчвания, звукозаписи и участия на артисти в тях; изобретения и иновации във всички области, научни открития; индустриални дизайни; търговски марки, марки за услуги, търговски имена и назначения; защита срещу нелоялна конкуренция; географски означения; нови породи животни и сортове растения и изобщо - всички останали права, възникнали в резултат на интелектуалната дейност в сферата на индустрията, науката, литературата или изкуствата²⁶. Вижда се, че най – общо казано, терминът ИС е обобщаващ, това е един „отворен” списък, в който и без да е налице изрично изброяване, следва да бъдат причислени всички бъдещи нововъведения, открития и др. подобни, които ще възникнат в различни сфери на човешката дейност²⁷. Тази широка определяемост в обхвата на ИС е лесно обяснима. По този начин правото на ИС инкорпорира в себе си множество легални системи, създадени да защитават коренно различни по характер и съдържание обекти - АП, патенти, ТМ, ГО, търговска и друга конфиденциална информация и пр. - всички те с твърде малко прилики по между си. Всяка една от законовите системи е създадена по отделно, макар и често пъти във връзка една с друга, защитават различни видове дейности, използват понякога различни понятия и инструменти, за да достигат целите си, концентрирани са върху съвсем различни проблеми в различни сфери на обществените отношения. От тук има и мнения, според които терминът „интелектуална собственост” е една фикция, имаща за цел да стандартизира различни по съдържание и същност законови системи²⁸. Многообразието от обекти на ИС изисква отделното им регулиране в българското законодателство, което е и налице към настоящия момент²⁹.

Време е да се обърне внимание на възможностите, които има местното управление в региона на Източна Тракия в сферата на ИС, на база гореизложеното.

5. Възможни политики в областта на ИС за Източна Тракия

5.1 Общи проблеми

Дали област Източна Тракия има потенциала да печели от ИС? Има ли право и възможности това да бъде сторено на регионално ниво, през призмата на принципа на децентрализацията? Има ли характерни местни ресурси в тази връзка, годни да бъдат експлоатирани? И изобщо – струва ли си да бъдат изготвяни регионални политики за

²⁶ Един от основните актове, имащ отношение към ИС, е Споразумението за свързаните с търговията аспекти на интелектуалната собственост (Agreement on Trade Related aspects of Intellectual Property rights) - Споразумение за ТРИПС, дава класификация на минималния стандарт на обектите на ИС: авторско и сродни на авторските права; търговски марки; географски означения; промишлен дизайн; патенти; топология на интегрални схеми; закрила на неразгласена информация и контрол на антиконкурентна дейност при договорни лицензи.

²⁷ Използване на диспозитивни правила при дефиниране на обекти на ИС се поддържа и у нас- вж. Саракинов Г. , Авторско право и сродните му права в Република България, Сиби , 2007 год.

²⁸ Така при Harms, LTC, The enforcement of intellectual property rights, WIPO, 2-nd ed., 2008.

²⁹ Закон за авторското право и сродните му права/ ЗАПСП- Обн., ДВ, бр. 56 от 29.06.1993 г.; ЗАКОН за закрила на новите сортове растения и породи животни / ЗЗНСРПЖ/ обн., ДВ, бр. 84 от 4.10.1996 г., в сила от 4.01.1997 г./, Закон за марките и географските означения /ЗМГО/ обн., ДВ, бр. 81 от 14.09.1999 г., в сила от 15.12.1999 г. , Закон за топологията на интегралните схеми/ ЗТИС/ обн. ДВ. бр.81 от 14 септември 1999г., в сила от 15.12.1999 г./ , Закон за промишления дизайн /ЗПД/Обн., ДВ, бр. 81 от 14.09.1999 г., в сила от 15.12.1999 г.; Закон за Защита на Конкуренцията и мн. Други.

използване на ИС? Въпросите имат реална практическа измеримост и отговорите им следват от теоретичните постановки, обсъдени по-горе, наложени на конкретните местни фактори, които Общините могат да използват.

ИС е една трудно дефинируема част от икономиката на Държавата, предвид не само комплицирания ѝ характер, но и с оглед усложнената ѝ правна регламентация. Принципно тя остава „встрани” от конвенционалното виждане за възможни печалби от собственост - например експлоатиране на недвижими имоти, постъпления от пряка търговска дейност и пр. Така първо на национално ниво няма изградена концепция как самата Държава да печели от ИС, а още по-малко такава е налице в Общините. Като цяло, липсва научно обоснован подход, измерване на съществуващи параметри, „прочетена” статистика, дали има реални финансови ползи от експлоатацията на ИС. Липсата на научен подход в тази сфера, липсата на специализирани изследвания, както и липсата на реални практики, реално лишава регионалната власт изобщо от хипотезата да включи в дневния си ред програмиране на политики, свързани с развитие на територията в разглежданата сфера.

На следващо място, човешкият ресурс подчинен на регионалната власт, е неподготвен да взема решения по повод ИС. Така Общините пряко губят, грубо казано, от незнанието на своя персонал. Често пъти самата Община не съзнава, че тя се явява правоимащ върху обекти на ИС, не получава възнаграждение за това, не е обезщетена при нарушения спрямо нейните права и реално ползите са за трето лице.

Трето, не и последно, в следствие на горните два фактора не се обръща внимание на природните, икономически, производствени и други ресурси, ситуирани на териториите на общините, които се експлоатират от частният сектор. Така липсват на местно ниво съвместни инициативи с бизнеса, с взаимни ползи едни за друг в тази връзка. В изследвания регион има предприятия и фирми не само с национално, но и с международно значение. Достатъчно е да споменем известните винарски изби, които могат да се ползват от преимуществото на регистрирани ГО; феномена „Неделен пазар” в гр. Димитровград, ситуирането на фирма „Пайнер” в същия град, споменатите вече шивашки предприятия, съсредоточения научен потенциал, свързан със създаване на нови сортове растения и пр.

Като цяло на очи се набива очевидната липса на правна регулация на регионално ниво, свързана с експлоатиране на ИС. Действително почти всяка Община има свои наредби за рекламни дейности, но те са насочени преди всичко към фискализиране на приходи от нея и администриране единствено и само на рекламата (която има важно значение преимуществено към ТМ), но не е концентрирана върху уреждане на местен статут на ИС.

Видими са някои обекти на ИС, които имат потенциала да бъдат разглеждани от общините като възможни арени на бъдещо планиране и използване.

5.2 Общините и АП

В областта на АП регионалната власт (от тук нататък за яснота ще бъде наричана със събирателното име Община, което отговаря на местната фактическа и правна реалност, б.а.) притежава две различни качества. Първото е като правоимащ на АП върху произведенията, второто - като косвен бенефициент от ползите на правоимащи лица, жители на съответната община.

5.2.1. Община в качество на правоимащ

Общината е юридическо лице и има право на собственост (чл.14 от ЗМСМА). Най-общо казано, тя може да се легитимира като титуляр на права с всичките известни в тази връзка правомощия - да ги владее, да ги ползва и да се разпорежда с тях. Несъмнено,

правата върху ИС следва да бъдат сметени като инкорпорирани в термина „собственост“ по смисъла на посочената норма. Така в патримониума на общината ще влезнат и нейни права върху ИС *ex lege*.

Знаем, че обект на АП е всяко произведение на литературата, изкуството и науката, което е резултат на творческа дейност и е изразено по какъвто и да е начин и в каквато и да е обективна форма³⁰. Авторът на обекти на АП е физическото лице, в резултат на чиято творческа дейност е създадено произведение (чл.5, ал.1 от ЗАПСП), а произведенията могат да бъдат сценични - драматични, музикално-драматични, пантомимични, хореографски и други (чл.3, ал.1, т.3 от ЗАПСП). Така авторът като правоимащ на оригинално основание има пълния набор от имуществени и неимуществени права по смисъла на ЗАПСП³¹.

Законът допуска изключения в тази връзка. Общината при изпълнение на своите функции има право да бъде работодател по смисъла на Кодекса на труда (КТ) и съответно да назначава по трудов договор служители. В своите правомощия Общината сключва и договори за поръчка с професионалисти в дадено направление. Това се случва най-често в областта на културата, например такива могат да бъдат ръководители на различни художествени танцови, музикални и други състави, или пък лица, които под една или друга форма изготвят (сътворяват) художествени произведения - театрални постановки, танцови представления и пр. Работодателят или органът по назначаването има изключително право без разрешение на автора и без заплащане на възнаграждение, доколкото в трудовия договор или в акта за назначаване не е уговорено друго, да използва така създаденото произведение за свои цели. Работодателят или органът по назначаването може да упражнява това право по начин и до степен, съответстващи на обичайната му дейност (чл.41, ал.2 от ЗАПСП). Същите права има и Общината като поръчващ създаване и изпълнение на авторско изпълнение (чл. 42 от ЗАПСП). Практическото изражение е във възможността на Общината да договорира с наетия служител АП на договорна плоскост, извън трудовото/служебно правоотношение. По-сериозна е обаче възможността Общината да се легитимира при всяко изпълнение като носител на АП, като по този начин ще се рекламира извън рамките на съответната `и административна територия. Не бива да се подценяват тези на пръв поглед „несериозни“ привилегии, които законът позволява. Известността на Общината е фактор, който придобива все по-актуално значение в съвременния Интернет свят. Тук трябва да се посочи, че често пъти ще е възможно Общината да се яви и като титуляр на сродни на авторските права³². Така вече съвсем практически може да се сдобие и с ползите от разпространението на произведенията в имуществено изражение.

В чисто финансов аспект като че ли по – сериозно звучи способността на Общината реално да придобие права върху ИС, регулирани в ЗАПСП. Всяка структура, включително и Общината, събира и съхранява множество данни в различни сфери на обществения живот. Част от тях по силата на ред закони са публични и гражданите биха имали достъп до тях, при спазване на определени условия (например данните за гражданско състояние). В другата си част обаче, структурирането на данните е в един комплексен, организиран вид, като не е задължително да бъдат публично предоставяни. Всъщност става въпрос за „база данни“ – обект на ИС по смисъла на глава XIа от ЗАПСП. Така на общо основание

³⁰ чл. 3, ал.1 от ЗАПСП

³¹ Те са закрепени в чл. 15 и 18 от ЗАПСП. Границата между тях е по – скоро условна, тъй като често пъти „неимуществените“ права имат своето имуществено измерение и обратно, подробно при Саракинов Г. , Авторско право и сродните му права в Република България, Сиби , 2007 год., с.101- 122

³² Ако общината организира осъществяването на първия запис / филмиране и осигурява финансирането на художествено произведение, тя се конституира като продуцент по смисъла на чл. 85 или чл.90а от ЗАПСП и става носител на имуществени сродни на авторските права.

производителят на базата данни би могъл да притежава всички АП, съобразно и чл.15 и 18 от ЗАПСП. Отделно от това притежава и особени, специфични права според чл.93в от ЗАПСП³³. Тези права са различни от авторските, следват самият обект на АП от една страна и от друга – конкретния му титуляр, и са познати още като *Sui generis* права. Те възникват независимо от АП и са предоставени на производителя на базата данни като закрила на конкретния продукт, без да има връзка с АП в общ план (чл. 93д от ЗАПСП). Казано по друг начин, базата данни може да бъде имуществено остойностена и всяко нарушение срещу нея може да се преследва от Общината, като неин правоимащ.

Няма как да се подмине тенденцията Общините да навлязат в Интернет. Те често пъти се явяват в качеството си на Интернет посредници³⁴, предоставяйки Интернет връзка на своите потребители - платено или безплатно. Предимство е, че Общината често пъти не намира сериозни затруднения да доставя услугата Интернет, с цел да достигне своите потребности. В частност те са свързани с промотиране визията на Общината за регионалното развитие, а като собственик на такава мрежа общината има възможност да осъществява предавания по нея, да я структурира по начин, който тя избере. Несъмнено, Общината ще има ползи от разпространение на скоростен Интернет, например за осъществяване на онлайн услуги, което съкращава административните разходи³⁵. Тук трябва да се обърне внимание поне на два риска. Първият е донякъде технически. Ако изградената интернет мрежа е некачествена, тя би била неконкурентна. Пак в тази връзка, Общината следва да вземе оперативно решение за цената за използване на съответната мрежа, включително дали и да има такава. Тя трябва да се съобрази и с обстоятелството, че Общината не може да се превърне в нелоялен конкурент на частния сектор, предоставящ Интернет услуги³⁶. Вторият проблем може да възникне в сферата на деликтната отговорност. Не е хипотетична ситуацията, при която в условията на неподсигурен достъп до Интернет разпространение чрез Wi-Fi, потребител на мрежата осъществява нарушение на АП. Мислимо е Общината да бъде отговорна за това нарушение на основание безвиновната вторична отговорност за нарушения (проекция на принципите, залегнали в чл.47-50 от Закон за задълженията и договорите), така да бъде съдена успешно от носителя на права и да се наложи да заплаща обезщетение за чуждото нарушение³⁷.

5.2.2. Общината като регионална власт по отношение на АП

Както се посочи, в региона се намира поне един сериозен „производител” на обекти на АП - „Пайнер”. Музикалният лейбъл е надхвърлил своето регионално равнище, известен е в цялата страна, а и извън нея като притежател на права върху масово

³³ Производителят на база данни има право да забрани: 1. извличането чрез постоянно или временно пренасяне на съдържанието на базата данни или на негова съществена в количествено или качествено отношение част върху друг носител по какъвто и да е начин и под каквато и да е форма; 2. повторното използване на съдържанието на базата данни или на негова съществена в количествено или качествено отношение част чрез разгласяване под каквато и да е форма, включително разпространение на копия, отдаване под наем или предоставяне по цифров път.

³⁴ По- подробно за интернет- посредниците вж. при Петров, П., За отговорността на интернет посредниците при нарушения на авторски права и права на търговска марка, Собственост и право, кн.4/2012, с.74- 85

³⁵ Вж. при Null, Eric, Municipal Broadband: History's Guide, I/S: A Journal of Law and Policy, Vol. 9, p. 21, 2013, с.22-23

³⁶ Подробно вж. при Huang, Kuang Chiu & Weiss, Martin B. H., To Be or Not to Be: A Comparative Study of City-Wide Municipal WiFi in the US, досъпно на http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2113383.

³⁷ Повече за доктрините на вторична отговорност вж. при Петров, П., За отговорността на интернет посредниците при нарушения на авторски права и права на търговска марка, Собственост и право, кн.4/2012, с.74- 85, също и Дацов, Пл., Петров, П., Престъпления против интелектуалната собственост, С, 2012 год., с.325 и бележка 152 под черта.

харесваната „поп- фолк“ музика, превърнала се във феномен, който е потребяем от обществото вече близо 20 години. Колкото и спорни да са качествата на този продукт, той е известен, високо ценен от клиента - потребител. Фирмата е изградила своеобразен бизнес модел, изнесен извън територията на региона. Трудно обаче може да се говори за партньорство на община Димитровград с такъв силен играч в частния бизнес. Дали възможностите тук са пропуснати - това е въпрос в сферата на дипломатията. Действително малко са съвместни инициативи в полето на АП, от които общината да извлече финансов дивидент. Въпреки това не трябва да се подценява рекламният ефект на такива предприятия. В региона има специализирани музикални образователни институции, които произвеждат качествени професионалисти, с бъдеща реализация. Допълнително има множество „студия“, в които се записва музика от не дотам известни, но възможно перспективни музиканти (най- вече в стил рап, хип- хоп, рок и пр.). Не е лишено от съдържание общините да търсят публичност на свои мероприятия, известност извън границите чрез преференции, които могат да бъдат предоставени на музикантите (а и на останалите артисти). Това на практика се осъществява и към момента по един или друг начин, често пъти чрез предоставяне на помещения, звукозаписна техника, сцени за изява и пр.

5.3 Общините и ТМ

За разлика от обектите на АП, малко вероятно е в практически аспект, общината да бъде възможен правоимащ по отношение на ТМ. Това е така, защото както се отбеляза, ТМ е един специфичен обект на ИС, който е свързан пряко с търговията. Общините в Източна Тракия не са сериозен играч на това поле, а и в световен мащаб такава практика не се наблюдава. Ролята им обаче е твърде сериозна на друга плоскост - превенция, с цел защита на местните носители на права, както и на търговците, които продават в местния пазар маркови стоки. Става въпрос за защита от предлагане на фалшифицирани стоки³⁸ в регионалните магазини и тържища, които търговски обекти имат не само местно, но и национално значение³⁹. Разпространението на фалшифицирани стоки засяга сериозно различни сектори на обществения живот, имащи отношение към общините. Струва се да се посочат част от тях:

А) Бизнес среда. Разходите на бизнеса са свързани със загуби от продажби; загуби, свързани с различни изследвания на пазари, където се извършват продажби на фалшифицирани стоки; възможна отговорност на производителите от претърпени вреди спрямо клиентите, в резултат на употреба на фалшифицирани стоки; загуби за търговската репутация и бранд – имидж. Промяна на търговската среда, посредством навлизане на голямо количество фалшифицирани стоки на по-ниски цени, заемащи мястото на оригиналните продукти, е също негатив в тази посока;

³⁸ Според обяснителна бележка 14(а) към чл.51 на ТРИПС "стоки с фалшифицирани търговски марки" следва да означава всякакви стоки, включително опаковки, носещи без разрешение търговска марка, идентична с валидно регистрирана търговска марка във връзка с тези стоки, или когато не може да бъде разграничена относно основните им характеристики от подобна търговска марка, и която вследствие на това нарушава правата на притежателя на въпросната търговска марка според законите на страната вносител;

³⁹ „Неделен пазар“ в гр. Димитровград (само частта за стоки на леката промишленост) е разположен върху приблизително 75 дка, предоставя 2 120 търговски места и 32 обекта за обществено хранене, собственост на търговците. Ясно е, че това предприятие дава работа поне на 2 500 души, което го прави едно от най-големите не само в региона, но и в страната. Счита се, че това е най-големият открит пазар на Балканският полуостров, достъпно на <http://napazar.dimitrovgrad.bg/area.php>. Подобно е и положението с МОЛ-ове в гр.Стара Загора и Пловдив.

Б) Негативен ефект върху данъчната система. Отнася се не само за държавите, където фалшифицираните стоки се разпространяват, но и където се произвеждат;

В) Инвестициите. Един от най-негативните ефекти на разглеждания проблем е намаляването на инвестициите в държавата, където се разпространяват/произвеждат фалшифицирани стоки. Там прогресивно намалят външните инвеститори, предвид и обосноваването им притеснения за загубите, които ще претърпят;

Г) Влияние върху конкуренцията. Изключително негативен ефект върху добросъвестната търговска конкуренция. Увеличаващият се тренд на развитие и експанзията върху търговския пазар при ниски цени води до принципно изместване на ниво конкуренция в търговския пазар. Множеството лоялни и легитимни производители не могат да бъдат конкурентно способни на агресията на нискокачествени и фалшифицирани стоки, предвид пропуснати ползи, негативен ефект върху техния търговски имидж, и от допълнителни разходи свързани със защита на бизнеса, разследвания, експертни мнения, съдебни дела и други подобни. Това особено важи за малките предприятия, които се стремят да изграждат и защитават бранд имидж, включително и чрез регистриране на ТМ по предвидения в закона ред;

Д) Влияние върху трудовите правоотношения. Дори и в държавите, където е налице производство на фалшифицирани стоки, за които са необходими и съответните работници, ефектът върху трудовата среда като цяло също е негативен. Това следва от факта, че нелегалният бизнес е в рамките на „сенчестата“ икономика, предвид и нежеланието на инвеститорите да откриват нови работни места, което влияе отрицателно на местния трудов пазар. От една страна заплащането е ниско, в сравнение с получаваното от работници в легалния сектор, от друга страна данъци в Държавата не постъпват, което намалява в генерален план ефективната трудова заетост. В регионален аспект този фактор има значение, тъй като множество от малките цехове са част от системата предприятия, които изготвят фалшифицирани стоки;

Е) Потребителите. Потребителите на фалшифицирани стоки са засегнати в три направления: предлагане на фалшифицираните стоки на цени, по-високи от тези, които потребителите биха били готови да платят за „копие“ на оригиналния продукт; заблуждение спрямо потребителите за очакваното качество на закупения продукт; последващи разходи от ремонти на нискокачествения продукт, възможност от риск за здравето и сигурността;

Ж) В сферата на сигурността. Доказана е връзката между организираната престъпност и разпространението на фалшифицирани стоки, най-малкото обичайните канали за контрабанда на тези стоки съвпадат с каналите за контрабанда на оръжие и наркотици. Последното генерира огромни печалби, които в следствие се използват за терористична или друга престъпна дейност⁴⁰.

Принципно ролята за разкриване на нарушения и престъпления против ТМ е прерогатив на централната власт, посредством нарочни органи - репресивен апарат (полиция, ДАНС, прокуратура) и административно-наказателни органи (Патентно ведомство). Общината обаче също е в правото си да осъществява своеобразна санкционна политика. Така при установяване на такава противоправна дейност, разумно би било да бъде ограничен достъпа на нарушителя в различни степени - било до конкретен търговски обект, било до целия регион, временно или постоянно. Така общината не ограничава добрите търговски практики, не създава монополно, нелоялно търговско отношение, тъй като санкционира една неправомерна дейност (а никой нарушител не може да черпи права от нарушение на закона). По този начин превенцията би имала голям ефект -

⁴⁰ Подробно при Blakeney, Michael, International Proposals for the Criminal Enforcement of Intellectual Property Rights: International Concern with Counterfeiting and Piracy, Intellectual Property Quarterly, No. 1, 2009

обстоятелство, което няма как да не бъде отбелязано и на централно ниво. Апропо, съгласувана политика между община и Държава в този случай може само да доведе до ползи и за двете страни. Не е изключено съответната община да се сдобие с права по различни проекти и програми, поради именно тази своя превантивна дейност.

5.4 Общините и ГО

Географските изначения са един пренебрегван в страната ни обект на ИС. Това е така, защото не се осъзнават преимуществата, които той носи за икономиката, особено съществени в регионален аспект, тъй като тук пряко се експлоатират природните дадености на дадена територия. Нуждата от ГО е обоснована от две главни причини: (1) защита на потребителя от невярна информация, свързана с качеството на определен продукт и (2) защита на производителя от действия, представляващи недобросъвестна конкуренция. Особено значение изобщо за признаване на ГО като отделен обект на индустриалната собственост е френската система за териториална значимост на означенията (*appellations d'origine contrôlées*), според която конкретната местност на производство или създаване на продукта е ключов фактор за последния. По този начин продуктът се свързва с принадлежността към географският регион и показва, че същият притежава определени качества „произхождащи от територията”. Така концепцията за „територията” се изгражда върху връзката между свойствата на региона и качеството на продукта - местните производители имат право на изключително ползване на името на продукта, тъй като никой извън съответния географски регион не може да произведе продукт със същите качества⁴¹.

Традиционно, терминът ГО се използва за определяне на имена, които идентифицират произведенията на селското стопанство или техните субпродукти като произведения в съответни географски райони, където тези продукти растат, живеят и пр., или са били произведени, така че тези продукти се сдобиват с определено качество и/или репутация. Връзката между продукта и географския район и репутацията/ качеството на продукта, винаги е била съществен елемент и фундаментална основа на законодателната защита на ГО⁴². Дефиницията на ГО намираме в чл. 51 от ЗМГО. Понятието включва два отделни обекта. Първият е наименование за произход, определението за което се съдържа в чл. 51, ал.2 от ЗМГО - това е наименованието на страна, район или определена местност в тази страна, служещо за означаване на стока, която произхожда от там и чието качество или свойства се дължат предимно или изключително на географската среда, включваща природни и човешки фактори. Вторият обект - географско указание, е определен в ал.3 - наименованието на страна, район или определена местност в тази страна, служещо за означаване на стока, която произхожда от там и притежава качество, известност или друга характеристика, които могат да се отдадат на този географски произход⁴³.

Няма как да не се подчертае, че продукт, който се ползва със защитата на ГО, носи множество облаги за правоимащите. Най-често той е по-скъп, търси се повече и т.н. Следва да се отбележи още, че процедурата за регистриране на ГО е сложна и бавна, изисква много ресурси – икономически, човешки, технически. Точно тук общината може

⁴¹ По- подробно при Hughes, Justin, Champagne, Feta, and Bourbon: The Spirited Debate About Geographical Indications, Hastings Law Journal, Vol. 58, p. 299, 2006, Cardozo Legal Studies Research Paper No. 168

⁴² Вж. повече при Calboli, Irene, EXPANDING THE PROTECTION OF GEOGRAPHICAL INDICATIONS OF ORIGIN UNDER TRIPS: OLD DEBATE OR NEW OPPORTUNITY?, Marquette Intellectual Property Law Review, Vol. 10, p. 181, 2006, също и Raustiala, Kal & Munzer, Stephen R., THE GLOBAL STRUGGLE OVER GEOGRAPHIC INDICATIONS, European Journal of International Law, Vol. 18, Issue 2, pp. 337-365, 2007

⁴³ Повече за ГО и неговата правна защита вж. при Дацов, Пл., Петров, П., Престъпления против интелектуалната собственост, С, 2012 год., с.с.490- 494, 503- 506 и 554- 561

да заеме полагащото ѝ се място. Така тя има възможност да извърши първо проучване за типични за региона продукти, които са уникални и свързани с мястото, където се произвеждат⁴⁴. Възможностите на географското означение, по смисъла на чл.51, ал.1 от ЗМГО не са за подценяване. Както е известно, производството на шампанско в областта на гр. Шампан, Франция, шунката „Прошутто” в Италия и т.н. прави световно известни иначе незабележими населени места. Пренесено в България, в частност - в източна Тракия, възможностите също са неограничени. Признаването на един продукт като защитен обект на ИС има сериозно значение, което надвишава рамките на региона, от където произхожда. При правилно проведена политика, инвестиране на достатъчно ресурси, съответната защитена като ГО стока е възможно да бъде регистрирана на общностно ниво, което дава всички привилегии и е начална стъпка за конкурентността ѝ на европейския и световния пазар⁴⁵.

В полето на ГО по смисъла на чл. 51, ал.3 от ЗМГО попадат произведения на селското стопанство, които най-просто казано са такива, защото растат именно в региона на Източна Тракия. Тези възможности не са убягнали на търговските практики по зеленчуковите и плодови тържища в страната. Достатъчно е да припомним наложилите се във всекидневния живот изрази „смилянски фасул”⁴⁶, „сливенска праскова”, „добруджанска кайсия” - зеленчуци и плодове, именувани по този начин именно с цел да бъдат продадени по- бързо и по- скъпо. Крачката до защитата им като ГО е малка. Регионът е известен производител на зеленчуци и плодове, станали нарицателно като качество именно заради това, че се отглеждат тук и притежават специфични качества. Тук може да се посочат „дини от Любимец”, „сусам от Ивайловград”, „първомайски домати” и пр.

Реализирането на ГО като средство за увеличаване в благосъстоянието на общините в региона е сложно, но не и лишено от рационалност мероприятие. Със средствата на масовото информирание и издирване на местни производители, общината може да осъществи в пълен размер всички механизми, които принципът на децентрализацията ѝ предоставя - от фискални данъчни техники, през облекчаване със собственост / ползване на недвижими имоти, до съвместно публично-частно партньорство. Мислим е вариантът самата община да се превърне и в правоимащ, което може би не е най-добрата идея, с оглед навлизане в полето на вероятната нелоялна конкуренция. Развивайки тези продукти - предмет на интелектуалната собственост, е напълно възможно да се стимулират различни други източници за увеличаване известността на региона, а от тук да се стигне до повишаване на икономическия му статус. Не е неизвестно за световната практика съчетаването на културния и селския туризъм с т.нар. „кулинарен туризъм” или „гурме туризъм”, включващ посещаване на конкретни селскостопански производства, запознаване с кулинарни практики и дори участие в кулинарни курсове, свързани с продукти с ГО⁴⁷. Както се посочи, част от общините в региона имат визия за една дългосрочна програма в приоритетите за развитие, а като елемент от нея са включени и развитие на туризма. При една добре планирана програма, като елемент от нея, няма да е лишено от смисъл да бъде представен на клиента – турист процеса на изготвяне на продукта, защитен като ГО, ведно с различни рецепти (съответно начини на приготвяне)

⁴⁴ Пример е сиренето „катък”, произвеждано по специална технология от овче мляко в региона на Ивайловград и Хасково, прочее време за губене няма, конкурентен продукт съществува в северна България- „коркмач” със сходни характеристики, б.а.

⁴⁵ Примерът за България е налице. „Горно оряховски суджук” е защитен продукт по този начин в ЕС, достъпно на <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:077:0010:0014:BG:PDF>

⁴⁶ Този продукт е регистриран в ПВ по смисъла на чл. 51, ал.3 от ЗМГО като географско означение.

⁴⁷ Вж. например опита на малка семейна фирма в централна Италия, специализирана в гурме туризма, предлагаща обучение в готварски курсове с рецепти и хранителни навици от областта La Marche, достъпно на <http://latavolamarche.blogspot.com> и на <http://www.latavolamarche.com>.

на ястия с него и пр. Практиката е широко разпространена в световен мащаб, а в България също е използвана⁴⁸. Известни са и местни традиционни празници, свързани с определен продукт, например „Празник на динята” в гр. Любимец, които допълнително повишават рейтинга на съответния регион. Дейно участие със свои административни ресурси и капацитет следва да вземе общината при регистриране на продуктите като ГО. С добри практики и съдействие може да се даде възможност на традиционните производители да съчетаят технологиите си с изискванията на съответните държавни контролни органи, които ще извършват различни проверки във връзка със съответствието на конкретното производство със санитарни, хигиенни и други изисквания.

Особено внимание може и трябва да се обърне на винарството. Виното, освен възможността да бъде защитено като ГО, има специфични и уникални инструменти, които са съпоставими с тези по ЗМГО - вино със защитено наименование за произход (ЗНП) и вино със защитено географско указание (ЗГУ)⁴⁹. Значението на винарството за българската икономика и вече международното признание на българските вина е факт. Вън е от съмнение, че „марковите” вина, изходящи от територията на Асеновград, Хасково, Ивайловград, Харманли и Любимец, струват скъпо и се търсят на пазара. Макар и често те да са собственост на фирми от частния сектор със значителен ресурс, тук общините в Източна Тракия имат не малко поле за участие и ползване облагите на своята територия. Така са възможни различни и добре обмислени схеми на публично- частно партньорство, от типа на предоставяне на земя, работна сила (когато е необходимо), различни данъчни преференции.

Макар и значително по-сложно като процес, и с по-малко възможно участие на общините е един известен, напоследък сериозно експлоатиран продукт, който също попада в полето на ГО - минералната/изворна вода за пиене (пусната на търговския пазар в това си качество). Както в цялата ни страна, така и тук има множество минерални извори, някои – добре проучени (Старозагорски бани, Хасковски бани и др.), някои – изобщо непознати (например малко се знае за наличните минерални извори в близост до гр. Симеоновград⁵⁰). Въпреки това, не е за подценяване използването на природния ресурс освен за различни медицински цели, така и като стока, ползваща се със закрила на ЗМГО като ГО (пробив на тази плоскост е минералната вода „Бачково”).

Прочее, експлоатирането на географски и исторически фактори, с които регионът на Източна Тракия се гордее, е най-видимият, реален фронт за разгръщане на местни политики.

5.5. Други обекти на ИС

Както се посочи по-горе, регионът разполага традиционно с поминък, свързан с растениевъдството и животновъдството, както и с научен ресурс за създаване на нови

⁴⁸ Множество винарни приемат посетители на място, идеята е същата- вж. на <http://www.mezek.eu>; <http://zagreus.org> и др.

⁴⁹ Чл.37 от Закон за виното и спиртните напитки: Вино със ЗНП е вино, което е произведено в определен географски район, микрорайон или местност, чието наименование се използва за означаването му, и неговите качество и характеристики се дължат основно или изключително на специфичната географска среда с присъщите ѝ природни и човешки фактори. Гроздето, от което е произведено, произхожда изключително от този географски район, микрорайон или местност и е получено от винени сортове лози от вида *Vitis vinifera*; чл. 38- Вино със ЗГУ е вино, което е произведено в район или определена местност, чието наименование се използва за означаването му, и което притежава специфично качество, известност или други характеристики, които могат да се припишат на географския му произход. Най-малко 85 на сто от гроздето, използвано за неговото производство, произхожда изключително от този географски район и е получено от винени сортове лози от вида *Vitis vinifera* или кръстоска на *Vitis vinifera* с други видове от рода *Vitis*.

⁵⁰ Достъпно като информация на <http://www.publics.bg/bg/news/3231/>

сортове растения. Става отново въпрос за обекти на ИС (нови сортове растения и породи животни). В тази сфера публичното партньорство в различни форми е едно от добрите решения. Може да се направят опити да се подпомогнат учебните заведения с работна ръка, както и с временно предоставяне на площи за обработка, което ще е в полза за централната и местна власт.

Важно е да се посочи най-накрая и един от особените обекти на ИС - неразкритата информация, в полето на нейната защита от страна на общините. Тук следва да се отбележи, че обекта „неразкрита информация” е обект на защита от конкурентното право, а в международен аспект се приема за обект на ИС⁵¹. В европейски общностен план липсва нормативна регулация на този обект на интелектуална собственост, макар че необходимостта му е поставена остро към момента и се очаква правното статукво да бъде в скоро време променено⁵².

За да е налице защита на дадена търговска информация, следва да бъдат налице най-малко следните елементи: полезност на информацията; конфиденциалност на информацията, т.е. маниера, по който притежателят я третира в своята собствена организация - да бъде приемана като търговска тайна и то обективно; липса на публичност на тази информация, т.е. тя да не бъде достъпна на обществото извън притежателя ѝ. Понататък, за да е нарушено правото на защита, ще следва да се обърне внимание между връзката на задължението на работника/служителя, докато е на служба/работа да действа с добра воля по отношение на тази информация („задължение за вярност” - *duty of fidelity*); задължението на същия работник/служител и след напускане на работа да не я използва; *Prima facie* правото на всяко лице да използва и експлоатира всички знания и умения, които е придобило, за да може да удовлетворява нуждите на своя живот, включително и тези, придобити по време на предходната си дейност. Информацията следва да бъде използвана, т.е. да има търговска стойност за притежателя ѝ⁵³. Българският законодател е предприел автономно мерки в тази посока. Така в синхрон със Споразумение за ТРИПС, неразгласената информация е дефинирана като „производствена или търговска тайна”, която е защитена при условията на Закон за защита на конкуренцията, като данни, които при определени условия не могат да бъдат използвани.

В контекста на разглежданата тема, общините би следвало да обърнат особено внимание на информация, която е достъпна за техните служители, но представлява по същество неразкрита информация - обект на ИС. Решението е чисто административно - предприемане на мерки за определяне коя информация е „производствена и търговска тайна”, надлежно уведомяване на служителите за това и предприемане на мерки за гарантиране на неизползването ѝ. Нарушение като разкриване на такава информация от недобросъвестен служител по време на службата му или след уволнението от Общината, може сериозно да увреди Общината. Така следва в съвсем краткосрочен план такива мерки да бъдат предприети.

⁵¹ Вж. чл. 39 от Споразумение относно свързаните с търговията аспекти на правата на интелектуалната собственост (ТРИПС)

⁵² Вж. Предложение за ДИРЕКТИВА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА относно закрилата на неразкрити ноу-хау и търговска информация (търговски тайни) срещу тяхното незаконно придобиване, използване и разкриване /* COM/2013/0813 final - 2013/0402 (COD)/ 52013PC0813, достъпно на <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2013:0813:FIN:BG:HTML>

⁵³ Така LTC Harms, *The enforcement of intellectual property rights: a case book*, WIPO, second edition, 2008, с. 344- 345

6. Заключение

Когато говорим за ИС, говорим за пари. Често пъти говорим за много пари. Законът дава възможност на общините да притежават имущество и да се разпореждат с него, да се самоуправляват, да ползват държавен бюджет и да имат собствен, да регулират сами обществените отношения на административната си територия. Източна Тракия предоставя уникални възможности, силно изразени или единствено срещани в цялата страна, за да може да се развива търговията. Един от механизмите за защита на иновациите и даване възможност за експанзия в правилна посока на конкуренцията, е правото на ИС. Всеки отделен обект на ИС има своето местно значение, а Общината може да използва своите управленски механизми, за да се облагодетелства от него. Прави впечатление, че подходът към отделните обекти често пъти е различен. Така например по отношение на АП, Общината може да бъде дори и носител на права, докато например при ТМ дейността на администрацията е по-скоро в сферата на предпазване правата на правоимащите. Няма нито една видима причина Общините като „власт близо до народа“ да не използват фактическите и правни състояния, за да може да облагодетелства своите местни гласоподаватели. Използването на зададени и съществуващи ресурси е една опция, която не се употребява в момента, а от това Общината, регионът и в крайна сметка държавата губят.

Да се надяваме че това състояние е временно, а Общината ще използва съществуващите механизми или ще изработи нови, така ще създаде политики в тази област, чрез които ще осребри зададените ресурси в полза на управляваните от тях граждани.

ИЗТОЧНИЦИ:

Bracci, E., Managerialism, Accounting and Accountability in the Italian Local Governments: An Empirical Analysis, University of Ferrara, 2008, Social Sciences Research Network, достъпно на http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1184621.

Blakeney, M., International Proposals for the Criminal Enforcement of Intellectual Property Rights: International Concern with Counterfeiting and Piracy, *Intellectual Property Quarterly*, No. 1, 2009.

Calboli, I., Expanding the protection of geographical indications of origin under trips: old debate or new opportunity?, *Marquette Intellectual Property Law Review*, Vol. 10, p. 181, 2006.

Fhima, I. S., How Does 'Essential Function' Doctrine Drive European Trade Mark Law?, *International Review of Intellectual Property and Competition Law*, Vol. 36, No. 4, p. 401, 2005.

Gordon, Wendy J., Intellectual property, глава 28, публикувано в *The Oxford Handbook of Legal Studies*, Peter Cane and Mark Tushnet, eds., Oxford University Press, pp. 617-646, October 2003 год., с.618-619.

Harms, LTC, The enforcement of intellectual property rights, WIPO, 2-nd ed., 2008.

Huang, K. C. & M. B. H. Weiss, To Be or Not to Be: A Comparative Study of City-Wide Municipal WiFi in the US, достъпно на http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2113383.

Hughes, J., Champagne, Feta, and Bourbon: The Spirited Debate About Geographical Indications, *Hastings Law Journal*, Vol. 58, p. 299, 2006, Cardozo Legal Studies Research Paper No. 168.

Inman, R.P. & D.L. Rubinfeld, Perspectives on public choice, ch.4 The political economy of federalism, A handbook, Cambridge University press, 1997, достъпно на <http://orientation.uchicagolawandecon.org/readings/Inman.pdf>.

Kennedy, A., Становище по дело „U.S. Term Limits, Inc. v. Thornton, 514 U.S. 779, 838 (1995)“, достъпно на <http://www.law.cornell.edu/supct/html/93-1456.ZC.html>

La Tavola Marche, блог за органично фермерство, кулинарен туризъм и кулинарни класове в областта La Marche в централна Италия, достъпно на <http://latavolamarche.blogspot.com>

Leahy, J. K. & B. D. Galle, Laboratories of Democracy? Policy Innovation in Decentralized Governments, *Emory Law Journal*, Vol. 58, p. 1333, 2009, с.1397- 1398.

Matei, A. I., Empirical Approaches About the Input-Output Model for the Local Economic Development: Case Study in Braila Municipality, *International Journal of Public Administration in Central and Eastern Europe*, No. 1, 2007, с.1-2.

Matei, A. I. & L. Matei, Partnership and local governance in Romania, EGPA Conference, 2008, Rotterdam, International Journal of Public Administration in Central and Eastern Europe, No. 1, pp. 52-76, 2009, достъпно на <http://ssrn.com/abstract=1372049>.

McKenna, Mark P., The normative foundations of trademark law, Notre dame law review, vol. 82, стр. 1884 - 1887.

Michaels, A., A practical guide to trademark law, 2002, London, т.1.3- 1.5.

Null, E., Municipal Broadband: History's Guide, I/S: A Journal of Law and Policy, Vol. 9, p. 21, 2013 , с.22-23.

Raustiala, K. & S. R. Munzer, The global struggle over geographic indications, European Journal of International Law, Vol. 18, Issue 2, pp. 337-365, 2007.

Rosenbloom, J. D., Government Entrepreneurs: Incentivizing Sustainable Businesses as Part of Local Economic Development Strategies, Drake University Law School Research Paper No. 11-22 , 2011 год., с. 22, достъпно на http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1734869.

Rose-Ackerman, S., Risk Taking and Reelection: Does Federalism Promote Innovation?, The Journal of Legal Studies , Vol. 9, No. 3, Jun., 1980, с.593-605, достъпно на <http://www.jstor.org/discover/10.2307/724006?uid=3737608&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21103655594017>.

Tiebout, Ch. M., A Pure Theory of Local Expenditures, The Journal of Political Economy, Vol. 64, No. 5, (Oct., 1956), pp. 416-424, достъпно на http://www.unc.edu/~fbaum/teaching/PLSC541_Fall08/tiebout_1956.pdf.

Tommasi, M. & F. Weinschelbaum, Centralization vs. Decentralization: A Principal-Agent Analysis, Journal of Public Economic Theory, Vol. 9, Issue 2, pp. 369-389, April 2007, с.370, 372, достъпно на <http://www.yale.edu/leitner/resources/docs/2003-02.pdf>.

Дацов, Пл. и П. Петров, Престъпления против интелектуалната собственост, София, Сиела, 2012г.

Петров, П., За отговорността на интернет посредниците при нарушения на авторски права и права на търговска марка, Собственост и право, кн.4/2012, с.74- 85.

Саракинов Г., Авторско право и сродните му права в Република България, Сиби, 2007г.

Европейска Харта за местното самоуправление, приета през 1985г., достъпно на http://www.kubrat.bg/bg/localgov/eu_charter.pdf

Закон за авторското право и сродните му права (ЗАПСП). Обн. ДВ, бр. 56 от 29.06.1993г., достъпно на <http://lex.bg/laws/ldoc/2133094401>.

Закон за марките и географските означения (ЗМГО). Обн. ДВ, бр. 81 от 14.09.1999 г., в сила от 15.12.1999г., достъпно на <http://lex.bg/laws/ldoc/2134680576>.

Димитровградски пазар, достъпно на <http://napazar.dimitrovgrad.bg/area.php>.

Конституция на Република България (КРБ), приета през 1991г., достъпно на <http://www.parliament.bg/bg/const>.

Международен панаир на народните знания „Етър“, страница за Узунджовския панаир, достъпно на http://www.etar-fair.org/uzun_fair_bg.htm.

Община Харманли, „Приоритети, цели, и проекти”, достъпно на <http://www.harmanli.bg/goals-and-projects>.

ИНТЕГРАЦИЯТА НА ПОЛУЧИЛИТЕ ЗАКРИЛА В БЪЛГАРИЯ ГРАЖДАНИ ОТ ТРЕТИ СТРАНИ – НОРМАТИВНА РАМКА, НАЦИОНАЛНИ ПРАКТИКИ И МЕСТНИ ПОЛИТИКИ

Лидия Стайкова

Резюме

Статията представя действащата нормативна уредба, актуалните обстоятелства, практики и политики по отношение на интеграцията на граждани от трети страни, получили закрила в България. Първо е представена новоприетата национална интеграционна стратегия 2014 – 2020. След това се изследват няколко аспекта на социалното включване – идентичност, жилища, социално подпомагане, работа и образование. Статията завършва с представяне на местните измерения на интеграцията.

Ключови думи: бежанци, интеграция, интеграция на бежанците

INTEGRATION OF REFUGEE AND HUMANITARIAN STATUS HOLDERS IN BULGARIA – REGULATIONS, NATIONWIDE PRACTICES AND LOCAL POLICIES

Lydia Staikova

Abstract

The article presents the current regulations, circumstances, practices and policies with regard to integration of citizens of third countries who have been granted asylum in Bulgaria. First it presents the newly adopted National integration strategy 2014-2020. Then it explores several aspects of social inclusion – identity, accommodation, social benefits, work and education. Finally, it focuses on the implications for the region of Haskovo.

Key words: refugees, integration, refugee integration

Част 1. НАЦИОНАЛНА ИНТЕГРАЦИОННА СТРАТЕГИЯ

Една от основните цели на ЕС е интеграцията на всички хора в обществото, насърчаването на участието им в социалния, икономическия и политическия живот.

Според документа „Цели на Държавната агенция за бежанците при Министерския съвет през 2014 г.“, до март 2014 година е трябвало да бъде приета Национална програма за интеграция на бежанците в Република България (2014 – 2016).¹ На 30 юни, 2014 г. в сайта на Министерски съвет е публикувана за обществено обсъждане до 9 юли „Национална стратегия за интеграцията на лицата, получили международна закрила в

¹ Държавна агенция за бежанците при Министерския съвет на Република България (2014), „Цели на Държавната агенция за бежанците при Министерския съвет през 2014г.“, достъпно онлайн на адрес http://www.aref.government.bg/docs/CHELI_DAB_2014.doc, последно посетен на 03.07.2014г.

република България (2014-2020г.)” (Проект).² Стратегията е приета на 2 юли, седмица преди да изтече срокът за обществено обсъждане.

Въпреки че преди 2014г. ДАБ е била активно ангажирана в дейностите по интегриране на бежанците, в новата стратегия тя е упомената като институция, прилагаща мерки за адаптиране на чужденците до момента на придобиване на закрила. Месеци преди приемането на стратегията не е ясно коя ще бъде институцията, която ще бъде отговорна за провеждането на интеграционна програма.³ Това би могло да се разглежда като индикатор за липса на готовност на която и да е институция да поеме координираща роля. В стратегията не е експлицитно посочена такава институция; вместо това са изброени девет партньорски институции, както и „Други институции, в чийто обхват на дейност попадат и лицата със съответен статут на закрила, когато той им дава равни права и задължения с тези на българските граждани в съответната област на обществения живот”.

С Националната стратегия се създава и Национален съвет по миграция и интеграция. Съветът се председателства от министъра на труда и социалната политика и включва представител на администрацията на Президента на РБ, заместник-министри на МТСП, МВР, МИЕ, МОН, МЗ, МЗХ, МП, МВнР, МК, ММС, МРР, председателите на ДАБ, ДАЗД, ДАБЧ, ДАНС и изпълнителните директори на АЗ, АСП, АХУ, ИАГИТ, ИАНМСП, представители на КЗД, НКБТХ, НОИ, НСИ, НАП, НЗОК, НСОРБ, на национално представителните организации на работодателите и на работниците и служителите, международни и неправителствени организации и други.

В стратегията се отчита факта, че практиката на други държави показва редица предимства интеграционната политика да се провежда от един орган, например Агенция по миграция и интеграция. Споменава се, обаче, че такава възможност може да бъде осъществена на по-късен етап, предвид липсата на необходимите ресурси и съществуващите към момента бюджетни ограничения.

В края на юли 2014, правителството в оставка отказва да приеме годишния план за изпълнението на стратегията. Ето защо в тази статия се разглежда ситуацията такава, каквато е в момента според действащите документи и практики.

Част 2. ДЕЙСТВАЩА НОРМАТИВНА УРЕДБА И ПРАКТИКИ

В следващите страници се разглеждат няколко ключови предпоставки за социално включване и се коментира как те са уредени според нормативната уредба и практиката.

2.1. Самоличност

Участието в разнообразни социални, икономически и други дейности, обичайни за нашето общество, в голям брой случаи предполага доказателства за самоличността. Тези доказателства са документални – свидетелство за раждане, лична карта, паспорт / удостоверение за пътуване зад граница и т.н. Една от първите спънки пред интегрирането на търсещите и получаващите закрила у нас възниква именно във връзка с удостоверяването на самоличността им.

² Държавна агенция за бежанците при Министерския съвет на Република България (2014), „Национална стратегия за интеграцията на лицата, получили международна закрила в република България (2014 - 2020 г.)“, достъпно онлайн на адрес <http://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=4765>, последно посетен на 03.07.2014г.

³ „Интеграцията на бежанците”, (17 Април, 2014, Блог „Полетът на костенурката”), достъпно онлайн на адрес <http://lydblog.wordpress.com/2014/04/17/integration-refugees>, последно посетен на 03.07.2014г.

Някои от търсещите закрила лица не разполагат с документи за самоличност; те следва да предоставят достатъчно информация за себе си и близките си, за да бъде възможно да се установи тяхната националност и самоличност. Други търсещи закрила разполагат с такива документи и следва да ги предадат за съхранение в Държавната агенция за бежанците до приключване на производството с влязло в сила решение. И в двата случая на търсещите закрила се издава регистрационна карта, в която се вписват имената (на кирилица и латиница), дата на раждане, националност, уникален ЛНЧ (личен номер на чужденец), но в Закона за убежището и бежанците (ЗУБ) е упоменато, че регистрационната карта не удостоверява самоличността на чужденеца (чл.40, ал.3).⁴

Редица институции не признават регистрационната карта като валиден документ за самоличност, което понякога води до невъзможност за подписване на официални договори – за работа, за наем, за ползване на услугите на мобилни оператори, както и за получаване на парични преводи и др.

Според ЗУБ, имената на чужденеца се вписват в регистрационната карта по ред и брой, както са изписани в документите за задгранично пътуване, с които е влязъл в Република България (чл.44, ал.3). В някои документи имената не са изписани в обичайния ред – лично, бащино и фамилно име. Въпреки че е записано дали името е лично, бащино или фамилно, служителите на Държавната агенция за бежанците следва да спазват закона и да изпишат имената в съответния ред. В резултат на това в повечето регистрационни карти имената са в следния ред: лично, фамилно, бащино и след това биват изписвани в същия ред в решението за предоставяне на статут. На свой ред общините вземат информация от решението и новите български документи за самоличност на практика създават нова самоличност на чужденеца, различна от тази, която е представена в документите за самоличност, с които е влязъл в страната. В резултат на това е трудно при проверка на документи чужденците да докажат, че са бащи на децата си и следва да представят решенията за предоставяне на статут, а ако са влезли в страната с майките на децата, решенията на майките, тъй като имената на децата обикновено се вписват в техните решения.

При раждането на деца на майки, търсещи закрила в България, възникват следните проблеми:

1. Ако майката не е придружена от съпруга си и настоява детето ѝ да носи неговите имена, може да предостави удостоверение за брак или друг документ, доказващ семейни отношения; ако не разполага с такъв, в удостоверението за раждане на детето се вписват нейните имена, а по-късно се налага припознаване на детето, тъй като след записването общините не приемат последващо предоставен документ, удостоверяващ семейни отношения между бащата и майката. Съгласно Семейния кодекс на република България, законният срок, след който детето може да носи имената на бащата след припознаването, е три месеца.⁵

2. Ако бащата придружава майката, двамата родители следва да подадат в общината нотариално заверена декларация, в която се вписват имената на детето по начина, по който те биха искали да бъдат изписани. Тъй като регистрационните карти на родителите според Закона за убежището и бежанците не са документи, които удостоверяват самоличността на чужденеца, нотариусът би могъл да откаже да завери такава декларация; друго основание за отказ би могла да бъде липсата на заклет преводач, който да присъства на подписването, тъй като в някои райони с концентрация на бежанци у нас е трудно да бъдат намерени заклет преводачи от някои езици, например арабски и

⁴ Народно събрание на Република България, Закон за убежището и бежанците, чл. 40, ал. 3, достъпно онлайн на адрес www.mlsp.government.bg/bg/law/law/ZUB.doc, последно посетен на 03.07.2014г.

⁵ Народно събрание на Република България, Семейен кодекс, член 66, ал. 1, достъпно онлайн на адрес <http://sacp.government.bg/normativna-uredba/kodeksi/seeen-kodeks>, последно посетен на 03.07.2014г.

фарси или пък търсещите закрила е възможно да не разполагат със средства да наемат преводач. На практика, някои от търсещите закрила не биха могли да си позволят нотариалната заверка, общинските такси, както и пътните разходи до населеното място, в което се намира общинската администрация.

Финансовите затруднения също биха могли да се считат за сериозна пречка пред издаването на документи за самоличност. Цените на документите за чужденци са почти два пъти по-високи от цените за документи за български граждани. Издаването на документ за самоличност е обвързано с регистрирането на постоянен адрес. По същият начин с постоянния адрес е обвързана и възможността за получаване на социално подпомагане с цел покриване разходите за издаване на документи за самоличност.

2.2. Жилища и адресна регистрация

Съгласно разпоредбата на ЗУБ „чужденец с предоставен статут на бежанец или хуманитарен статут е длъжен в срок 14 дни от получаването на решението за предоставяне на статут да се яви в общината на населеното място, в която ще се установи, за да бъде вписан в регистъра на населението.”⁶ Този текст бива тълкуван от Държавната агенция за бежанците по следния начин: в срок от 14 дни от получаването на решението за предоставяне на статут, чужденецът следва да напусне бежанския център (ако е живял в такъв).

Намирането на жилище е проблематично, тъй като собствениците на жилища не са склонни да отдават жилища под наем на получилите закрила.⁷ Някои от тях се страхуват от чужденците, тъй като имат изградени негативни представи за културата им; други се страхуват, че наемателите няма да са в състояние да плащат редовно наема и сметките; трети не биха искали да влизат в краткосрочни взаимоотношения, предполагайки, че получилите закрила имат намерение да отпътуват от страната след получаване на документи за самоличност. В резултат на това в края на 2013 година се наблюдава повишено търсене на жилища под наем в някои региони на страната (предимно в близост до бежанските центрове), което от своя страна води до повишаване на наемите, както и броя на злоупотребите – продават се адресни регистрации, наемателите са притискани да плащат по-високи от договореното цени под заплахата, че наемодателите ще им откажат адресна регистрация.

В края на 2013 година доброволци, работещи с бежанци, настояват държавата да поеме отговорност и пишат писмо до Държавната агенция за бежанците, а на срещи между институции и доброволци за справяне с бежанската криза предлагат бежанските центрове да предоставят постоянен адрес на получилите закрила и да им дадат възможност да останат по-дълго в тях. В края на януари 2014 година, на 9-та координационна среща за управление на бежанската кризата в България, на която присъстват представители на ДАБ, ВКБООН, БЧК и други организации, е взето решение получилите закрила, които нямат възможност да живеят на външен адрес да останат безвъзмездно в лагерите до 6 месеца – до вземането на друго решение. На практика много от жителите на бежанските центрове не знаят за наличието на такава възможност, а информация за нея не може да бъде открита в достъпен за всеки източник, например на сайта на Държавната агенция за бежанците. Според наблюденията на доброволци, това дава възможност на властите да извеждат принудително получилите статут. В същото време, обаче, в ЗУБ е записано: „На чужденец с предоставен статут на бежанец или хуманитарен статут може да се окаже финансова

⁶ Народно събрание на Република България, Закон за убежището и бежанците, чл. 35, достъпно онлайн на адрес www.misp.government.bg/bg/law/law/ZUB.doc, последно посетен на 03.07.2014г.

⁷ „Къде живеят бежанците”, (2 Ноември, 2013г., Блог „Полетът на костенурката”), достъпно онлайн на адрес <http://lydblog.wordpress.com/2013/11/02/kade-jiveiat-bejancite-2>, последно посетен на 03.07.2014г.

помощ за настаняване в жилище за срок до 6 месеца от влизане в сила на решението за предоставяне на статут, при условия и по ред, определени от председателя на Държавната агенция за бежанците, съгласувано с министъра на финансите.”⁸ До 2014 година съществува възможност да подпомагане на получилите закрила, които се включат в интеграционна програма. За съжаление, срокът на програмата е изтекъл, а и от нея са имали възможност да се възползват само до 100 души годишно. Новата програма е приета в началото на юли 2014, но все още не са приети конкретните мерки, както и бюджетът. Няма приета официална стратегия за справяне с проблема с бездомността сред получилите закрила.

Наличието на адресна регистрация е пряко свързано и с достъпа до социално подпомагане.

2.3. Социално подпомагане

Според инструкции, изпратени от Министерството на труда и социалната политика до дирекциите за социално подпомагане, „Отпускането на социални помощи се извършва след преценка на доходите, възрастта, семейното положение, здравословното и имуществено състояние, трудовата заетост на лицето или семейството. Социалните помощи са месечни, еднократни или целеви. Право на социално подпомагане имат чужденците с разрешение за дългосрочно или постоянно пребиваване в Република България, чужденците, на които е предоставено убежище, статут на бежанец или хуманитарен статут, и чужденците, ползващи се от временна закрила, и лицата, за които това е предвидено в международен договор, по който Република България е страна.” Получилите хуманитарен статут нямат право на детски надбавки, освен ако получаването на такива помощи не е предвидено в друг закон или в международен договор, по който Република България е страна, тъй като правата им са приравнени с тези на постоянно пребиваващите чужденци.⁹

Достъпът до социално подпомагане зависи от наличността на регистрация на постоянен адрес, лична карта, документи за доходи за предходни месеци, за имунизации на децата. Няма ясна процедура по установяване наличността на имунизации при липса на имунизационен паспорт. В информационните материали не се споменава изискването децата да посещават училище, но от сайта на дирекциите „Социално подпомагане” става ясно, че такова изискване съществува. То, обаче, се оказва непостижимо за някои от получилите закрила (виж секция „Образование” по-долу).

Достъпът до информация за тези възможности е силно ограничен, тъй като дирекциите „Социално подпомагане” предоставят информацията само на български език и не поемат ангажимента да осигуряват преводачи на желаещите да комуникират с тях. Освен това, тази информация не може да бъде открита в уебсайта на дирекциите. Съществува опасността получилите закрила да пропуснат възможността за социално подпомагане и поради изискването да се регистрират в бюрата по труда до три месеца след получаването на решението за статут. В случай, че пропуснат този срок, ще се наложи да чакат шест месеца след като се регистрират в бюро по труда, а именно първите месеци са критични за оцеляването им.

Дори при наличие, а особено при липсата на безплатни жилища или такива с контролиран нисък наем, възможното социално подпомагане е недостатъчно за оцеляването на голяма част от получилите закрила, особено на многодетни семейства.

⁸ Народно събрание на Република България, Закон за убежището и бежанците, чл. 32, ал.3, достъпно онлайн на адрес www.mlsp.government.bg/bg/law/law/ZUB.doc, последно посетен на 03.07.2014г.

⁹ Народно събрание на Република България, Закон за семейни помощи за деца, чл.3, ал.5, достъпно онлайн на адрес www.mlsp.government.bg/bg/law/law/Zspd.doc, последно посетен на 03.07.2014г.

2.4. Работа

Получилите закрила имат право на достъп до пазара на труда, а търсещите имат такова право след една година от регистрирането на молбата им за закрила.¹⁰ В тези случаи не се изисква разрешително за работа.¹¹ След регистриране на молбата, търсещите закрила имат право да работят по граждански договор; за работа по граждански договор не се изисква разрешително за работа.

Няма правни ограничения за стартиране на собствен бизнес. На практика, обаче, стартирането на собствен бизнес и работата по граждански договор за търсещи закрила могат да бъдат осуетени поради невъзможност лицата да удостоверят самоличността си, тъй като регистрационната карта не е валиден документ за удостоверяване на самоличност. Практиката показва, че през 2014 година Държавната агенция за бежанците връща личните документи на търсещите закрила след регистрацията, така че те биха могли да ги използват.

Въпреки тези възможности, наемането на работа на търсещи и получили закрила у нас е затруднено поради факта, че повечето не владеят български език, а голяма част не владеят английски или друг сравнително популярен в България език. До края на 2013, Държавната агенция за бежанците предлага ограничен брой места за курсове по български език за получените закрила в рамките на интеграционната програма, в дневни курсове, от които не биха могли да се възползват работещи или майки, които се грижат за децата си през деня. Доброволци организират курсове по български и английски език за търсещите закрила, основно в бежанските центрове и на други места в София. През 2014г. курсове по български език се предлагат и в останалите бежански центрове (а в някои от тях и по английски език) – организирани неформално от доброволци или формално от НПО с финансирани проекти. Голяма част от търсещите закрила не са мотивирани да изучават български език, тъй като се надяват след получаване на решение за статут да напуснат България и да се установят в по-силно развитите икономически ЕС страни.

През март 2014г. Агенцията по заетостта организира презентации в бежанските центрове, за да запознае търсещите закрила с възможностите за работа в България, с услугите, които предлагат бюрата по труда и да събере предварителна информация за квалификациите и уменията на търсещите закрила. Подготвените материали и презентацията са на български и арабски език и ги прави недостъпни за търсещите закрила, които говорят други езици (преобладаващо френски, английски и фарси). Въпросниците са на български език и не е възможно да бъдат попълнени без преводач. Презентаторите не са подготвени да отговарят на специфични въпроси, които са от критично значение за търсещите закрила – основно какви са възможностите да се практикуват конкретни професии в България и какви са формалните изисквания към желаещите да ги практикуват.

През април 2014г. доброволци в бежанския център в Харманли интервюират търсещи закрила като подготвят индивидуални профили, в които се включват не само формални квалификации и умения, усвоени във връзка с формалното образование и практикувани професии, но и такива, придобити в неформални дейности – в домакинството, при упражняване на хобита и изследване на собствени интереси. Поставените цели са следните: (1) да се състави профил, който да може да бъде споделян с

¹⁰ Народно събрание на Република България, Закон за убежището и бежанците, чл. 39, ал.3, достъпен онлайн на адрес www.mlsp.government.bg/bg/law/law/ZUB.doc, последно посетен на 03.07.2014г.

¹¹ Министерски съвет на Република България (2002), Наредба за условията и реда за издаване, отказ и отнемане на разрешения за работа на чужденци в Република България, достъпно онлайн на адрес <http://www.mlsp.government.bg/bg/law/regulation/NURIOORRChRB.RTF>, последно посетен на 03.07.2014г.

работодатели; (2) да се набележат конкретни въпроси за възможностите за практикуване на конкретни професии в България, които след това да бъдат изследвани и информацията да бъде обобщена и споделена с широк кръг доброволци, търсещи и получили закрила, работодатели; (3) да се помогне на интервюираните да видят „голямата картина“ на своите интереси, умения, квалификации, предпочитания и да се идентифицират модели, които се свързват с определени професии, възможности за собствен бизнес и т.н. така че интервюираните да имат повече възможности за реализация, включително за промяна на кариерната си ориентация; (4) да се помогне на интервюираните да създадат партньорства помежду си и да започнат да работят заедно по реализирането на свои идеи за образование и бизнес; (5) да се идентифицират нуждите на търсещите закрила, за да бъдат изградени адекватни пространства и да бъде предоставено подходящо оборудване и необходими материали за образование, обучение и работа в самия бежански център.

Един от основните проблеми за реализацията на пазара на труда в България за търсещите и получилите закрила е предоставянето и признаването на квалификации. Огромна част от тях не могат да предоставят документални доказателства, а освен това не всички документални доказателства могат да бъдат признати в България. Ето защо е важно да се търсят възможности за реализация и извън професиите, за които тези лица са формално квалифицирани.

2.5. Образование

Малолетните и непълнолетните търсещи закрила имат право на образование при условията и по реда за българските граждани.¹² След получаване на закрила, право на образование при условията и по реда за българските граждани придобиват и пълнолетните.

Търсещите и получилите закрила, независимо от възрастта си, могат да ползват правото си на образование в системата на народната просвета.¹³ Продължаването на образованието се осъществява въз основа на документ за завършен предходен клас или степен на образование.¹⁴ Някои от търсещите и получилите закрила у нас, обаче, не могат да представят документи за завършен клас или степен. Някои от тези, които разполагат с документи не могат да си позволят да заплатят за превод и легализация на документите. Например, превод и легализация на документ за завършено основно образование в Сирия струва общо 145 лева без пощенските разходи от и до населено място извън столицата.

Един от възможните проблеми при превода на документи е, че се изискват заверки на училищните документи в съответните посолства. Някои получили закрила не биха искали да разкриват пред представители на властта от страните им по произход къде се намират в момента и това би направило невъзможна заверката на документите.

През април 2014г. МОН започна да обсъжда възможността те да могат да се запишат в училищата, без да представят документи. В края на учебната година в някои РИО все още няма яснота и се чакат нови постановления от МОН относно процедурите за записване на ученици в училищата. В интервю пред в. „Монитор“ от 23 юли 2014г., Председателят на ДАБ споделя, че ако не бъде приет нов закон (вероятно за убежището и

¹² Народно събрание на Република България, Закон за убежището и бежанците, чл. 26, достъпен онлайн на адрес www.mlsp.government.bg/bg/law/law/ZUB.doc, последно посетен на 03.07.2014г.

¹³ Министерство на образованието и науката (2011), Правилник за прилагане на Закона за народната просвета, чл. 2, ал. 1, достъпно онлайн на адрес <http://www.mon.bg/?h=downloadFile&fileId=158>, последно посетен на 02.07.2014г.

¹⁴ Пак там, чл.2, ал.2.

бежанците), има вероятност през есента на 2014г. децата - бежанци да не могат да посещават училище, тъй като няма да бъдат отпускнати средства за обучението им.¹⁵

Съществува и изискване за владеене на български език. То включва успешно завършен курс по български език в ДАБ по програма, съгласувана с Министерството на образованието и науката.¹⁶ Предлаганите през 2014 година в бежанските центрове курсове, както и тези, организирани извън тях формално не са организирани според горните изисквания, а освен това обхващат малък процент от търсещите и получилите закрила. Възможно е РИО на МОН формално да не признаят тези курсове като покриващи изискванията.

Когато търсещ или получил закрила желае да се запише в българско училище, съответният РИО (Регионален инспекторат по образованието) следва да назначи комисия, която провежда интервюта, проверява степента на знанията и определя съответствието им с общообразователния минимум за определен клас.¹⁷ Тази комисия се свиква по предложение на представител на ДАБ. Тя проверява степента на знанията на бежанците, определя съответствието им с общообразователния минимум за определен клас и насочва към определено училище.

Въпреки, че горната наредба все още не е официално отменена и може да бъде открита на сайта на МОН, тя не би трябвало да се прилага, тъй като се основава на чл. 25 от ЗУБ, а въпросният член е променен, което означава, че основанието за нея е отпаднало. Към момента не е приета актуална наредба и в различните региони РИО на МОН действат по своя преценка.

Практиката е различна от описаното в наредбата. Свиква се комисия към училището, в което желае да се запише бежанецът. Ако той представи документ за завършен клас, полага изпит само по предметите, които в България се изучават в съответния завършен клас, но които той не е изучавал в страната, от която идва. Ако се записва през втория срок, следва да положи изпити по материала за първия срок.

В такива случаи със сигурност се изисква полагане на изпит по български език и литература за съответния предходен клас. За ученици, които са учили български като чужд език и са изучавали съвсем различни литературни произведения в страната си по произход, този изпит би бил сериозно предизвикателство.

Някои получили закрила не са посещавали учебни занятия в продължение на година или две, забравили са учебен материал, а академичните им умения са се влошили. Към момента няма ресурси за подпомагане на тези ученици – да опреснят знанията си и да възстановят академичните си умения. Това може да се окаже още една причина те да не могат да се запишат в паралелки със свои връстници и да бъдат демотивирани да продължат образованието си.

Българските образователни и обучителни институции нямат опит с валидирането и акредитирането на чуждестранни квалификации, за които не могат да бъдат предоставени документи. Тепърва предстои да бъдат разработени процедури.

¹⁵ В. "Монитор", 23.07.2014г., "Германия ни връща поетапно 3000 бежанци", интервю с председателя на ДАБ Николай Чирпанлиев, достъпно онлайн на адрес <http://www.monitor.bg/article?id=436853>, последно посетен на 23.07.2014г.

¹⁶ Министерство на образованието и науката (2000), Наредба № 3 от 2000г. за реда за приемане на бежанци в държавните и общинските училища на Република България, чл. 4, достъпно онлайн на адрес <http://goo.gl/uKOAMn>, последно посетен на 03.07.2014г.

¹⁷ Пак там, чл. 8.

Част 3. МЕСТНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ИНТЕГРАЦИЯТА

Към 3 юли 2014 година, според статистиките публикувани на сайта на ДАБ, търсещите закрила, настанени в центрове в хасковска област, са 55 % от всички настанени в центрове и 26 % от всички търсещи закрила в България.¹⁸ В хасковска област се намира и СДВНЧ – Любимец, от който след подаване на молба за закрила се прехвърлят търсещи закрила в централите в гр.Харманли и с.Пъстрогор.

Капацитетът на РПЦ – Харманли към момента е попълнен до 47%. Предстои настоящият капацитет да бъде удвоен, след като бъдат приети новопостроените сгради.

За да се справи с бездомността, ДАБ взе временна мярка да позволи на получените закрила да останат да живеят в централите до 6 месеца. Тъй като много от тях нямат финансова възможност да наемат жилища, а и все още наемодателите не са готови да предоставят лесно жилища на бежанци, очертава се в Харманли за известно време да останат голям брой получили закрила.

В същото време, новата Националната стратегия за интеграцията на лицата, получили международна закрила в република България (2014 - 2020 г.) отнежда важна роля на общините, желаещи да участват в интеграционни дейности – да координират предоставянето на услуги с цел интеграция на получените закрила, да организират жилищното настаняване, да управляват целевите средства, предоставени за изпълнение на индивидуалните интеграционни споразумения.

Предвид горното, може да се твърди, че пред общините в хасковска област се разкрива сериозен потенциал за провеждане на интеграционни дейности за голям брой получили закрила.

Интеграционната стратегия предвижда, че общините, включени в НПДИ (Национален план за действие по интеграция), ще имат възможност да получават средства целево за покриване на разходите, включително за жилищно настаняване, обучение по български език, превод, социална медиация и др. Интеграционните разходи ще се планират годишно и ще се приемат от Съвета. С цел минимизиране на публичните разходи за интеграция на лица с предоставен статут на закрила, съответните министерства, ведомства, общини и НПО ще могат да предприемат необходимите действия за осигуряване на външно финансиране на дейностите, включително от Структурни и Кохезионния фонд на ЕС, Фонд "Убежище, миграция и интеграция" и други европейски фондове, както и средства от международни организации.¹⁹

В тази светлина, най-сериозното предизвикателство пред местните власти в хасковския регион за участие в интеграционния план е необходимостта от инициативност – за насърчаване на възможни доставчици на услуги, за търсене на външно финансиране, за развиване на интеграционни планове, за обучение на служители, които да работят по интеграционните дейности.

¹⁸ Постоянно обновяващите се данни на Държавната агенция за бежанците (ДАБ) при Министерския съвет могат да се следят с секцията „Статистики и отчети“ в сайта на ДАБ, достъпна онлайн на адрес <http://www.aref.government.bg/?cat=8>

¹⁹ Държавна агенция за бежанците при Министерския съвет на Република България (2014), „Национална стратегия за интеграцията на лицата, получили международна закрила в република България (2014 - 2020 г.)“, достъпно онлайн на адрес <http://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=4765>, последно посетен на 03.07.2014г.

ИЗТОЧНИЦИ:

Държавна агенция за бежанците (ДАБ) при Министерския съвет на Република България (2014), *Национална стратегия за интеграцията на лицата, получили международна закрила в република България (2014 - 2020г.)*, достъпно онлайн на адрес <http://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=4765>.

Държавна агенция за бежанците (ДАБ) при Министерския съвет на Република България (2014), „Цели на Държавната агенция за бежанците при Министерския съвет през 2014г.“, достъпно онлайн на адрес http://www.aref.government.bg/docs/CHELI_DAB_2014.doc.

Стайкова, Л., статии в под етикет „Бежанци“ в блога „Полетът на костенурката“, достъпно онлайн на адрес <http://lydblog.wordpress.com>

Министерски съвет на Република България (1998), *Правилник за прилагане на закона за социалното подпомагане*, достъпно онлайн на адрес [http://sacp.government.bg/media/cms_page_media/67/PPZSP\(2\).rtf](http://sacp.government.bg/media/cms_page_media/67/PPZSP(2).rtf)

Министерски съвет на Република България (2002), *Наръчник за работа на служителите от държавната администрация, органите за местно самоуправление и неправителствените организации за бежанци със специални нужди*, достъпно онлайн на адрес http://www.aref.government.bg/ebf/docs/Handbook%20for%20refugees_GGI_26_08_2013.doc

Министерски съвет на Република България (2002), *Наредба за условията и реда за издаване, отказ и отнемане на разрешения за работа на чужденци в Република България*, достъпно онлайн на адрес <http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/-548909054>

Министерство на образованието и науката (2011), *Правилник за прилагане на Закона за народната просвета*, достъпно онлайн на адрес <http://www.mon.bg/?h=downloadFile&fileId=158>

Министерство на образованието и науката (2000), *Наредба № 3 от 2000г. за реда за приемане на бежанци в държавните и общинските училища на Република България*, достъпно онлайн на адрес <http://goo.gl/uKOAMn>

Народно събрание на Република България (2002), *Закон за убежището и бежанците*, достъпно онлайн на адрес www.mlsp.government.bg/bg/law/law/ZUB.doc

Народно събрание на Република България (2009), *Семеен кодекс*, достъпно онлайн на адрес <http://sacp.government.bg/normativna-uredba/kodeksi/semeeen-kodeks>

Народно събрание на Република България (2002), *Закон за семейни помощи за деца*, достъпно онлайн на адрес www.mlsp.government.bg/bg/law/law/Zspd.doc

Народно събрание на Република България (2009), *Закон за българските лични документи*, достъпен онлайн на адрес <http://www.aba.government.bg/files/iner/file/ATT00045%5B2%5D.rtf>

Народно събрание на Република България (1999, посл. изм. 2014), *Закон за гражданската регистрация*, достъпен онлайн на адрес <http://www.mrrb.government.bg/docs/2b1f33f9d79ef1f19778c1b83a947248.docx>

Народно събрание на Република България (1991), *Конституция на Република България*, достъпно онлайн на адрес <http://www.parliament.bg/bg/const>

Народно събрание на Република България (2001), *Закон за насърчаване на заетостта*, достъпно онлайн на адрес www.mlsp.government.bg/bg/law/law/ZNZ.doc

Пампоров, Ал., Зв. Ванкова, М. Шишкова (2013), „Бездомност и достъп до жилищно настаняване сред търсещите закрила, бежанците и лицата с международна закрила в България“, Върховен комисариат на бежанците на ООН, София, България, достъпно онлайн на адрес <http://www.unhcr-centraleurope.org/bg/pdf/resursi/publikacii/doklad-za-bezdomnostta-na-bezhanci-v-blgariya.html>

Протокол от 9-та координационна среща за управление на бежанската криза в България, 30 януари 2014

Чирпанлиев, Н. (2014) „Германия ни връща поетапно 3000 бежанци“, във в. „Монитор“, 23.07.2014г., достъпно онлайн на адрес <http://www.monitor.bg/article?id=436853>

Уебсайт на Дирекции „Социално подпомагане“: <http://pomosti.oneinform.com/>

Уебсайт на Държавната агенция за бежанците: <http://www.aref.government.bg>

Фейсбук група „Приятелите на бежанците“:
<https://www.facebook.com/groups/585850168115019>

ГЛАСОВЕТЕ ВИ ЧУВАМ: КЪМ НОВ ПОДХОД ЗА ДЕТСКО ВКЛЮЧВАНЕ И ДЕТСКО УЧАСТИЕ

Георги Станков

Резюме

Статията представя теоретичните и концептуални основи на детското участие в решенията, засягащи пряко живота на децата. Децата са разглеждани като компетентни агенти, които могат да вземат решения и да се включват в процесите на създаване и развиване на детската среда. Представено е пилотно за България приложение на Мозаечния подход в Хасково и се предлагат мерки за развитие на детското участие на местно и регионално ниво.

Ключови думи: детско участие; мозаечен подход; дизайн на детската среда

I HEAR YOUR VOICES: TOWARDS A NEW APPROACH FOR CHILDREN'S INCLUSION AND CHILDREN'S PARTICIPATION

Georgi Stankov

Abstract

The paper presents the theoretical and conceptual foundations of children's participation in decisions affecting their lives. Children are seen as competent agents who can make decisions and be involved in the creation and development of the children's environment. A pilot Bulgarian study for the application of Mosaic approach in Haskovo is presented, and measures for development of children's participation at the local and regional level are suggested.

Keywords: children's participation; Mosaic approach; children's environment design

*Благослови животните и децата,
защото в този свят те нямат глас, те нямат избор.
“The Carpenters”,
Bless the beasts and the children, 1971*

Въведение

През 1989г. Конвенцията на ООН за правата на детето призна правото на всяко дете да формира и изразява свободно собствени възгледи по всички въпроси, които го засягат. Конвенцията утвърди също, че е право на детето възрастните да вземат предвид мнението му при формулирането на решения по тези въпроси.¹ Това е основата, над която се надграждат правните, академични и приложни измерения на идеята за “детско включване“

¹ Конвенция на ООН за правата на детето (1989), член 12.1, достъпен онлайн на адрес: <http://sacr.government.bg/normativna-uredba/mejdunarodni-konvencii/konvencia-pravata-deteto>, последно посетен на 02.08.2014г.

и „детско участие”. Правени са различни опити за дефиниране на детското участие, например Харт (1993) го разбира като “процесът на споделяне на решенията, които засягат живота на индивида и живота на общността, в която живее.”²

През 2009г. в своя Общ коментар №12 “Правото на детето да бъде изслушано”, Комитетът по правата на детето към ООН определи детското участие като “...продължаващи процеси, които включват споделяне на информация и диалог между деца и възрастни, основани на взаимно уважение, и в които децата могат да научат как техните възгледи и тези на възрастните, се вземат предвид и оформят резултата от тези процеси.”³

През последните няколко години в България нарастват опитите за промотиране и насърчаване на детското участие. В тази област работят както държавни институции като Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД),⁴ така и неправителствени организации.⁵

Настоящата статия застъпва позицията, че в съвременното общество децата имат право да са страна във вземането на решения за градската среда, и дискутира практическите възможности да използват това свое право.

В тази перспектива детското участие не се ограничава до теоретично концептуализиране или съвкупност от етични принципи. То също така се разглежда като набор от инструменти и техники за практическа теренна работа с деца, които могат да се вградят в локални и регионални политики за развиване на участието. В тази перспектива е представено пилотното изследване “Детските площадки на Хасково: в преход от комунизъм към модерни времена”, проведено през 2012г. в гр.Хасково, и изучаващо начина, по който децата и родителите в града възприемат и оценяват два вида детски площадки - старите, наследени от епохата на комунизма, и новите, монтирани в съответствие с наредбата за безопасността и устройството на площадките за игра, като използва за първи път в България т.нар. „Мозаечен подход“ за детско участие.⁶

Част 1. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА НА ДЕТСКОТО УЧАСТИЕ

Съвременната гледна точка за “дизайна на участието” (participatory design) утвърждава, че това е интердисциплинарна област, която изследва и прилага включването на хората в планирането и дизайна на физическата и социалната им среда. Особен елемент в дизайна на участието е *детското участие*, при което детето е възприемано като детето - активен агент в създаването на своето околна среда.⁷

1.1. Теоретични модели за детското участие

² Hart, R. (1992). Children's participation: from tokenism to citizenship, in UNICEF *Innocenti Essays*, No. 4 стр. 5, достъпен онлайн на адрес: http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

³ UN Committee on the Rights of the Child (CRC), General Comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard, 20 July 2009, CRC/C/GC/12, достъпен онлайн на адрес: <http://www.refworld.org/docid/4ae562c52.html>, последно посетен на 02.08.2014г.

⁴ Държавна агенция за закрила на детето, „Харта за детско участие“, достъпен онлайн на адрес: <http://sacr.government.bg/detsko-uchastie/harta-za-detsko-uchastie>, последно посетен на 02.08.2014г.

⁵ Център за включващо образование, „Въведение в детското участие“, достъпен онлайн на адрес: http://www.cie-bg.eu/userfiles/file/Child_Participation_Introduction.doc, последно посетен на 02.08.2014г.

⁶ Firingi, T. and G.Stankov (2012). Страница *About*, блог Haskovo playgrounds, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/p/about.html>, последно посетен на 02.08.2014г.

⁷ Waller, T. (2014). Modern Childhood: Contemporary Theories and Children's Lives, in *An Introduction to Early Childhood*, стр.5., SAGE Publications, достъпен онлайн на адрес: http://www.sagepub.com/upm-data/25235_01_Waller_CH_01.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

- *Роджър Харт и “Стълба на участието”*

През 1992г. УНИЦЕФ публикува програмната статия на психолога Роджър Харт “Детското участие: от символично участие към гражданство”, получила статута на стратегическо начертание за дизайна на участието.⁸ Като заявява, че участието е в основата на демокрацията и гражданството, и че децата трябва да бъдат включвани в смислени проекти с възрастните, Харт развива “Стълба на участието”⁹, осемстепенен модел на детското участие във вземането на решения, определен от някои изследователи като “уникално влиятелен”.¹⁰

Първите три стъпала от стълбата според Харт илюстрират невключващия подход на възрастните спрямо децата. Следващите пет стъпала са градиращи степени на пълноценно детско включване и участие. 8-те стъпала на Стълбата на участието във възходящ ред са:

Стъпала	Характеристики
8. <i>Инициирани от децата, споделяни решения с възрастните</i>	Най-високото стъпало в стълбата на участието. На това ниво децата са способни не само да инициират свои проекти и дейности, но и да въвличат възрастните и да споделят с тях процеса на вземане на решения. Според Харт това най-високо равнище на детското участие може да се получи при деца в горна тийнейджърска възраст. Примери за детски инициативи, превърнати в цялостни проекти в партньорство с възрастните, са дейности за подобряване на дизайна на класните стаи, справяне с конфликти, предоставяне на услуги и информация за тийнейджърската бременност и полово предаваните заболявания. Тези проекти имат висока публична добавена стойност, но са твърде малко. Харт обяснява това не с липсата на инициатива и желание от страна на младежите, а по-скоро с липсата на загрижени възрастни, чувствителни към особените интереси на младите, и настоява, че обществото се нуждае от хора, способни да реагират на енергията и съпричастността на тийнейджърите.
7. <i>Инициирани и насочени от децата</i>	При достатъчно подкрепящи условия, децата под формата на игра могат да си сътрудничат при планирането на различни проекти. Положителната страна на този етап е, че децата са овластени да реализират сами свои проекти. “Слабостта” на това ниво е, че

⁸ Hart, R. (1992). „Children's participation: from tokenism to citizenship“, in *UNICEF Innocenti Essays*, No. 4, стр.5, достъпен онлайн на адрес: http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

⁹ Възщност стълбата на Харт в голяма степен повтаря 8-степенната стълба на гражданско участие, разработена от Шери Арнщайн през 1969г. Вж. Arnstein, S., (1969) 'A Ladder Of Citizen Participation', *Journal of the American Planning Association*, 35: 4, 216 — 224, достъпно онлайн на адрес: <https://www.planning.org/pas/memo/2007/mar/pdf/JAPA35No4.pdf>, последно посетен на 02.08.2014г. Моделът на Арнщайн е толкова влиятелен, че шотландското правителство го представя и на официалната си страница в програмата за по-добро ангажиране на общностите (вж. електронен източник: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/49303/0122794.pdf>, последно посетен на 02.08.2014г.).

¹⁰ Shier, H. (2001). “Pathways to participation: Openings, Opportunities and Obligations”, in *Children and Society*, 15, p. 108, достъпен онлайн на адрес: http://www.ipkl.gu.se/digitalAssets/1429/1429848_shier2001.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

	<p>детските идеи трудно могат да се развият в проекти в общността. Основната причина според Харт е, че възрастните не са достатъчно умели в това да реагират на инициативността на децата. Дори в случаите, когато възрастните оставят децата сами да създават дизайн или рисуват стенописи на стената или на собствената си стая за отдих, за тях е трудно да не играят ръководната роля.</p>
<p><i>6. Инициирани от възрастните, споделяни решения с децата</i></p>	<p>Възрастните инициират проектите, но вземането на решения се споделя с децата. Например много проекти в общността (изграждане на открити публични пространства, социални центрове и други) не са предназначени само за една специфична възрастова група, а за споделено ползване от всички. Целта е да се включат повече лица, като се дава особено значение на невръстните, по-възрастните и хората с особени потребности или с увреждания.</p>
<p><i>5. Консултирани и информирани</i></p>	<p>На това стъпало възрастните разработват проекта, като се консултират с децата. Например някои телевизионни продуценти развиват проектите си за детски предавания, опирайки се на мненията на децата. Пилотната версия се представя на панел от деца, които могат да критикуват продукцията. След това дизайнът се променя съобразно обратната връзка от децата и подобрената версия им се предоставя за мнение.</p>
<p><i>4. Възложени, но информирани</i></p>	<p>Това е първото стъпало, което предвижда реален процес на участие. При него децата изпълняват специфични роли, като Харт формулира четири критерия, за да може детското включване да се обозначи като <i>участие</i>:</p> <ul style="list-style-type: none"> i. Децата разбират намеренията на проекта. ii. Те знаят кой е взел решенията, свързани с тяхното участие, и защо. iii. Те имат смислена (а не "декоративна") роля. iv. Те доброволно участват в проекта, след като той им е бил разяснен.
<p><i>3. Символично участие</i></p>	<p>На децата привидно е дадено право на глас, но в действителност имат малък или никакъв избор по темата или стила на обсъждането ѝ, и имат малка или никаква възможност да формулират своите собствени мнения. В западния свят, твърди Харт, такива противоречия са често срещани, защото прогресивните идеи за отглеждането на деца са признати, но не винаги са добре разбрани. Има повече примери за символично участие, отколкото за истински форми на участие на деца в проекти. Дори когато дадени проекти и политики се провеждат в името на интереса на децата, участието им остава символично. Пример за това е начинът, по който децата са използвани понякога на конферентни панели: симпатични деца, подбрани от възрастните, седят в панела с малка или почти никаква подготовка по темата, без да са консултирали мнението на връстниците си,</p>

	които се предполага, че представляват.
2. Декориране	Детското участие се заключава в демонстративно участие. Например децата се подканват да облекат тениски на някаква кампания или кауза и да пеят и танцуват в нейна подкрепа, без обаче да знаят достатъчно за същността на каузата, или да имат думата в организирането на събитието. По този начин децата участват заради външна мотивация: за да получат освежителни напитки, храна или подаръци, за да видят нечие представление или да посетят интересно място, или дори за да получат одобрението на значимите им възрастни, а не защото разбират или приемат някаква кауза.
1. Манипулиране	Най-ниското стъпало в йерархията на участието. Възрастните налагат на децата своите вярвания, като смятат, че целта оправдава средствата. Така децата са въвличани в политически дейности или убеждавани да носят идеологически символи. В други случаи възрастните питат децата за тяхното мнение, като събират данни за своите нужди, без да им дават обратна връзка какво казват резултатите и как са използвани идеите им. Така например се изследват детските представи за “идеална детска площадка,” твърди Харт.

- *Хари Шиър и “Пътища към участие”*

Хари Шиър (2001) развива алтернативния модел „Пътища към участие“.¹¹ Шиър не претендира, че моделът му идва да замести стълбата на Харт, и го нарича само “допълнителен инструмент” за изследване на различни аспекти на процеса на участие, но въпреки това подходът му се различава от Стълбата на участието в два аспекта. Първо, свежда нивата на детско участие до пет, като напълно игнорира трите най-ниски стъпала на Харт, при които участие на децата в процеса на вземане на решения практически не съществува. Второ, въвежда три степени на ангажираност на институциите на всяко ниво, преминаващи в градация от добрите практики на отделни личности към конкретни институционални политики.¹²

Петте нива на участие са:

1. Децата са изслушани.
2. Децата са подкрепени в изразяването на мненията им.
3. Мненията на децата са взети предвид.
4. Децата са включени в процеса на вземане на решения.
5. Децата споделят власт и отговорност във вземането на решения.

Трите степени на ангажираност са:

1. Намерение (*opening*) - появява се, когато служителят (или друга активна личност от дадена организация) заявява намерението си да действа, личния си ангажимент да работи

¹¹ Shier, H. (2001). “Pathways to participation: Openings, Opportunities and Obligations”, in *Children and Society*, 15, pp. 107 – 117, достъпно онлайн на адрес: http://www.ipkl.gu.se/digitalAssets/1429/1429848_shier2001.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

¹² Пак там, стр.110.

по определен начин. На този етап възможността нещо да се случи може все още да не е налице.

2. Възможност (*opportunity*) - появява се, когато са удовлетворени нуждите, които биха дали възможност на служителите или организацията да работят на това ниво. Нуждите могат да включват ресурси (напр. време за персонала), умения и знания (например чрез обучение), развиване на нови процедури и подходи към поставените задачи.

3. Задължение (*obligation*) - постига се, когато нивото се превърне в договорена политика на организацията или настройка, на която персоналетът ще работи на това ниво. Така работата по определен начин, даващ възможност за определено ниво на детско участие, става *вградена* в системата.

Моделът предлага прости въпроси на всеки етап от всяко ниво на участие:¹³

Ниво на участие / Степен на ангажираност	Намерение	Възможност	Задължение
5. Децата споделят власт и отговорност във вземането на решения.	Готови ли сте да споделите част от властта на възрастните с децата?	Има ли процедура, която позволява деца и възрастни да споделят власт и отговорност за решенията?	Изискване на политика ли е деца и възрастни да споделят власт и отговорност за решенията?
4. Децата са включени в процеса на вземане на решения.	Готови ли сте децата да се присъединят в процеса на вземане на решения?	Има ли процедура, която позволява децата да се включат във вземането на решения?	Изискване на политика ли е децата да бъдат включени в процеса на вземане на решения?
3. Мненията на децата са взети предвид.	Готови ли сте да вземете мненията на децата предвид?	Вашият процес на вземане на решения позволява ли Ви да вземете предвид мненията на децата?	Изискване на политика ли е да се дава тежест на детските мнения при вземането на решения?
2. Децата са подкрепени в изразяването на мненията им.	Готови ли сте да подкрепите децата в изразяването на техните мнения?	Имате ли спектър от идеи и дейности, с които да помогнете на децата да изразят мненията си?	Изискване на политика ли е децата да бъдат подкрепяни в изразяването на техните мнения?
1. Децата са изслушани.	Готови ли сте да слушате децата?	Работите ли по начин, който Ви позволява да слушате децата?	Изискване на политика ли е децата да бъдат изслушвани?

¹³ Пак там, стр.111.

- *Детският протагонизъм*

Тенденция от последните години е детското овластяване и участие да се разглеждат в светлината на понятието *протагонизъм*. Според Бърд детският протагонизъм е „процес, в който децата и юношите поемат главната роля в собственото си развитие и това на техните общности, за да постигнат реализирането на правата си.“¹⁴ А под *детски протагонизъм* Лийбел (2007) разбира правото на децата да бъдат катализатори и агенти във вземането на решения за собственото им развитие, както и засилването на детските възможности за участие не само в “детските работи,” но и във всички въпроси на обществото, с други думи - обществото да разпознае децата като граждани.¹⁵

Лийбел изследва две перспективи за детския протагонизъм: на децата и на учителите им. Според децата, протагонизмът се свързва по-скоро с условия и дейности като “Винаги да поемаме инициативата в нашата работа”, “Да предлагаме и изпълняваме свои цели”, “Да изразяваме мненията си.” Според учителите детският протагонизъм е “процес на учене, в който децата придобиват специални нагласи и способности. Този процес на учене се основава главно на опит и отражения на собствените им действия и трябва да бъде подкрепен от възрастните.” От тук следва, според Лийбел, че разбирането за детския протагонизъм има две измерения: едно, отнасящо се до способностите на децата да имат активна роля в света около тях; и друго, отнасящо се към позицията на децата в социалната структура, която, в крайна сметка, е факторът, който поставя граници на достъпа им до активна роля в обществото.¹⁶ Лийбел посочва седем характеристики на детския протагонизъм:

- ❖ участие - възможността децата да изразяват мнението си и да влияят на вземането на решения;
- ❖ представителност - възможността деца да избират сеи представители, които да говорят и действат от тяхно име, да има пропорционално участие всички групи деца, независимо от пол и възраст;
- ❖ проекция - децата колективно определят позицията си в обществото, знаят какво искат и как да го получат, и имат капацитета да го реализират;
- ❖ солидарност - това е културата на взаимно уважение между момчета и момичета, големи и по-малки, между деца с различен социален и културен произход.
- ❖ идентичност - децата възприемат себе си както като личности със свои собствени интереси и права, така и като специфична група с общи интереси;
- ❖ автономия - децата нямат ограничения да споделят становищата си, да създават и управляват собствени структури, да са независими от партии, институции и идеологии;
- ❖ непрекъснатост - децата действат по начин, който надхвърля рамките на собствената им възраст - те създават и развиват практики, структури и правила, които да се продължат от следващото поколение.

¹⁴ Bird, S., "Child protagonism : training children to be catalysts for social change" (1999). *Capstone Collection*. Paper 585. Абстракт достъпен онлайн на адрес: <http://digitalcollections.sit.edu/capstones/585>, последно посетен на 02.08.2014г.

¹⁵ Liebel, Manfred (2007). "Paternalism, Participation and Children's Protagonism.", in *Children, Youth and Environments* 17(2): 56-73. Достъпен онлайн на адрес: http://www.colorado.edu/journals/cye/17_2/17_2_04_Paternalism.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

¹⁶ Пак там, стр.64.

1.2 Практически проекти с детско участие

Има редица примери за проекти, свързани с детското участие. В случая ще представя по два проекта от Турция и Швеция. Поради факта, че Турция не само географски, но и културно е близка с България¹⁷, а Швеция е сред страните с богат опит в промотиране на детското участие, би било интересно да се проследи развитието на тенденциите в тези две страни.

Хасърджъ и Уилсън (2009) представят случай на ангажиране на деца в процеса на създаване на детски музей в турския град Измир, в който децата генерират идеи за темите, дейностите и съдържанието на музея.¹⁸ Методологията на изследването включва провеждането на пет тематични работилници с деца от втори до осми клас. Обсъждани са теми като дизайна на музея (включително идентичността, изразена в логото му, както и наличието на зеленина, цветове, обособени зони за спорт, обучения, музика, изобразително изкуство и скулптура), дейностите, които да се извършат в него (като гледане на филми, придобиване на знания, социални събирания, спортуване, работа и изкуство, пускане на хвърчила) и начина, по който да функционира (интерактивност, достъпност на експонатите, образователна стойност). Възрастните, инициирали и ръководили работилниците, обобщават всички данни и ги предоставят на децата и младежите за обсъждане. Например с такава процедура пряко от децата е избрано логото на музея. Изводът на Хасърджъ и Уилсън е, че детското участие е помогнало за създаването на музей, съобразен с желанията на децата, а работилниците са имали едновременно забавен и образователен опит и за учениците, и за възрастните.

Тулин Сенер (2006) разглежда резултатите от един от най-големите проекти за детско участие в Анкара, Турция, по програмите “Срещи” и “1000 архитекти в 1000 училища” на Камарата на архитектите в Анкара.¹⁹ Целта на проектите е да увеличи знанията и чувствителността на децата относно проблемите на градовете и да стимулира развитието на умения за търсене на решения. Методологията съчетава беседа на деца и архитекти с практическа работа на децата по действителни проблеми, които те срещат във всекидневната си градска среда. Сред разглежданите и решавани проблеми са липсата на детските площадки и паркове за отдих (или лошото състояние на някои от съществуващите), организацията на трафика с оглед на справянето със задръстванията и личната безопасност на децата. Резултатите от работилниците сочат двустранна полза: децата развиват перспективата си за начина, по който съществуват градовете и средствата на архитектурата да подобрява функционирането им; архитектите виждат работата си от друг ъгъл и с изненада откриват големия творчески потенциал на децата.

¹⁷ Редица кроскултурни изследвания дават данни, че по отношение на измерението „властова дистанция“ (power distance) България и Турция са в „една категория.“ Например в Индекса за властова дистанция от 76 изследвани държави, ранжирани в низходящ ред от най-висока към най-ниска дистанция, България споделя 22-о – 25-о място с Мароко, френскоезичната част на Швейцария и Виетнам, а Турция е на 32-о - 33-о място заедно със Салвадор. За сравнение, Швеция и Норвегия са на 69-о - 70-о място. Това се интерпретира като пример, че в България и Турция хората с повече власт по-рядко допускат участие в решенията от лица с по-нисък статус (примерно децата), докато в Швеция нискостатусните лица и групи имат възможност да изразяват мнение и очакват то да бъде взето предвид. Вж. Hofstede, G., G. Hofstede and M. Minkov (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, McGrawHill, pp. 57-59.

¹⁸ Hasirci, Deniz and S.G.Wilson. 2009. *Involving Children in Participatory Design: The Case of a Children's Museum in Izmir*. In: International Congress Architecture And Children / ARCHILD Conference Proceedings, 346-360, ISBN: 978-9944-89-900-0

¹⁹ Sener, Tulin (2006). “The Children and Architecture Project in Turkey.” *Children, Youth and Environments* 16(2): 191-206, достъпен онлайн на адрес: http://www.colorado.edu/journals/cye/16_2/16_2_13_ChildrenHugTheCity.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

Берглунд (2008) проучва значението на детското участие в проект за изследване на възможностите за подобряване на градското планиране в няколко квартала на Стокхолм.²⁰ Целта на проекта да се потърси инструмент за изследване на детската перспектива в пространствения дизайн, която да може да се използва при провеждането на промени в градската среда. Методологията включва картографиране чрез използването на географски информационни системи (от Geographic Information System, нататък в текста - ГИС). Изследваната група е съставена от деца между 10 и 12 години, създаващи компютризирани карти, на които означават своите предпочитани маршрути и специални места, както и дейностите, свързани с тези места, като добавят и коментари за това какво ги впечатлява в тези места. Изводът на Берглунд е, че ГИС могат да създадат цялостна картина на пространствения контекст, в който живеят децата, и по този начин могат да послужат като средство за ефективно пространствено планиране.

Янсон (2008 г.) изследва ролята на околния пейзаж при формирането на детската перспектива за две детски площадки в две шведски общности. Едната площадка е разположена в непосредствена близост до гора, а другата няма достъп до естествена природна среда.²¹ Въпросите, разгледани от Янсон, са дали и как местните фактори като околния пейзаж и достъпът до други места за игра влияят на детските възгледи и начин на използване на детските площадки. Данните му сочат, че децата са способни да оценяват различни аспекти на детската площадка (като люлки, пързалки и др.), и че имат ясно изразено предпочитание за присъствието на гора наоколо. Свободният достъп до гората им осигурява допълнително пространство за игра и прави детската площадка по-интересна, а дизайнът ѝ е възприет като по-малко проблематичен. Заключение на Янсен е, че детската площадка наистина е място за децата, но не е непременно място на децата. Те имат симпатии към едно място заради комплекс от характеристики на пространството, включително качествата на обкръжението, които трябва да се вземат предвид при планирането на площадките.

Част 2 - МОЗАЕЧНИЯТ ПОДХОД В ХАСКОВО

2.1. Същност на Мозаечния подход

“Мозаечният подход” е изследователски метод, разработен през 2001г. Създателите му, британските учени Алисън Кларк и Питър Мос, стартират от идеята, че децата са компетентни агенти на своя живот и са способни да формулират ясни преценки за качеството и съдържанието на дейностите, в които участват, и на физическата обстановка, в която пребивават. Методологията на подхода комбинира качествени и количествени методи за провеждане на изследване, като най-характерното е, че включва децата в различни дейности за набиране на информация за живота им през техните очи. Основната му цел е да “чуе” гласа на децата при оценяването на различни услуги за деца и семейства, и на физическата среда, в която децата прекарват времето си.²²

²⁰ Berglund, Ulla (2008). “Using Children’s GIS Maps to Influence Town Planning.” *Children, Youth and Environments* 18(2): 110-132, достъпен онлайн на адрес:

http://www.colorado.edu/journals/cye/18_2/18_2_05_ChildrensMaps.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

²¹ Jansson, Märith (2008). “Children’s Perspectives on Public Playgrounds in Two Swedish Communities.” in: *Children, Youth and Environments* 18(2): 88-109, достъпен онлайн на адрес:

http://www.colorado.edu/journals/cye/18_2/18_2_04_SwedishPlaygrounds.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

²² Clark, A. (2005). „Ways of seeing: using the Mosaic approach to listen to young children’s perspectives“, in: *Beyond Listening. Children’s perspectives on early childhood services*. Bristol: Policy Press, pp 29-49, частично достъпен онлайн на адрес: http://www.sagepub.com/upm-data/43997_9781446207529.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

Името “мозаечен” метафорично отразява идеята да се съберат отделните перспективи и дейности, за да се създаде цялостен образ на детския свят. Подходът предлага рамка за изследване, съставена от шест елемента, Той е:

- ❖ Мултиметоден: признава различните “гласове” или езици на децата.
- ❖ Чрез участие: третира на децата като експерти или агенти на своя живот.
- ❖ Рефлексивен: включва децата, практиците и родителите в отразяването на значенията, и адресира въпроси за интерпретация.
- ❖ Адаптивен: може да бъде приложен в различни детски институции и контексти.
- ❖ Фокусиран към преживения детски опит: изследване на живота, а не толкова на знанията или получените грижи.
- ❖ Вграден в практиката: рамка за слушане, която има потенциала едновременно да бъде използвана като инструмент за оценяване и да бъде вградена в практиката, свързана с ранното детство.

Мозаечният подход успешно се справя с една от големите пречки пред психометричните изследвания за деца: това, че децата в предучилищна и ранна училищна възраст все още не могат да изразяват вербално с прецизност своите впечатления и преживявания, което прави техниките за изследване като въпросници или структурирани интервюта ниско ефективни.²³ Включването на проективни арт-техники и наблюдение на двигателното поведение решава този проблем.

Първоначално Кларк и Мос предлагат две степени на Мозаечния подход:

Ниво	Дейности
Етап 1	Събиране на информация за света на децата чрез различни методи: <ul style="list-style-type: none"> - снимане с фотоапарат и създаване на фотоалбум, - рисунки, - скици на детските пространства, - правене на карти, - създаване на турове, - наблюдение на поведението, - игри като „Магическото килимче“ - интервюиране на деца, родители и учители
Етап 2	- преглеждане и съвместно сглобяване на информацията, за да се получи цялостна картина, която да служи като основа за диалог и интерпретация между практики, родители и деца.

През 2003 година те добавят и трети етап на работата: решения какво да се запази и доразвие, и в какво се налага промяна.²⁴

2.2. Анализ на актуалната ситуация в България и Хасково

Един нормативен документ, публикуван в началото на 2009г., стана повод за преразглеждане на въпроса за детската среда. Това е Наредба №1 от 12.01.2009г. за условията и реда за устройството и безопасността на площадките за игра, изготвена от

²³ Фърънджъ, Т. и Г. Станков (2013), "Включване на децата и родителите в дизайна на детските площадки: Подходът на социалните науки (Кажете ми какво харесваш?)", в: *Abitare България*, 1 (18), Август 2013, стр.130, работна версия достъпна онлайн на адрес: <http://goo.gl/uGynOp>, последно посетен на 02.08.2014г.

²⁴ Clark, A. (2005). „Ways of seeing: using the Mosaic approach to listen to young children’s perspectives“, in: *Beyond Listening. Children’s perspectives on early childhood services*. Bristol: Policy Press, pp 29-49, частично достъпен онлайн на адрес: http://www.sagepub.com/upm-data/43997_9781446207529.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

Министерство на регионалното развитие и благоустройството (МРРБ), Министерството на вътрешните работи (МВР) и Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД).²⁵

Наредбата въведе правила за създаване и поддържане на детските пространства за игра, така, че да осигуряват безопасност и достъпност при игра за всички потребители. Правилата засягат разнообразни аспекти, от административните, като процедурата за издаване на разрешение за изграждане на мястото за игра и контрола по състоянието на площадките, до дизайнерските, като се започне от допустимите за използване материали, до ъгъла на наклона на пързалката, цвета на вратата на оградата и подходящите за засаждане на растения около площадките.

Наредбата задължава стопаните на детски площадки да ги приведат в съответствие с изискванията на наредбата до 31 декември 2013г.

Наредбата има положителна роля с това, че прави опит да постави детския интерес в центъра на процеса на планиране и създаване на детските пространства за игра. Предишни изследвания (Райчева и др.) сочат празнината, появила се след края на комунизма, когато поради правните несъответствия по отношение на правилата за реституиране на имоти, намиращи се в междублокови пространства, много градове губят значителна част от своите детски и спортни площадки, а на местата им се изграждат нови сгради с апартаменти, магазини и паркинги.²⁶ В резултат местата с игрова стойност за децата и младите хора намаляват, а останалите не се поддържат според някакви ясни критерии. В този смисъл, поставянето на ясни рамки е добър опит за структуриране на функцията и формата на детските пространства в България. Въпреки срока, посочен в наредбата, към средата на 2014г. в национален мащаб огромната част от съоръженията и дизайнът на детските площадки все още не са променени съобразно изискванията. В град Хасково обаче промяната се случва с бързи темпове и ние ставаме нейни свидетели в реално време.^{27 28}

Основната причина подмяната на съоръженията на детските площадки в гр.Хасково да се развива в необичайна за страната скорост, че практиката на публично-частни партньорства, при които общината отдава паркове на концесия или под наем, като задължение на концесионера/наемателя е да да обновява и поддържа в добро състояние зелените площи и площадките за игра.²⁹ Този модел позволява на общината да прехвърли отговорността за поддържане на зелените площи и пространствата за игра на частни предприемачи, които срещу преференциален наем получават правото да застроят определена част от парка и да развият търговска дейност чрез заведения.

В наше предишно изследване (Фърънджъ и Станков, 2013) посочихме, че моделът на промяна на детската среда, който се прилага сега, страда от един сериозен недостатък:

²⁵ Държавен вестник (2009), Наредба за условията и реда за устройството и безопасността на площадките за игра, бр.6. 09.02.2009г., стр.64, достъпен онлайн на адрес:

<http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=14466>, последно посетен на 02.08.2014г.

²⁶ Raycheva L, Hristova K, Radomirova D and Ginev R (2004) "Bulgaria: Childhood in Transition", in: *Children's Welfare in Ageing Europe*, Volume II. Tartu University Press, Estonia, p. 523, достъпен онлайн на адрес:

<http://www.sv.ntnu.no/iss/an-magritt.jensen/card/Childrens%20Welfare/Volume%20II/Bulgaria.pdf>, последно посетен на 02.08.2014г.

²⁷ Stankov, G. (2012). "A new public playground in Haskovo city center", в блога Haskovo playgrounds, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/2012/03/new-playground-playground-in-haskovo.html>, последно посетен на 02.08.2014

²⁸ Stankov, G. (2012). "Modernism's invasion in Lebeda", блога Haskovo playgrounds, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/2012/09/the-modernisms-invasion-in-lebeda.html>, последно посетен на 03.08.2014г.

²⁹ Община Хасково (2012), Стратегия за управление на общинската собственост в община Хасково 2012 – 2015, достъпен онлайн на адрес: <http://goo.gl/XgDVzw>, последно посетен на 03.08.2014г.

липсва мнението на ползвателите – деца и родители.³⁰ Изразихме мнение, че липсата на широко участие във вземането на решения е основен проблем за градската среда, и че развиването на “култура на общуване, която поощрява изразяването на мнение” ще е “дългосрочна инвестиция в гражданското общество и демокрацията.”³¹

Представеното по-долу изследване на детското мнение е опит за изграждането на търсената култура на общуване, която зачита интересите на всички заинтересовани групи, и най-вече на децата.

2.3. Изследването “Детските площадки на Хасково: в преход от комунизма към модерните времена”

Стъпвайки на основните положения, постулирани от Кларк и Мос, през 2011г. и 2012г. независимият изследователски екип Haskovo Playgrounds Research Group (съставен от Тюркан Фърънджъ, Георги Станков и доброволците Галя Жекова и Селиме Селим)³² проведе изследване, сравнявашо перспективите на децата и техните родители за детските площадки, проектирани по време на комунизма, и съвременните детски площадки.

- *Параметри на изследването*

- ❖ Продължителност: от ноември 2011г. до юни 2012г.
- ❖ Обхват: две детски градини (една с модерно оборудвана площадка и една оборудвана през социалистическия период) и осем публични площадки (също разпределени според типа оборудване) в гр.Хасково.
- ❖ Изследвани лица: 40 деца на възраст 5-6 години (65% момичета) и 40 родители или близки обгрижващи лица (предимно на възраст 35-50г., преобладаващо жени). Като допълнителен източник на информация бяха анкетирани жени - учители от двете детски градини (между 35 и 50 години, с над 10 години професионален опит).
- ❖ Методология на Мозаечния подход: съчетание на количествени (анкетиране на учители) и качествени методи³³ (рисуване и моделиране с пластелин на тема “Нашата детска площадка” и “Любимата ми играшка”, засаждане на цветя, интервюиране на деца, наблюдение на игровото поведение и отразяване на резултатите в таблица със стойности по всяко измерение, за да се стигне до средна стойност).
- ❖ Изследване на мнението на родителите: със стандартен психометричен въпросник, включващ 24 положителни твърдения с пет възможности за отговор - от “напълно съм съгласен” до “напълно съм несъгласен” (т.нар. Ликертова скала / Likert scale в психологията). Въпросите търсят информация за петте измерения, като всяко от тях се изследва с четири отделни въпроса. Четири допълнителни въпроса изследват

³⁰ Фърънджъ, Т. и Г. Станков (2013), "Включване на децата и родителите в дизайна на детските площадки: Подходът на социалните науки (кажи ми какво харесваш?)", в: Abitare България, 1 (18), Август 2013, стр.128, работна версия достъпна онлайн на адрес: <http://goo.gl/uGynOp>, последно посетен на 02.08.2014г.

³¹ Пак там, стр.132.

³² Firingi, T. (2012), “Teaming”, в блога *Haskovo playgrounds*, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/2012/03/teaming.html>, последно посетен на 03.08.2014г.

³³ Измерването на резултати в качествени изследвания има особености, защото акцентът е върху наблюдението и неговата интерпретация. В случая бяха наблюдавани реакциите на децата в различни ситуации, например важноста на природата се измерва чрез наблюдение както на игровото поведение и степента на използване на природни елементи в играта, така и на реакциите на децата при засаждането на цветя. Вж. например видеоматериала *The Aha moment*, достъпен онлайн на адрес <http://youtu.be/QgoXgQo7xS0>, последно посетен на 02.08.2014г.

влиянието на площадките върху цялостното развитие на децата (двигателно, когнитивно, социално).

Резултатът е многообхватен, технически богат инструментариум за работа с деца.

Дейност	Тема	Вид получени данни	Инструмент за набиране на данни	Открития
Рисуване и моделиране с глина	Моята детска площадка	Видео, фотографии, детски произведения, бележки от интервюта	Формуляр за водене на бележки	Приоритизация на функционалните размери площадка (вж. таблицата с резултати по-долу)
Моделиране с глина	Любимото оборудване на децата на детската площадка	Списък с вербални декларации, детски произведения	Формуляр за водене на бележки	Честотата на фаворизиране на всяко специфично съръжение
Интервюиране	Детската площадка на моите мечти	Видео записи	Наблюдение на особени тенденции	Цитати от децата, доказващи наличието на определена тенденция
Засаждане на цветя	Детските площадки на две детски градини	Видео записи и фотографии	Наблюдение на тенденции в поведението	Цитати от децата, доказващи наличието на определена тенденция
Изследване на мнението на учителите за детските предпочитания	Детското поведение и предпочитания на площадките за игра в две детски градини	Попълнение формуляри на въпросници	Въпросник за учителите	Перспективата на учителите за функционалните измерения на детските площадки и за начина, по който децата ги приоритизират
Наблюдение на детската игра	Поведението на децата на детските площадки	Бележки от наблюдения	Общо наблюдение, оценяване на тенденции	Коментари по общи тенденции в детското поведение

Таблица 1: Дейностите от Мозаечния подход при изследването в Хасково.

Към днешна дата, “Детските площадки на Хасково” е единственото изследване, провеждано в България съобразно принципите и методологията на Мозаечния подход. Наред с пионерското прилагане на мозаечния подход, друг принос на изследването беше формулирането на пет функционални измерения на площадките за игра, по които следва

да се оценява тяхната игрова, социална и развиваща стойност: *радост* (измерва се в наличието на условия за забавление, но също и в степента на привързаност и предпочитание към конкретно място)³⁴, *дизайн* (изпълняващ едновременно естетическа и функционална роля), *природа* (използване на естествени материали и създаване на среда, максимално близка до естествената природа), *безопасност* (редуциране на риска от наранявания) и *социализация* (възможност децата да се свързват с връстниците си, да взаимодействат с тях и да упражняват социалните си умения и ролеви репертоари).³⁵ Това позволява на детските площадки да се погледне многопластово, от различни ъгли, като се съчетаят потребностите, желанията, предпочитанията и отговорностите на различните страни в процеса на създаване на детската среда: децата, родителите, ландшафтните архитекти, дизайнерите, местните власти, създателите на политики и т.н.

- *Хипотези и резултати*

За оценка на петте измерения и степента на съответствие на двата вида площадки на предпочитанията на децата и родителите, беше разработен модел, съчетаващ количествени и качествени параметри за анализ на данни, и бяха изследвани пет хипотези за предпочитанията на деца и родители по отношение на функционалните измерения на детските площадки и за приоритетите на двете изследвани групи при възприемането и оценяването на детската среда:

1. Ще има значителна разлика между родителите и децата при ранжирането на функционалните измерения на площадките според техните приоритети, а именно:
 - Родителите ще дадат приоритет на безопасността като най-важно измерение на детските площадки.
 - Децата приоритизират радостта като основно измерение на детските площадки.
2. Видът на съоръженията на детските площадки (комунистически или модерен) няма да повлияе детската перспектива по отношение на приоритизацията на функционалните измерения.
3. Видът на съоръженията на детските площадки (комунистически или модерен) засяга единствено приоритизацията на родителите по отношение на измеренията на площадките за игра.
4. Съвременните площадки отговарят на родителските очаквания и потребности повече от тези, проектирани в епохата на комунизма.
5. Съвременните площадки отговарят на детските очаквания и потребности повече от тези, проектирани в епохата на комунизма.

Резултатите от изследването потвърждават хипотези 1, 4 и 5 и опровергават хипотези 2 и 3.

По хипотеза 1, данните потвърждават предположението, че за детската перспектива основното предпочитание към местата за игра е свързано с изпитването на радост от присъствието на тези места, докато за родителите водещ критерий е безопасността.³⁶

³⁴ Социалните науки изследват т.нар. „place preference“ - емоционалното значение на точно определено място. Напр. вж. Koprelа K. (2002), „Children’s Environment“ in: Robert B. Bechtel and Arza Churchman (eds) *Handbook of Environmental Psychology*, John Wiley & Sons, New York, pp. 363-373.

³⁵ Firingi, T. (2012). “What are the Functional Playground Dimensions?”, в блога Haskovo playgrounds, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/2012/10/what-are-functional-playground.html>, последно посетен на 02.08.2014г.

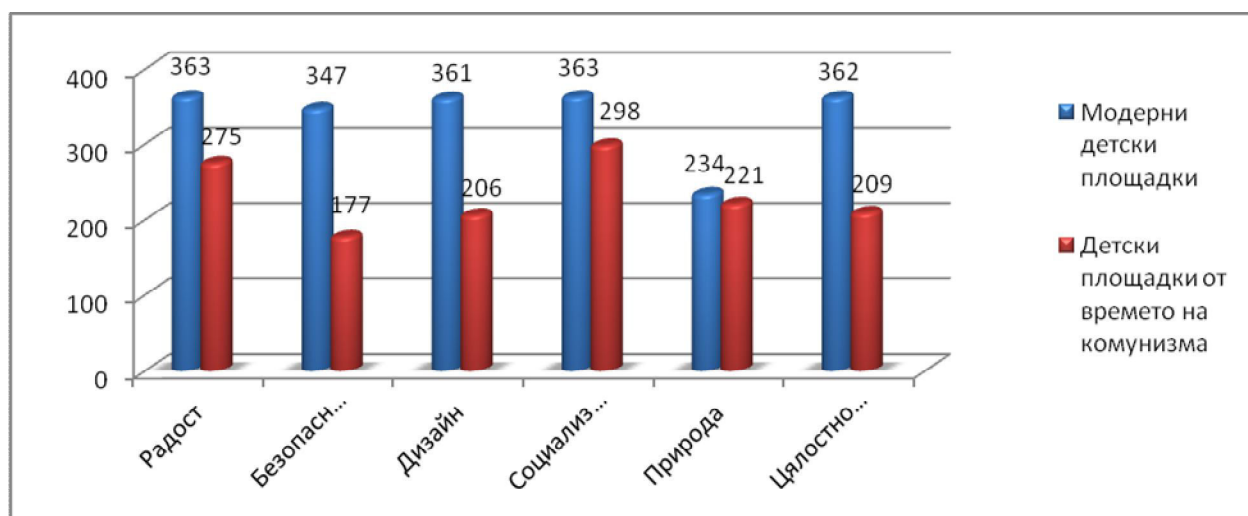
³⁶ Firingi, T. (2012). “Two Different Perspectives on Playgrounds: A Parenthood versus Childhood!”, в блога Haskovo playgrounds, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/2012/09/two-different-perspectives-on.html>, последно посетен на 02.08.2014г.

Сравнение между:	Група 1: Приоритизация 5-те измерения на площадките с модерно оборудване:	Група 2: Приоритизация на 5-те измерения на площадките от времето на комунизма:
Перспективата на децата:* * получена чрез Мозаечен подход	1. Радост 2. Социализация 3. Дизайн 4. Природа 5. Безопасност	1. Радост 2. Дизайн 3. Социализация 4. Безопасност 5. Природа
Перспективата на родителите:* *получена чрез количествени данни	1. Безопасност 2. Радост 3. Природа 4. Социализация 5. Дизайн	1. Безопасност 2. Радост 3. Дизайн 4. Природа 5. Социализация

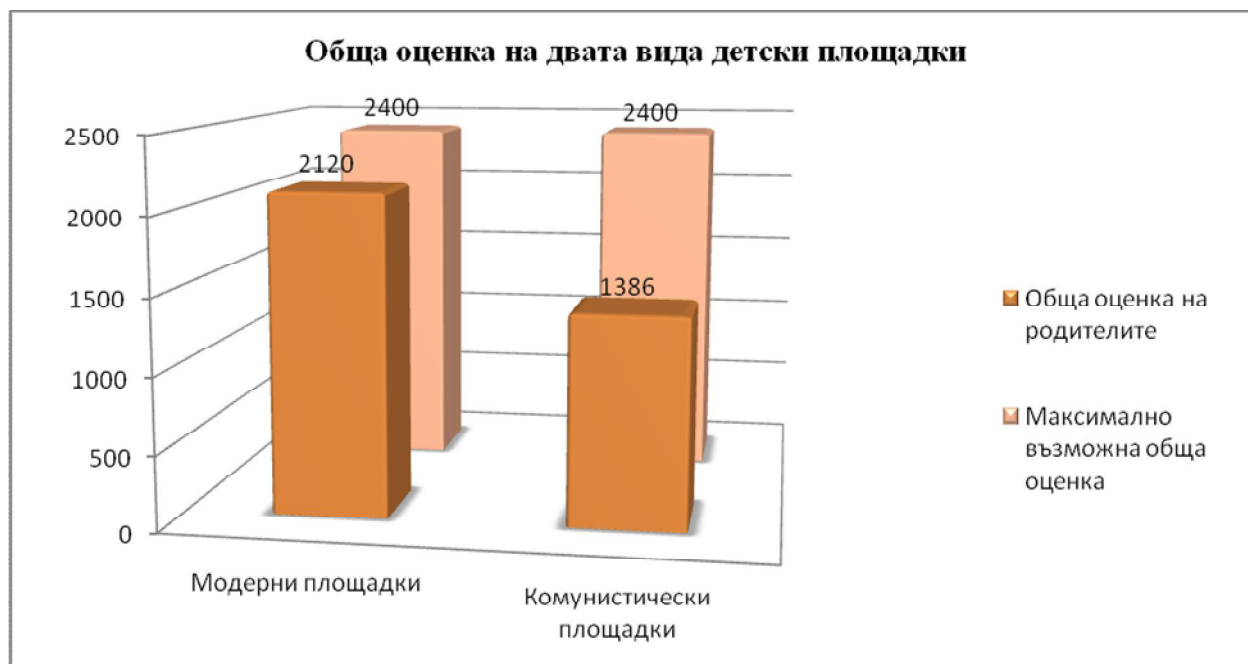
Таблица 2: Приоритизация на петте функционални измерения на детските площадки.

Установено беше, че и за двете изследвани групи съвременните площадки отговарят на очакванията и потребностите им повече от тези, проектирани в епохата на комунизма. За разлика от първоначалното допускане на хипотеза 2, че децата ще са безразлични към условията на средата, в която играят и че наличието на собствено пространство е достатъчно, за да инициират игрова дейност, изследването откри, че видът на детската площадка влияе на приоритизацията на петте измерения не само при родителите, но и при децата.

Оказа се вярно също така, че родителите оценяват, че новите площадки в по-голяма степен отговарят на потребностите на децата им. Данните сочат, родителите дават сериозен приоритет на съоръженията и ландшафта на новите детски площадки пред тези на старите площадки. Привлекателността на новите детски площадки се дължи на дизайна на съоръженията и на разнообразието на съоръженията, както и на по-голямата безопасност. Общите оценки, които родителите дават по шестте категории, изследвани с Въпросника за родители:

Фигура 1: Класиране на функционалността на двата вида детски площадки, според перспективата на родителите (максимално възможен резултат по всяко измерение - 400 точки)

Фигура 2: Обща оценка на двата вида детски площадки, според перспективата на родителите (максимален възможен резултат – 2400 точки)

Допълнителна задача, осъществена по време на изследването, беше да събере данни за предпочитаните елементи на детските площадки. Целта на тази част на експеримента беше да помогне на децата да вземат решения за своята детска площадка в случай, че не могат да имат всичко, което желаят – например, ако инвеститорът разполага с ограничен бюджет. Ето динамиката на детските предпочитания в Хасково:

Фигура 3: 45 деца от Хасково са посочили любимите си „неща“ на детската площадка. Някои деца са дали повече от един отговор. Цифрите сочат колко деца са посочили определено "нещо."

- *Работилница “Детската площадка на моите мечти”*

В предишно изследване подчертахме важноста да се намери начин, по който професионалистите, създаващи детската среда, биха могли да включат децата в т.нар. “дизайн на участието” (participatory design) като равноправни партньори. Такава възможност виждаме в работилницата “Детската площадка на моите мечти” (My dream playground).³⁷ “Детската площадка на моите мечти” е подход за интервюиране и за установяване на творческо сътрудничество деца - възрастни като равноправни участници в процеса на проектиране на средата. Разработен е от Георги Станков и Тюркан Фърънджъ като техника от Мозаечния подход в Хасково.

На база на опита от изследването, подходът беше развит в творческа работилница за обучение на студенти и млади професионалисти в областта на архитектурата и дизайна в умения за работа с деца. Работилницата беше имплементирана на два международни форума: Измирската архитектурна седмица³⁸ и Софийската архитектурна седмица през 2012г.³⁹ Двете работилници обхванаха общо 58 деца и 21 студенти или млади професионалисти в архитектурата и дизайна от България, Турция и Македония. Младите професионалисти преминаха предварително обучение, което съчетаваше теоретични знания (например запознаване с петте функционални измерения на площадките и изследванията, на чиято база са формулирани) и практически умения (комуникативни умения, умения за екипна работа с деца и умения за опростено представяне на сложните концепти от архитектурата). По време на съвместното проектиране в малки групи със своите съотборници - деца, те прилагаха новите знания и умения и постигнаха добри резултати. Обратната връзка от професионалистите беше позитивна. Според тях петте измерения на площадката са им помогнали да създадат по-цялостна визия за проектите си, докато техниките за комуникация са повишили увереността им по време на партнирането им с деца. Обратната връзка от децата, участвали в работилницата, и техните родители, също беше много положителна.⁴⁰

При липсата на устойчиви практики и политики, насърчаващи детското участие в България и Турция, работилницата е опит да насочи вниманието на професионалистите към значението на детската перспектива в дизайна на детските пространства за игра и да им предложи ефикасен практически инструмент в духа на актуалната тенденция за създаване на благоприятстваща участието култура в България.

3. Възможности за развиване на политики за детско участие в Хасково

От изложеното досега, можем да направим извод, че в гр.Хасково са налице две особености, които другите български градове не притежават:

³⁷ Firinci, T. and G. Stankov (2013) "My Dream Playground Workshop: Involving Children in Participatory Design", in: ARCHHIST'13 Conference - Politics in the History of Architecture as Cause & Consequence. Istanbul-Turkey, 24-27 April, 2013, pp.106-115. достъпен онлайн на адрес: https://www.academia.edu/3440722/My_Dream_Playground_Workshop_Involving_Children_in_Participatory_Design, последно посетено на 02.08.2014г.

³⁸ Firingi, T. (2012). „The Workshop *My Dream Playground*“, в блога *Haskovo playgrounds*, достъпен онлайн на адрес <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/2012/10/the-workshop-my-dream-playground.html>, последно посетено на 03.08.2014г.

³⁹ Firingi, T. (2012). „Sofia round of the Workshop *My dream playground* was implemented“, в блога *Haskovo playgrounds*, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com/2012/12/sofia-round-of-workshop-my-dream>, посетено последно на 02.08.2014г.

³⁹ Христова, Зорница (2012). „Детската площадка на моите мечти“, в блога *Точица*, достъпен онлайн на адрес: http://tochitsa1.blogspot.com/2012/12/blog-post_6345.html, последно посетено на 02.08.2014г.

1. Засилен процес на обновяване на детските площадки и провеждането им в съответствие с Наредбата за условията и реда за устройството и безопасността на площадките за игра, в който местната власт има активна роля.
2. Местен опит за развиване на практиките на детското участие, постигнат чрез реализацията на конкретен проект и впоследствие надграден в модел за творческа работилница.

Тези две особености са положителни предпоставки за установяване на политики за стимулиране на детското участие в проектирането и детската среда и на градската среда въобще. Община Хасково има възможност да прилага принципите на доброто управление при решаването на този важен социален проблем.

Необходимите мерки на ниво местна власт включват:

- Създаване на конкретни *процедури* за включване на децата от местните общности и квартали в процеса на вземане на решения относно физическата и социалната им среда. Тези процедури следва да бъдат изготвени и апробирани от хора с академични компетенции в социалните науки и с практически опит в дейности за развитие на гражданското участие. Доколкото е възможно, процедурите трябва да следват принципите на пряката демокрация.
- Процедурите не трябва да се разглеждат единствено като система от последователни правила при изпълнението на проекти, засягащи децата. Те трябва да се разглеждат като елемент от по-голяма система за повишаването на компетенциите на децата и затова трябва да включват не само административни и организационни мерки, но и да съдържат обучителен характер и да допринасят за развиването на разностранни умения в децата, необходими през целия живот. Такива са например: *емпатия* (развиване на чувствителността към хората със специални потребности и необходимостта от създаването на достъпна среда за деца с увреждания), *социални умения* (общуване, вземане на групови решения и достигане до консенсус), *естетическа култура* (например при комбинирането на цветовете, при избора на дизайн на съоръжение за площадка, при цялостния ландшафтен дизайн на мястото) и дори *финансова грамотност* (разпределяне на средствата, предвидени за детска площадка, според приоритети по важност).
- Легитимиране на процедурите като задължително изискване за предприемачите и дизайнерите на детски пристранство и за производителите на съоръжения за детски площадки. Това може да се реши с конкретна *наредба* на общинския съвет, която да посочи и необходимите процедури за включване на децата в процеса на вземане на решения.
- *Обучение* на специалистите от местната администрация, както и на местните дизайнери, архитекти и ландшафтни архитекти, ангажирани със създаване на детски пространства за игра, в умения за общуване и сътрудничество с деца. Като основа може да се използва подходът от работилницата “Детската площадка на моите мечти.”
- Изграждане на *хоризонтални междусекторни мрежи* с представители на неправителствения сектор, бизнеса и академичната изследователска общност. В тази връзка е би било важно да се установят контакти с иновативни организации като детския научен център “Музейко” в гр.София и заимстване на практики от опита им в работата с деца. Препоръчително е да се поддържа обмяна на опит и добри практики с местни производители на съоръжения за детски площадки, като “Ареа” и “Козирог”. Производителите биха могли да прилагат елементи от модела на детско участие в работата си извън Хасково, което ще е предпоставка за мултиплицирането на местната политика в други региони в страната.

- Създаване на институцията „детски омбудсман“ на общинско ниво или аутсорсване на тази функция на външна организация или фирма. Детският омбудсман не би могъл и не би трябвало да дублира функциите на институциите, съществуващи на територията на общината съгласно националната и международната правна уредба. Той би трябвало да е ангажиран с правото на участие на децата да участват в процеса на вземане на решения и да споделят с възрастните властта и отговорността за решенията. Детският омбудсман може да е пряко зает с три текущи дейности: 1) обучение на децата в комуникативни умения, за водене на дежати, за публично застъпничество и за решаване на конфликти, 2) работа с децата на терен в общностите и кварталите при всяка промяна в градската среда и оказване на подкрепа при дефиниране на основните потребности и приоритети на децата при промяната, 3) организиране на общински детски съвет, какъвто е предвиден в Механизма за детско участие на ДАЗД.⁴¹

Последната мярка би била пионерска за страната. Необходимо е на национално ниво най-сетне да бъде въведена и институцията „омбудсман по правата на детето“, каквато за разлика от повечето страни в Европа и в ЕС, у нас все още не съществува,⁴² въпреки че експертите отчитат нейната социална значимост и препоръчват въвеждането ѝ.⁴³ Предвид неясните приоритети на законодателя и на централната администрация, обаче, е трудно да се прогнозира кога ще се случи това, ето защо такъв ход от страна на местната власт в Хасково би й донесъл редица позитиви от гледна точка закрилата на правата на детето, както и перспективи за реализиране на проекти в тази насока.

Така, развити до степен на местна политика, тези мерки могат да се приложат на първо място локално - на микрониво с въвеждане на обсъждания в квартали относно дизайна на кварталните градинки, на оживените социални пространства, на спортните площадки, на улициния интериор и екстериор и т.н. Пример за просто, но овластяващо решение е при ограничен бюджет да се търси мнението на преките потребители - децата - какви съоръжения предпочитат да имат на своята площадка (вж фигура 3 по-горе). На следващо място, не бива да се подценява възможността Община Хасково впоследствие да разпространи практиките от своята местна политика за детско участие както на регионално ниво (чрез организациите, в които членува, като Регионално сдружение на общините „Марица“), така и на международно ниво (чрез възможностите за партньорски проекти по програмите за трансгранично сътрудничество България - Турция и България - Гърция). Подобна опция би довела до сериозно мултиплициране на добрите практики за детско участие.

Визионерското мислене в дългосрочен план допуска възможността развитите на локално и регионално ниво новаторски практики и процедури да се превърнат в национални стандарти, което се доближава до идеята на Шиър за най-високото ниво на детско участие („Децата споделят власт и отговорност във вземането на решения.“) и най-задължаващата степен на ангажираност на институциите – задължение („Изискване на политика ли е деца и възрастни да споделят власт и отговорност за решенията?“).

⁴¹ Държавна агенция за закрила на детето, „Механизъм за детско участие“, достъпен онлайн на адрес: <http://sacp.government.bg/detsko-uchastie/mehanizm-na-detskoto-uchastie>, последно посетен на 03.08.2014г.

⁴² „Бележник 2014“, доклад на Националната мрежа за децата, достъпно онлайн на адрес http://nmd.bg/wp-content/uploads/2014/04/belejnik2014_experten_cvetni_razdelit_web.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

⁴³ Например Ива Пушкарлова препоръчва въвеждането на модел с относително самостоятелен специализиран детски омбудсман с ранг на заместник-омбудсман в рамките на институционалната организация на Омбудсмана на Република България. За повече подробности вж. Пушкарлова, И. (2008), „Институционалната закрила на детето от омбудсмански тип“, Омбудсман на Република България, стр.5, достъпно онлайн на адрес: http://justicedevelopment.org/test/wordpress/wp-content/uploads/2011/09/childrens-ombudsman_comparative-legal-research_iva-pushkarova_2008.pdf, последно посетен на 02.08.2014г.

Заклучение

Разгледаният в настоящата статия нов феномен - задължителното бързо и цялостно обновяване на детската среда в България - поставя нови въпроси, на които обществото ни трябва своевременно да намери отговори. Българското общество все по-често ще има поводи да разбира, че теми като свободното волеизявление и правото на децата да участват в решенията по теми, които ги засягат пряко, имат реално съдържание и конкретни измерения в живота. Това може да се разглежда и като възможност промяната да започне отдолу-нагоре с малки стъпки и добри практики на местно ниво. Необходимо е социалните актьори на различни нива да осъзнаят, че детското участие, детският протагонизъм и детското овластяване са част от по-голямото движение за гражданско участие, което в крайна сметка води до демократизиране и хуманизиране на процесите на вземане на решения. Създаването на публични пространства, на които децата са съавтори и съсобственици, може да срещне на един терен учените, представителите на местните общности, предприемачите, неправителствените организации, държавните и общинските институции и други заинтересовани страни от гражданското общество.

Този текст утвърждава, че сред заинтересованите страни са и децата. Състоянието на детското участие в съвременното е индикатор за прогнозиране на качеството на гражданското участие в следващите поколения. Гласът на децата днес е гласът на гражданското общество след години. Детското участие трябва да се разглежда като част от процеса на демократизация на общественото съзнание и поведение. Устойчивите резултати ще бъдат видими след десетилетия и затова е изключително важно управленците да осъзнаят историческата си роля и да започнат създаване на политики на участие на всички нива, възстановяващи разрушеното доверие между управляващи и управлявани.⁴⁴ Защото знаем, че „народът е като деца, братя, бъдете добри и кротки с него и той ще ви обикне.“⁴⁵

⁴⁴ Krastev, I. (2012), Can democracy exist without trust?, TED Global, видео, достъпно онлайн на адрес: https://www.ted.com/talks/ivan_krastev_can_democracy_exist_without_trust, последно посетен на 02.08.2014г.

⁴⁵ Цитираните думи са приписани на св. Климент Охридски, вж. Люлюков, Ден.М. (1928), „Първоучителят“, книгоиздателство „Древна България“, стр.29.

ИЗТОЧНИЦИ:

Arnstein, S. (1969). „A Ladder Of Citizen Participation.“, *Journal of the American Planning Association*, 35:4, pp.216 — 224, достъпно онлайн на адрес: <https://www.planning.org/pas/memo/2007/mar/pdf/JAPA35No4.pdf>

Berglund, U. (2008). “Using Children’s GIS Maps to Influence Town Planning.” *Children, Youth and Environments* 18(2): 110-132, достъпен онлайн на адрес: http://www.colorado.edu/journals/cye/18_2/18_2_05_ChildrensMaps.pdf

Bird, S. (1999), "Child protagonism : training children to be catalysts for social change". *Capstone Collection*. Paper 585, абстракт достъпен онлайн на адрес: <http://digitalcollections.sit.edu/capstones/585>

Clark, A. (2005). „Ways of seeing: using the Mosaic approach to listen to young children’s perspectives“, in: *Beyond Listening. Children’s perspectives on early childhood services*. Bristol: Policy Press, pp 29-49, частично достъпен онлайн на адрес: http://www.sagepub.com/upm-data/43997_9781446207529.pdf

Hart, R. (1992). Children's participation: from tokenism to citizenship, in UNICEF *Innocenti Essays*, No. 4 стр. 5, достъпен онлайн на адрес: http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf

Hofstede, G., G. Hofstede and M. Minkov (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, 3ed., McGrawHill

Firinci, T. and G. Stankov (2013) "My Dream Playground Workshop: Involving Children in Participatory Design", in: ARCHHIST'13 Conference - Politics in the History of Architecture as Cause & Consequence. Istanbul-Turkey, 24-27 April, 2013, pp.106-115. достъпен онлайн на адрес: https://www.academia.edu/3440722/My_Dream_Playground_Workshop_Involving_Children_in_Participatory_Design

Firingi, T. and G. Stankov, блог *Haskovo playgrounds*, достъпен онлайн на адрес: <http://haskovoplaygrounds.blogspot.com>

Jansson, M. (2008). “Children’s Perspectives on Public Playgrounds in Two Swedish Communities.” in: *Children, Youth and Environments* 18(2): 88-109, достъпен онлайн на адрес: http://www.colorado.edu/journals/cye/18_2/18_2_04_SwedishPlaygrounds.pdf

Hasirci, D. and S. G. Wilson. “Involving Children in Participatory Design: The Case of a Children’s Museum in Izmir”, *ARCHILD: International Congress - Architecture and Children*, The Chamber of Architects, Ankara, Turkey, 2009, p. 101-103.

Krastev, I. (2012), Can democracy exist without trust?, TED Global, видео, достъпно онлайн на адрес: https://www.ted.com/talks/ivan_krastev_can_democracy_exist_without_trust

Liebel, M. (2007). "Paternalism, Participation and Children's Protagonism", in *Children, Youth and Environments* 17(2): 56-73. Достъпен онлайн на адрес: http://www.colorado.edu/journals/cye/17_2/17_2_04_Paternalism.pdf

Raycheva L., K. Hristova, D. Radomirova and R. Ginev (2004). "Bulgaria: Childhood in Transition", in: Jensen, A.M., A. Ben-Arieh, C. Conti, D. Kutsar, M. Phádraig and H. Nielsen (eds) *Children's Welfare in Ageing Europe, Volume II*. Tartu University Press, Estonia: pp.469-526., достъпен онлайн на адрес: <http://www.sv.ntnu.no/iss/anmagritt.jensen/card/Childrens%20Welfare/Volume%20II/Bulgaria.pdf>

Sener, T. (2006). "The Children and Architecture Project in Turkey." *Children, Youth and Environments* 16(2): 191-206, достъпен онлайн на адрес: http://www.colorado.edu/journals/cye/16_2/16_2_13_ChildrenHugTheCity.pdf

Shier, H. (2001). "Pathways to participation: Openings, Opportunities and Obligations", in *Children and Society*, 15, pp. 107 – 117, достъпно онлайн на адрес: http://www.ipkl.gu.se/digitalAssets/1429/1429848_shier2001.pdf

Stankov, G. (2012), видео *The Aha moment*, материалът е достъпен онлайн на адрес <http://youtu.be/QgoXgQo7xS0>

UN Committee on the Rights of the Child (CRC), General Comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard, 20 July 2009, CRC/C/GC/12, достъпен онлайн на адрес: <http://www.refworld.org/docid/4ae562c52.html>

Waller, T. (2014). Modern Childhood: Contemporary Theories and Children's Lives, in *An Introduction to Early Childhood*, стр.5., SAGE Publications, достъпен онлайн на адрес: http://www.sagepub.com/upm-data/25235_01_Waller_CH_01.pdf

Национална мрежа за децата, Бележник 2014, достъпно онлайн на адрес http://nmd.bg/wp-content/uploads/2014/04/belejnik2014_experten_cvetni_razdelit_web.pdf

Държавен вестник (2009), "Наредба за условията и реда за устройството и безопасността на площадките за игра", бр.6., 09.02.2009г., достъпен онлайн на адрес: <http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=14466>

Държавна агенция за закрила на детето, "Механизъм за детско участие", достъпен онлайн на адрес: <http://sacp.government.bg/detsko-uchastie/mehanizm-na-detskoto-uchastie>

Държавна агенция за закрила на детето, „Харта за детско участие“, достъпен онлайн на адрес: <http://sacp.government.bg/detsko-uchastie/harta-za-detsko-uchastie>

Конвенция на ООН за правата на детето (1989), член 12.1, достъпен онлайн на адрес: <http://sacp.government.bg/normativna-uredba/mejdunarodni-konvencii/konvencia-pravata-deteto>

Люлюков, Ден.М. (1928), „Първоучителят“, книгоиздателство „Древна България“, стр.29

Община Хасково (2012), “Стратегия за управление на общинската собственост в община Хасково 2012 – 2015”, достъпен онлайн на адрес: <http://goo.gl/XgDVzw>

Пушкарова, И. (2008), „Институционалната закрила на детето от омбудсмански тип“, Омбудсман на Република България, достъпно онлайн на адрес: http://justicedevelopment.org/test/wordpress/wp-content/uploads/2011/09/childrens-ombudsman_comparative-legal-research_iva-pushkarova_2008.pdf

Фърънджъ, Т. и Г. Станков (2013), "Включване на децата и родителите в дизайна на детските площадки: Подходът на социалните науки (Кажете ми какво харесваш?)", в: *Abitare България*, 1 (18), Август 2013, стр.128-133, работна версия достъпна онлайн на адрес: <http://goo.gl/uGynOp>

Христова, З. (2012). „Детската площадка на моите мечти“, в блога *Точица*, достъпен онлайн на адрес: http://tochitsa1.blogspot.com/2012/12/blog-post_6345.html

Център за включващо образование, „Въведение в детското участие“, достъпен онлайн на адрес: http://www.cie-bg.eu/userfiles/file/Child_Participation_Introduction.doc

В ТЪРСЕНЕ НА "ЗЛАТНОТО РУНО": ДАЛИ ЕВРОПЕЙСКИЯТ СЪЮЗ СБЛИЖАВА ИЛИ ОТДАЛЕЧАВА СЪСЕДНИ СТРАНИ ДНЕС НА КРЪСТОПЪТЯ НА ИСТОРИЯТА?"

**Розалина Гьобеклиева
Михаил Василев**

Резюме

Статията представя опита на Агенцията за Европейска Интеграция (АЕИ) от работата по проекти по програмите „Транс-гранично сътрудничество“, „Култура“, програма на ЕИП, „Гражданско общество“, „Младежта в действие“ и проучване с цел идентифициране на туристическите ресурси с най-голям потенциал за туристическа атракция в транс-граничния регион (ТГР) на Хасковска област, направено през лятото на 2013 г. от Агенцията. Авторите дават конкретни препоръки за развиване на културноисторическия туризъм в региона.

Ключови думи: туризъм, трансгранично сътрудничество

IN SEARCH OF "GOLDEN FLEECE": WHETHER THE EUROPEAN UNION BRINGS CLOSER OR ALIENATES NEIGHBORING COUNTRIES TODAY AT THE CROSSROADS OF HISTORY? "

**Rozalina Gyobeklieva
Michael Vasilev**

Abstract

The article presents the experience of Agency for European Integration (AIE), working on projects under the "CBC", "Culture", EEP, "Civil Society", "Youth in Action", and a study from 2013, aimed to identify tourist resources with the greatest potential for tourist attraction in cross-border region (FDT) of Haskovo, realized by the Agency. The authors provide specific recommendations for the development of cultural and historical tourism.

Keywords: tourism, cross-border cooperation

1. УВОД

Една от целите при създаването на АЕИ¹ през 2009 г. бе да се повиши осведомеността на обществото за практическата приложимост на политическите и икономически теории за интеграционните процеси и формиране на общи политики и необходимостта от ускоряване на процеса на интеграция към успешна политика на социално и икономическо сближаване в рамките на ЕС, от където произтича и мисията и

¹ Повече за дейността на Агенцията за европейска интеграция виж на нейния сайт: <http://www.eia-bg.org>

да подкрепя европейската концепция за "интелигентна специализация"², така че да бъде създадена творческа среда, която насърчава традиционните културни ценности, стимулира развитието на креативен бизнес, благоприятства по-добра комбинация от инвестиции в инфраструктура и в човешки капитал и стимулира мултиплицирането на ефекта от добрата работата на съществуващите местни индустрии.

През следващите 4 години екипът на Агенцията изпълни 4 проекта в ТГР на България с Турция и Гърция, и едновременно с това посети много от общините в Хасковска, Кърджалийска, Смолянска и Благоевградска област. Бяха осъществени контакти с представители на местните власти и областните администрации, с почти всички културни институции – театри, музеи, читалища, галерии, с НПО, работещи в областта на културата, туризма и младежта, и с бизнес сдружения. Този процес целеше запознаване с публичните политики в сектори като туризъм, култура и младежко развитие, регистриране на наболелите проблеми и неоползотворени възможности, проучване на нагласите и очакванията на местните жители и на временно преминаващите, потенциала на експертите, които работят в полза на региона, и отношението на тези експерти към проблемите, с които се срещат.

2. Географски и културно-исторически ресурси на региона

2.1. Географски особености

За да бъдат адекватни на региона, публичните политики за развитието на туризма в региона трябва да бъдат съобразени с условията и факторите в Област Хасково. Физическите характеристики остават с десетилетия почти константна величина.

Географското местоположение на областта е изключително благоприятно и ключово. На територията на Хасковска област се кръстосват два от изключително важните за България и Европа трансконтинентални пътища.

Първият е Е80 - Коридор № 4, започва от Лисабон, Португалия и преминавайки през цяла Южна Европа покрай граничещите със Средиземно море държави достига България и покрай Хасково продължава за Истанбул и Базарган, Иран – Близкия Изток, Азия и Северна Африка;

Вторият е Е 85 - част от Коридор № 9, започва от Хелзинки и право на юг, пресичайки Стара планина отново минава край Хасково, за да достигне Дедеагач (Александрополис) – Средиземноморието.

Почти по същите маршрути преминават и железопътните линии, както и в близкото минало речните транспортни коридори. До преди 200 години река Марица, най-дългата в България, била пълноводна и плавателна и много от стоките за панаирите и тържищата в региона са се превозвали по нея със салове и малки кораби - към егейското пристанище Енос, носени от течението, а срещу течението, теглени от животински впрягове, по успоредните на реката коларски пътища.

Освен изгодното транспортно-географско положение, Хасковска област има много благоприятно природно-географско и икономогеографско положение, което е повлияло върху икономическото развитие на територията още през Античността. По главните пътни артерии на Римската империя са изградени пощенски станции с конюшни с цел

² "Интелигентната специализация" наскоро придоби особено значение като основа за Европейската регионална политика в рамките на новата стратегия "Европа 2020" и се разбира като „специализация, която ще им осигури [на регионите, бел.авт.] конкурентно предимство, както и сравнителен една върху други региони, като им дава възможност да развиват нови дейности в бъдеще.“ Вж. подробности на http://www.infyde.eu/archivos/archivo_68.pdf, последно посетен на 28.08.2014г.

подобряване на съобщенията между Европа и Азия, които често си съчетавали с военни гарнизони и тържища. Същата система за комуникации и военна организация била поддържана и в Османската империя. Уморените коне от една пътна станция се сменяли с отпочинали от следващата и така без проблеми и забавяне султански служители и военни изминавали огромни разстояния в пределите на империите.

В геополитически план днес област Хасково е външна граница на Европейския съюз (ЕС) и се намира на прехода между ЕС и южната ни съседка Турция, на прехода между две култури, които от векове живеят заедно и намират общи пътища за развитието си. Геополитическото положение е оказало влияние и върху целия социално-икономически живот в областта. Преплитането на европейската и блискоизточната икономика е дало силно отражение върху пазарните механизми и процеси в областта днес и е било в основата на възникването на 10 км от Хасково на най-големия панаир в пределите на Османската империя преди 600 години - Узунджовския. Днес в Димитровград се намира най-големия пазар на Балканите. Доколко обаче този потенциал дава отражение върху развитието на един съвременен икономически бранш – туризма, който единствен не се повлия от световната криза и запази, макар и забавен, растеж?

Уникалната симбиоза между европейския и блискоизточния тип икономика съдържа в себе си огромен икономически потенциал. Геополитическото положение оказва благоприятно влияние върху развитието на транспортната и съобщителна инфраструктура и в бъдеще ще влияе върху темповете на изграждане на транс-континенталните коридори. Днес в помощ на тези дадености идват и програмите, финансирани от ЕС, като ОП „Регионално развитие”, Програмата за развитие на селските райони, Европейско териториално сътрудничество „Гърция - България”, Транс-гранично сътрудничество „България - Турция” и др.

2.2. Природни дадености на област Хасково

Източни Родопи са уникална територия, отличаваща се с богат растителен свят. Силното средиземноморско влияние, геоложкото минало на планината и особеностите на местния бит и култура са спомогнали за формирането и съхраняването на разнообразни хабитати, а това е довело до изключително високо биологично разнообразие.

В района има 46 защитени територии на площ от 6 449,5 ха, от които 1 резерват, 16 защитени местности и 29 природни забележителности. Такива са местностите Борака, Долната Ова – по поречието на р. „Марица”, Олудере, Лозенски кът, Патронка, Момина скала, природната забележителност Кованкая и др. В района няма все още природни паркове. Тече процедура по обявяване на природен парк “Източни Родопи”, който ще обхваща общини от областите Хасково и Кърджали.

Наред с Родопите в област Хасково попада и част от Сакар планина, където се срещат около 600 растения, 44 от които са включени в Червената книга на България.³

На територията на областта съществуват няколко минерални извора при с. Минерални бани, град Меричлери, общ. Димитровград, с. Троян, общ. Симеоновград, с. Долно Ботево, общ. Стамболово и др. За жалост се използва потенциала на лечебни минерални води и развитие на балнеоложки туризъм единствено в Хасковски минерални бани (национален курорт от 1952 г.) и изключително слабо в гр. Меричлери. Моментното състояние на балнеоложкия туризъм е критично, което се дължи на остаряла материална база и липса на активна политика за намиране на инвеститори.

³ Електронно издание на Червената книга на България: <http://e-ecodb.bas.bg/rdb/bg>

2.3. Културно-исторически паметници

Въпреки уникалните природни дадености, най-силният имидж, който може да създаде Област Хасково в представата на съвременния и все по-осведомен турист, е културното наследство. Освен добра база за настаняване (силен фактор при избора на дестинация), областта трябва да промотира активно богатата и многопластова история, чиста природа, условия за балнеолечение и благоприятни климатични условия за целогодишна почивка.

Регионът е един от най-богатите на исторически и архитектурни обекти по данни на НИИИ - регистрирани са над 1000 паметника на културата, недвижимите културни ценности наброяват 597, от които 66 са с национално значение. Областта е изключително богата на недвижими културни ценности от праисторията и особено от раннотракийската епоха (11 - 6 в. пр. Хр.). По долината на р. Марица са открити следи от епохите неолит, халколит, бронзова епоха, а в Сакар – от желязната епоха. Значителна част от паметниците, особено археоложките, не са подробно проучени. През последните години по различни проекти бе подобрен достъпът до културно-исторически паметници от региона, което е добра предпоставка за развитие на културен туризъм.

Първите изследователи по тези земи са братя Шкорпил⁴, които още в първите години след Освобождението са обходили заедно с Георги Бончев мегалитните паметници на Сакар и Източни Родопи, които след това описват в редица трудове⁵. Братя Шкорпил и Константин Иречек са първите, които документират данни за по-значителните древни селища, крепости, стари пътища и мегалити в района. По-късно, в началото на миналия век са открити повечето археологически обекти, в резултат на обхождане, без разкопки от Иван Велков, Васил Миков, Иван Венедиков, проф. Богдан Филов, проф. Александър Фол и др. Първите археологически разкопки са направени от Рафаил Попов, който изследва крепостта в Симеоновград. Най-ярка следа в проучването на региона оставя Димчо Аладжов⁶, почетен гражданин на Хасково и удостоен с орден „1300 години България”.

Към настоящия момент (2014г.) единствените археолози в РИМ-Хасково са Ирко Петров и Станислав Илиев. Първият е главен уредник на музея, а вторият работи на разкопки в областта. В летните месеци в региона работят Георги Нехризов, Красимир Лещаков, Гергана Кабакчиева, Даниела Агре и други експерти от НАИМ при БАН.

В региона на Сакар и Източните Родопи са открити много мегалитни съоръжения, гробници, култови светилища и долмени. Над 100 тракийски могили са разкопани в района край с. Мезек (от 4-ти век пр. н. е.), Александрово, край Симеоновград, в землището на с. Маджарово, Татарево, Вълче поле, Войводово, Горски Извор. Средновековната култура е отразена в скалните църкви, кули и храмове, открити в региона. В 18-19-ти век в околностите на с. Узунджово се е провеждал най-големият на Балканите панаир. Това е било основна врата за пренос на индустриални стоки от Западна и Централна Европа до Мала Азия, както и място за търговия на едро със селскостопански продукти, розово масло, кожа и продукти, изработени от местни майстори. След Освобождението на България, по силата на разпоредбите на Берлинския договор от 1878г., земите на днешна Хасковска са в състава на автономната провинция Източна Румелия.

⁴ Тримата братя Херман, Карел и Владимир Шкорпил, чехи по произход, са считани за създатели на българската археологическа наука и музейно дело. Вж повече на адрес: <http://goo.gl/AUxknp>

⁵ Вж например братя Шкорпил „Паметници из Българско“, Придворна печатница на Бр. Прошек, София, 1888, достъпно онлайн на адрес:

<http://ia600306.us.archive.org/14/items/pametnitsiizblg00shkogoog/pametnitsiizblg00shkogoog.pdf>

⁶ Кратък животопис на археолога Димчо Аладжов е достъпен онлайн на туристическия сайт на община хасково на адрес: http://www.haskovo.com/bg/page_76_2.html

Част от тях се присъединяват към България през 1885г. с акта на Съединението, а останалата част през Първата балканка война 1912-1913г.

Освен мнeожество паметници от минали епохи (вж Приложение 1), областта предлага и една съвременна интерпретация на традициите и религията. Става дума за интересен културен обект, включен в Книга на световните рекорди на Гинес: най-високата в света статуя на Дева Мария с малкия Иисус, издигната на хълма “Ямача” в Хасково.⁷ Тя е висока 14 метра и е поставена върху 17-метров постамент, заради което притежава сертификата от прочутия справочник на рекордите. Автори на статуята са Петьо Александров, Никола Стоянов и колектив. Монументът е открит през 2003 г. През 2005 г. е вписан в книгата Световните рекорди на Гинес в раздел “Религия”, а от 2009 г. е и в листата на Стоте национални туристически обекта на България. Съвсем близо до монумента се намира и 30-метровата камбанария на Хасково, със 137 стъпала, от чийто връх се разкрива панорамна гледка към целия град.

На територията на областта има добре развити и работещи културни институции - музеи, читалища, галерии, театри, които предлагат богати и разнообразни културни инициативи. Читалищата работят в тясно взаимодействие с учебните заведения, културни институции, обществени и други организации и осъществяват богата и разнообразна образователно-културна дейност, въпреки че към момента българското законодателство не дава дефиниция за нематериално културно наследство и не предоставя специална пряка закрила за същото. Практика в неговото опазване е прилагането на принципите на обичайното, неписано право, че нематериалното наследство е обществено достъпно и всеки член на обществото, всеки българин има правото да го практикува и използва, не само за лични нужди, но и с комерсиална цел. За да се квалифицират като атракции, обектите трябва да са спечелили достатъчно популярност, така че да привличат туристи и да могат да предложат пълноценно оползотворяване на своя капацитет.

Живото културно наследство на областта може да бъде видяно най-лесно и достъпно в особеностите на бита, местни занаяти и техники за производство в полза най-вече на селския туризъм. В района на Маджарово, Ивайловград и Стамболово съществуват няколко ферми, предлагащи разработени туристически продукти, които включват запознаване с традиционни за тези земи поминъци. (Вж Приложение 2).

Изложените дотук данни дават основание да твърдим, че хасковският регион притежава висок потенциал за развиване на културно-исторически туризъм. За съжаление, реализацията на този потенциал среща известни трудности.

3. АКТУАЛНИ ПРОБЛЕМИ ПРЕД ТРАНСГРАНИЧНОТО СЪТРУДНИЧЕСТВО ЗА РАЗВИВАНЕ НА КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ ТУРИЗЪМ

3.1. Липса на стратегия

Основен проблем е липсата на ясна стратегия за развиване на културно-исторически туризъм в област Хасково.

През 2013 г. по проект „Съвместни туристически инициативи, насочени към наследството / JTI-TARGET”, одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция - България 2007-2013”, Областна администрация Хасково направи проучване и стратегия за развитието на туризма. Поръчката бе възложена на външни подизпълнители от друг район на България, които на

⁷ Монументът Св.Богородица с младенца има специален сайт, поддържан от община Хасково: <http://www.bogoroditsa.bg>

нейното обсъждане предизвикаха бурни дебати у експертите по туризъм от областта.⁸ Изпълнителите представиха добри визуално изработени продукти, но без съдържание и най-вече с множество неточности, грешки и безсмислици. Неуместно е гости на региона за един ден да създават стратегии за неговото развитие и да изготвят планове за популяризацията на туристически атракции, които нито познават, нито имат интерес да опознаят. Резултатът от новата туристическа стратегия на областта трябваше да бъде получен на базата на практическия опит и съвети, след което да се дефинират и съгласуват с участниците специфични цели и мерки, в резултат на които да бъдат направени препоръки към общинските планове за развитие до 2020г. Симулацията на това проучване подлага на риск да бъдат разработени безполезни общински планове за развитие, защото ще са базирани на некоректна информация.

Като резултат от добре разработени стратегии ще може да се развият съвместни проекти, както между съседни общини и региони, така и между различни видове организации – държавни, общински, бизнес и НПО. Освен това при наличието на по-голяма публичност и прозрачност на резултатите, всеки нов проект или инициатива ще може адекватно да допълни предходните или да ги доразвие. Само така може да се развие конкурентноспособен туристически продукт. И за да използва генерирания туристопоток по морските и планински курорти, той трябва да се интегрира с тях, чрез регионално сътрудничество и съчетание на местните ресурси (подходящи за различни форми на туризъм – балнеоложки (Хасковски минерални бани и Меричлери), културен (Хасково, Ивайловград, Димитровград), маршрутно-познавателен, ловен, риболовен, селски, с атрактивните туристически обекти извън областта в района на Източните Родопи, Странджа и Сакар, както и на територията на съседните държави – Северна Гърция и Европейска Турция.

3.2. Действия и бездействия на администрацията

Една от основните роли на публичната администрация е да предоставя услуги, затова и работещите в тази сфера се наричат служители. Все по-често обаче експертите, които с хранят от средствата на данъкоплатците, се вживяват като контрольори и с голямо неудоволствие изпълняват присъщите им роли. Разбира се, че е необходимо да се осъществява контрол, но само част от служителите имат тази роля. Освен това няма механизми, по които да се осъществява контрол върху тяхната работа от гражданското общество. Информацията за каквито и да е видове услуги за граждани и фирми, както и права и задължения на същите, но още по-лошо правата и задълженията на служителите, е поднесена на недостъпен език и трудно откриваема за хора с недостатъчна юридическа подготовка. В резултат част от служителите проявяват професионална безотговорност и си позволяват действия и бездействия в ущърб на данъкоплатците. Особено значение има това при създаване на инвестиционен и бизнес климат. Практиките на управляващите са основно в полза на лобистките фирми или „в полза на здравеопазването, образованието и старите хора“, особено по време на избори. Така мерки, подпомагащи туризма на държавно ниво и още по-малко на общинско, въобще не съществуват. Липсата на каквито и да е данъчни облекчения е сред главните причини предприемачите да преминават в сивия сектор изцяло или частично.⁹ Ощетени са държавата, общините, които получават много малък процент от реално дължимите им вноски, и ангажираните в тази сфера, които не получават явно реално получените доходи.

⁸ Кореспонденция по електронна поща на участници в проекта от Гърция и България.

⁹ Обобщение на базата на разговори с представители на малкия бизнес в крайграничните райони на България с Гърция и Турция.

Пример за това е таксата, която плащат фирмите на общините за правото да предоставят под наем екологични превозни средства в туризма, каквито са велосипедите. Общинските такси за това са точно толкова, колкото таксата за даване под наем на джет на Черно море. Друг е примерът с общински такси, базирани на налична леглова база на местата за настаняване, а не на реални нощувки на туристи, при положение, че всяка нощувка по закон се обявява в полицията до 24 часа след изтичане на работния ден. Това води до нерегистриране на места за настаняване, обявяване на по-малко от предоставяните легла пред общинските контролни органи и МИЕ, необявяване на приходи от реалните нощувки, по-малко средства, внесени като данъци и така при понижените приходи, всеки политик би могъл да се оправдае с лошата инфраструктура, която пък от своя страна отблъсква туристи. Създава се порочен кръг.

Вече над 15 години у нас се изпълняват европейски проекти, насочени към туризма, от общини, областни администрации, образователни и културни институции и НПО в трансграничния регион, без да бъдат практически насочени, стратегически позиционирани в общата политика на региона и най-вече взаимно обвързани. Те създават както временни блага, така и временна заетост и все още лостовете за осигуряване на трайни работни места се налагат само при субсидиране на частни инициативи, но не и при евро-проекти, финансирани за държавни и общински структури. Най-честият проблем, откриван в практиката на АЕИ, се оказват общинската подкрепа и устойчивостта след края на проекта. Устойчивост не се изисква дори при финансиране на големи инвестиционни проекти. Така от изградени с европейски средства осем ТИЦ-а в област Хасково, едва 3 работят ежедневно и предлагат туристически услуги – Хасковския, Маджаровския в центъра за наблюдение на птици и Ивайловградския.

Въпреки, че са непривлекателни за държавни и общински структури, понякога меките мерки по проекти гарантират по-голяма устойчивост от инвестиционните. Лош пример при използването на потенциала на нематериалното културно наследство в полза на туризма е липсата на маркетингов подход. Други европейски страни отдавна са открили и реализирали начини популяризиране на нематериалното културно наследство, **чрез културен календар**, информиращ както жителите на региона, така потенциалните гости. Привлечените от този вид туризъм гости на трансграничния регион (ТГР), могат обаче да се докоснат до него само случайно, ако събитието съвпада с тяхно посещение на друг тип атракции, защото няма инструменти за търсене, планиране и организиране на такъв вид туризъм или друг вид посещение на региона. За жалост **културният календар на ТГР** не съществува в достъпен за модерните средства за осведомяване вид и въпреки, че неговото създаване бе осигурено чрез финансиране на 100 % по проект „Съвместни туристически инициативи, насочени към наследството/ JTI-TARGET”, споменат по-горе, администрацията на областна управа - Хасково, отказа да организира единствената устойчива инициатива в рамките на техния бюджет, която би допринесла за дълготраен ефект от проекта не само за Хасковска, но и за Смолянска и Кърджалийска област и областите Драма, Кавала, Ксанти, Родопи и Еврос в Гърция.

В полза на туристите и жителите на огромен географски регион, пред сградата на Областна администрация - Хасково бе поставен информационен киоск на неподходящо място, който е трудно откриваем за гостите на града и дори някои от работещите в същата сграда не са забелязали вече 7 месеца неговото съществуване.

В рамките на посочения проект бе организирано осемдневно обучение на 15 професионалисти от сферата на туризма от област Хасково, което протече с незадоволителни резултати и разочаровашо привлечените участници. Професионалистите обучаеми бяха с по-добра и адекватна професионална подготовка от лекторите и така и не

получиха практически знания извън теоретичните основи на туризма.¹⁰ Ако подобни възможности за повишаване капацитета на експертите в туризма се оползотворяват по-добре, това може да позволи на региона да се конкурира и на световните туристически пазари. В последните 6 години експерти по туризъм от ТИЦ-овете в областта ходят на световни борси без да предлагат атрактивни туристически продукти. Много по-добре е да се обучават на територията на атракциите и да развиват продукти и услуги, които да предлагат на световните борси.

Тук обаче не можем да подминем една наистина значима полза от проект „Съвместни туристически инициативи, насочени към наследството/ JTI-TARGET” за региона: организираният двудневен фолклорен фестивал¹¹, със стотици участници от над 60 групи от цяла Тракия – ансамбли, оркестри, самодейци и хиляди гости от региона. Отново устойчивостта, продължаването на събитието в бъдеще, е предизвикателство пред администрацията. На фона на този фестивал бе изложен базар на занаяти от региона, „фестивал на занаятите”. За да бъде по-голяма ползата от него, бихме препоръчали в следващите години да се организира така, че чрез повече интерактивни форми на участие посетителите да могат да се включват в тази проява.

Важен фактор в подкрепа на туризма е активна съвместна работа между всички съседни една на друга общини, дори и гранични от съседни области. Подобни проекти са финансираните по схема „Подкрепа за развитие на регионалния туристически продукт и маркетинг на дестинациите” на Оперативна програма „Регионално развитие 2007-2013г.” проекти „Развитие на регионален туристически продукт: Хасково-Димитровград-Стамболово” и „Синергия на дадености и политики – път за развитие на туристическите дестинации за общините Любимец, Ивайловград и Маджарово”.

Един добър пример за интегрирани туристически продукти са резултатите по проект „Зелени коридори“ на община Бургас, финансиран отново по ТГС България-Турция. Интерактивният сайт създаден по проекта дава ценна информация, както за организиране на индивидуални вело-маршрути в Бургаска област и Къркларели, така и за културно-историческото наследство на двата региона.¹²

Подобен, но пешеходен маршрут от 25км. от Парк "Кенана" до връх Аида бе създаден в Хасково през 2004г.¹³ Проектът на стойност 40 590 лв. беше финансиран от Предприятието за управление на дейностите по опазване на околната среда. Дейностите по създаването на маршрута включваха: направа на маркировки, поставяне на указателни табла, беседки и пейки, реконструкция на чешми по трасето, поставяне на контейнери за отпадъци, популяризиране на маршрута с цел запознаване с природните и историческите дадености на района и опазване на биологичното разнообразие. Тези блага за съжаление постепенно бяха унищожени. Затова смятаме, че следва да се засили ролята на меките мерки по проектите, защото рядко хора, участвали в граденето, биха се включили в рушенето. Единственият устойчив резултат бе изработената информационна табела за маршрута, която за жалост не е точна. Информацията за проекта липсва на сайта на бенефициента, което, изглежда, е честа практика при изразходване на публични средства.

Друг проблем, свързан с опазването на археологическите обекти, е породен от висши държавни чиновници, незапознати със спецификата на археологическите разкопки. През последните 20 години те налагат да бъдат извършвани разкопки през зимните

¹⁰ Информацията е събрана от личните впечатления, споделяни от участници в събитията.

¹¹ Информация за фестивала може да се открие на сайта на Областна администрация – Хасково: <http://www.hs.government.bg/bg/obyavi/organizirane-i-provezhdane-na-dva-festivala-za-traditsionno-izkustvo-v-oblast-haskovo-v-izplnenie-na-proekt-svmestni-turisticheski-initsiativi-nasocheni-km-nasledstvoto-jti-target-odobren-za-finansirane-po-operativna-programa.html>

¹² Сайтът на проект „Зелени коридори“ е достъпен онлайн на адрес: <http://greencorridors.burgas.bg>

¹³ Повече за туристическия маршрут: в доклада „Културно-исторически забележителности в Хасковска област“, достъпен онлайн на адрес http://arci-ngo.org/bgtrmat/2_1_Study_Haskovo_District_BG.pdf

месеци, когато пръстта е по-твърда от керамиката и много „спасителни“ разкопки по инфраструктурните проекти в региона, вкл. по Транс-гранично сътрудничество, бяха извършвани в неподходящо време и с пагубни за културните пластове резултати. Други бяха символично отчетени, а обектите бяха бетонирани без детайлно проучване.

3.3. Социална и медийна среда.

В рамките на три от проектите на АЕИ през 2012 г. - „Открий историята без граница”, „Подобрено земеделие - подобрени социални връзки” и „Подобряване уменията на производителите към по-силни връзки”, финансирани по ИПП на ЕС по програмата за ТГС България-Турция, бяха организирани трансгранични фестивали, форуми и други културни прояви, които предложиха възможност за практикуване на фестивален туризъм за участниците. Някои от проблемите, които регистрирахме по време на проектите, са свързани с нагласите сред жителите на региона по отношение на „Другите“. Става дума за резервираното отношение на част от българите от Хасковска област към турците и мюсюлманите от Турция и България, както и за опасенията им за сепаратизъм или религиозно и икономическо превземане на територията от мюсюлмани. Групата на бенефициентите на нашите три проекта включваше такива лица, които впоследствие останаха учудени, че не бяха нападени, атакувани или арестувани при посещенията в Турция, нито имат завоевателни намерения към България.¹⁴

Отразяването на културните събития по проектите в част от медиите от българска страна обаче продължава да налага негативни стереотипи към турските партньори и към процесите на сътрудничество. Примери са репортажите в телевизия Скат „[С парите на Брюксел и за наша сметка в Турция си правят увеселения, конкурси и модни ревюта](#)“¹⁵ и „Турция си прави модни ревюта за наша сметка“¹⁶, както и кратък текст в местния сайт Хасково.Нет, озаглавен "Историята като бизнес: Овчаров."¹⁷

3.4. Иманярство

Превенцията на иманярството е една от най-важните национални политики, които е необходимо да се прилагат за защита на културното наследство в областта. В този аспект публичните политики сериозно изостават, а щетите от немарливото отношение и ненавременни реакции на отговорниците за това, трудно могат да бъдат компенсирани.

Цитат от в. Монитор от 2009 г. дава най-пълна и ясна информация за заплахите:

„По официални данни, получени от прокуратурата през последните дни, "армия" от 300 000 иманяри разкопава България. Това обяви вчера археологът Георги Нехризов. Експерти потвърдиха за "Монитор", че действително копаещите са толкова, но само 2-3 хиляди от тях са професионалисти. "Останалите са аматьори: докато жените им хапват барбекю на единия край на поляната, те ровят на другия ѝ край", твърдят експертите.

Всички са единомдушни обаче, че щетите, нанесени от иманярите, са невъзвратими. Смята се, че 90% от археологическите обекти вече са с нарушени

¹⁴ Haskovo.net (19.05.2012), „40 от хасковско на Фестивал на млякото в Турция“, достъпно онлайн на <http://www.haskovo.net/?module=news&action=details&id=104058&rss=1>, последно посетен на 27.08.2014г.

¹⁵ ТВ „Скат“ (25.05.2012г.), „[С парите на Брюксел и за наша сметка в Турция си правят увеселения, конкурси и модни ревюта](#)“, достъпно онлайн на <http://www.skat.bg/news.php?action=7&newsID=17282>, последно посетен на 27.08.2014г.

¹⁶ ТВ „Скат“ (29.05.2012г.), „Турция си прави модни ревюта за наша сметка“, достъпен онлайн на <http://www.skat.bg/news.php?action=7&newsID=17319>, последно посетен на 27.08.2014г.

¹⁷ Haskovo.net (10.06.2012г.), „Историята като бизнес: Овчаров“, достъпно онлайн на <http://goo.gl/Z3WLdx>, последно посетен на 27.08.2014г.

културни пластове, каза Нехризов. Няма могила от тези 50 000, които са в България, която да не е прекопавана. Няма селища, крепости, които да не са прекопавани поне в горния 1 метър, допълниха негови колеги. Според тях това значително ограничава възможността на археолозите да възстановят историята.

Твърди се, че средствата, които се въртят в нелегалната търговия с културно наследство, са втори или трети по обем, като спорят за първото място с парите, които се въртят в наркотиците и в трафика на хора и проституция, заяви Камен Димитров, член на УС на Асоциацията на българските археолози.

„Познавам доста от тези хора, но почти никой от тях не е забогатял.“ -разказва археологът проф. Николай Овчаров – „Повечето от тях си изкарват по този начин прехраната - чоплейки, вадейки по някоя и друга монета. Проблемът е, че държавата нищо не е направила нито да узакони, нито да забрани иманярството. В Търново всеки месец в определен ден край хотел "Етър" има пазар на ценности, където иманярите от цялата страна се събират и си търгуват находките съвсем свободно. И в София има подобни места [само на метри от Народното събрание, бел.авт.]. На антикварните сергии пред "Свети Александър Невски" някой пита ли от къде са всичките неща там? Това е само върхът на айсберга. Истината е, че тези хора не могат да си продадат "стоката" скъпо. Веригата с прекупвачите е дълга, докато се достигне до колекционерите. Елементарни закони на търговията - ако нямаше пазар и търсене, нямаше да има и иманяри. Те не искат да ги наричат така. Те са търсачи. Те ни гледат с пренебрежение, разполагат с повече средства.“

Абсурдът при настоящата ситуация е, че единствената пълна информация за паметниците от местно значение и коментари за паметниците на недвижимото и движимо културно наследство, може да бъде открита на сайта на Българската Национална Федерация по Металдетектинг, където във форумите модератори и членове се възмушават от неадекватната работа на държавната администрация и мудното осъвременяване на Закона за Културното наследство. Може би изглежда парадоксално на пръв поглед, че тази общност е сред най-загрижените за опазването на археологическите обекти и за регламентиране на правилата за извършване на археологически разкопки.¹⁸

В нашия регион бездействието на държавата допуска частното и нелегално финансиране на иманярските инициативи да изпревари публичното финансиране на дейността на археолозите. Пример е съдбата на крепостта Рациария край Видин, където десетилетия наред стотици иманяри, копаят в огромния, разположен на 400 дка римски град.^{19 20 21} Такава е съдбата на всички крепости в хасковския регион и част от гробниците и мегалитните съоръжения, които са регистрирани. Един от примерите е Тракийска гробница в с. Долно Луково, изучена от доц. Георги Нехризов. Заради нанесените сериозни щети на паметника от иманяри и грабители, екипът му реши да осъществи допълнително проучване, пълно документиране, сваляне на запазената стенна хоросанова шукатура, конструктивно укрепване и затваряне на гробницата и възстановяване на могиления насип. Осъществяването на тези дейности беше финансирано от Министерството на културата.

¹⁸ На 05 Април 2010 г. потребителят с ник „Мила“, модератор на уеб-сайта на Българската Национална Федерация по Металдетектинг прави изказване в тоюи смисъл. За подробности вж. форума на Българската Национална Федерация по Металдетектинг (05.04.2010г.), достъпен онлайн на http://www.metaldetecting.bg/index.php?option=com_kunena&view=topic&catid=15&id=17&Itemid=126&lang=b g, последно посетен на 28.08.2014г.

¹⁹ Репортаж на Дарик радио за заловени иманяри в Рациария от 11.12.2013г.: http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=1187658

²⁰ Репортаж в сайта Вести.бг за иманярски набези в Рациария от 20.04.2012г.: <http://www.vesti.bg/bulgaria/obshtestvo/novi-imaniarski-nabezi-v-antichna-raciaria-4739691>

²¹ Съобщение на БТА, цитирано в сайта Дир.бг от 18.12.2011г.: <http://dnes.dir.bg/news/imanjari-buldozer-ratziaria-10149087>

От тогава до днес общинската управа на Ивайловград не е успяла да организира нейното експониране в местния исторически музей, въпреки символичната цена, която би струвала тази услуга, предоставена от специалисти на БАН.

Държавата бездейства и по отношение на неофициално регистрираните културно-исторически обекти. Има случаи на клетки на мобилни оператори, изградени върху руините по върховете на Източни Родопи, а множество села и квартали в градовете на региона са изградени с камъните от зидове на стари градски крепостни стени, откъдето идва и името на всички тези местности - „Хисаря”²². Подобна е съдбата на крепостта Марса в Хасково²³, разположена на най-високата точка на града. До началото на разкопките на крепостта са запазени само заровените в земята незначителна част от сгради и крепостни стени. Теренът дълги години е обработван от земеделци и сондиран от иманяри. Камъните и тухлите са използвани за строежи от незаконно настанилите се заселници върху крепостта в края на 40-те години на ХХ век. Хълмът в продължение на години е служил за каменна кариера, която отнесла западната част на крепостта. В последствие ваденето на камъни от крепостната стена станало лесно и те в продължение на няколко десетилетия (даже и след археологическите проучвания) снабдявали нововъзникналия квартал наоколо „Хисаря” с материал за строежи.

Друг пример за недостатъчно адекватни държавни политики в този регион, както и цялата страна, са т.нар. „спасителни разкопки”, провеждани на обекти, открити при изпълнението на големи инфраструктурни проекти. Както в случая с праисторическото селище в местността Дана бунар край Любимец, спасителните разкопки рядко успяват да спасят нещо.²⁴

Трябва да се обединят усилията на финансисти, археолози, металдетектинг специалисти и туристически експерти за намиране на средства за финансиране на проучвателни дейности – археологически разкопки, регистрация и цифровизация на паметници, реставрация и консервация и най-вече за опазване и съхранение на проучени такива и за социализацията и популяризирането им като нови атракции.

4. Проучване на културно-историческото наследство на област Хасково

4.1. Статистически данни

Проучването на културно-историческото наследство на Област Хасково бе извършено от екип на АЕИ в рамките на проект „Културното наследство - актив за трансгранично сближаване и просперитет”, финансиран по ТГС България-Турция и обхващаше основни организации имащи отражение към културното наследство и туризма в региона, източници на информация – специализирани публикации, научна литература, данни от НСИ, браншови проучвания и такива извършвани по различни проекти финансирани по други програми и теренно проучване за установяване на състоянието и потенциала на всяка атракция.

Бе обработена също информация от интервюиране на три различни групи участници, които стоят от различните страни на „тезгяха при продажбата” на туристическия продукт, извършени в продължение на два месеца от 14 анкетъори на 10 различни културно-туристически дестинации. Бяха интервюирани:

²² Хисаря (от тур. крепост)

²³ Информация за крепостта в сайта Bulgarian Castles: <http://www.bulgariancastles.com/bg/node/1087>, последно посетен на 02.09.2014г.

²⁴ Интернет сайт [nasamnatam.com](http://www.nasamnatam.com) (05.04.200г.), достъпен онлайн на http://www.nasamnatam.com/statia/Nai_rannoto_iamno_svetilishte_v_Evropa-2362.html, последно посетен на 02.09.2014г.

- ❖ 240 туристи, посетители на културните атракции;
- ❖ 35 експерти - археолози, историци, туроператори и НПО, работещи в сферата на културното наследство и туризма;
- ❖ 74 граждани, живеещи в региона, подбрани на случаен принцип.

Целта на проучването беше да изследва каналите, по които потребителите на туристически услуги получават информация за различни атракции, мотивацията им за предприемане на туристически пътувания, факторите, които влияят върху вземането на решение, качеството на услугите, които се предлагат в региона (инфраструктура, транспорт, настаняване, достъп до забележителности), препоръки за подобряване на ситуацията и т.н.

Туристическите ресурси, които се разглеждаха в проучването бяха основно три вида:

- културни забележителности и исторически обекти.
- занаяти и обичаи на населението, свързани с обектите или региона, в който се намират.
- атрактивни събития - различни празненства, фестивали, панаири, изложения, конференции, състезания и т.н.

Хасково е в полосата на ОЕТК №4 и №9, маркирана с една от най-активните „порти“ на България – Свиленград. Този факт определя и типа на туристическото развитие на областта. Най-често Хасково е „кратка спирка“ на транзитните магистрални потоци, а напоследък и дестинация за обогатяване на черноморските туристически продукти.

Факторите, които влияят върху избора на туристическа дестинация за посетителите на областта, са: наличие на забележителности, природа, сигурност, чистота, обслужване, климат, настаняване и цени.

Един от приоритетите в действащата до 2013г. областна стратегия на Хасково е „Превръщане на туризма в печеливш и перспективен отрасъл“. Въпреки това делът на туризма в областната икономика е твърде скромнен – под 0,2%. Най-значим е делът му в икономиката на община Минерални бани – 3,9 %. За останалите общини, туризмът присъства в местните икономики със символични дялове – от 0,03% (Димитровград), до 0,57% (Свиленград). В една от съставните общини - Симеоновград, няма регистрирана туристическа дейност, тъй като няма регистрирани средства за подслон и места за настаняване.

Средната заетост на базите е 19,9 % - трета по ефективност в Южния централен район (21,7 %) след област Пазарджик (28,5 %) и Пловдив (26,6 %). На общинско ниво, най-оползотворен капацитет регистрира Любимец (26,0 %), а най-неоползотворен – Маджарово (само 0,8 %). На практика, това означава провален туризъм за тази община.

Тези данни са от НСИ и са индикативни и показват само тенденциите в региона, защото статистическите отчети в България не отразяват напълно истината. Не е тайна, че има редовни нерегистрирани нощувки, както и дори нерегистрирани цели хотели. Сведенията на сайта на икономическото Министерство на икономиката и енергетиката²⁵, сочат, че някои общини нямат изобщо подадена информация, други са пропуснали цял сегмент, например заведенията за хранене в община Хасково. Друго затруднение пред представянето на актуална информация е и различният формат на данните в колони с едно и също наименование за различните общини, която подават различни техни служители към МИЕ и за някои от тях с просто око се вижда, че са грешни. Има общини, които подават в графа „места за настаняване“ броя на стаите и т.н.

²⁵ Секция „Туризм“ на сайта на Министерство на икономиката и енергетиката: <http://www.mi.government.bg/bg/themes-c240.html>, последно посетен на 17.08.2014г.

Средният престой на регистрираните лица в региона е твърде кратък. Той варира от 1-1,5 дни в полосата на транзитните потоци (Хасково - Харманли – Свиленград), до 2-4 дни за Минерални бани, средището на пазари Димитровград и Любимец. Това характеризира туризма в областта като „транзитен“, с малък престой в една локализация и най-вероятно, с преобладаващи бизнес-поводи, а не с повод „туризъм“. Фактите сочат, че в областта е развит туризъм със скромни измерения. Хасково, Свиленград и Димитровград донякъде оползотворяват ресурсите си за транзитен и „пазарен“ туризъм. Голяма част от регистрираните нощувки всъщност са хотелски услуги на бизнеса. Анкетираното мнение на общинските администрации в областта потвърди проблемната картина в сферата на туризма:

- ✓ Недобре развитият туристически продукт като цяло;
- ✓ Неразвитата мрежа от фирми за услуги и доставки в туризма;
- ✓ Недостатъчно квалифициран персонал в сферата на туристическите услуги;
- ✓ Лошата транспортна достъпност към повечето места за туризъм;
- ✓ Лошо състояние и ограничен достъп до обекти на природното и културно наследство.

Безпроблемни са само средствата за подслон. Област Хасково разполага с адекватна база за настаняване – както в количествено, така и в качествено отношение. Статистиката и измененията през последните 5 години показва, че въпреки увеличаване брой средства за подслон, леговата база е намалена, а оттам и реализираните нощувки.

Добрата новина е, че приходите от нощувки за български граждани драстично се увеличават, както и постепенно средния престой на всички.

Тази тенденция трудно се контролира към покачване, защото най-големият брой чуждестранни посетители в България, румънците, все още не е целева група за региона поради географската му отдалеченост. През 2014г., след отварянето на ГКПП Маказа към Гърция, вече се регистрират първите нощувки на румънски транзитни туристи.

4.2. Основни пазари на българските туристически продукти

Лидерите в групата на чуждестранните туристи за Хасковски регион все още са съседите от Гърция и Турция, а не е тайна, че техният интерес в България е основно хазартен и са необходими много активни рекламни кампании още от границата, за да бъдат изведени от казината и насочени към други туристически обекти, с което престоят им в региона, а оттам и икономическите ползи, да се увеличат.

Големите дефицити са в туристическите продукти и тяхното маркетизиране. Диагнозата в сектора е поставена от информираното мнение на анкетираните хора от областта: „неоползотворени туристически ресурси, слаб туризъм“.

Информация свързана с културен туризъм, която се предоставя за нашите гости от съседните две държави обаче, може да бъде открита на техния език само на няколко сайта, създадени по съвместни транс-гранични проекти и на сайта на ТИЦ-Хасково. На поддръжания от държавата „Официален туристически портал на България“, обаче, турски и гръцки липсват във възможностите за избор на език.²⁶

Въпреки липсата на синтезирана и добре маркетизирана информация за областта, Хасково е съхранил и постепенно развива условията и ресурсите си за туризъм:

➤ Благоприятни физико-географски дадености - мек климат, красива и екологично чиста природа, богата флора и фауна с изключително биоразнообразие, наличие на множество природни забележителности;

²⁶ Официален туристически портал на България: http://bulgariatravel.org/bg/ofitsialen_turisticheski_portal, последно посетен на 27.08.2014г.

- Интересно културно-историческото наследство, включващо архитектурно-исторически паметници от античността и средновековието, археологически ценности, паметници от епохата на Възраждането /манастири, стари къщи и църкви/, исторически места и др.;
- Добре развита мрежа от места за настаняване в големите градове и сравнително добра инфраструктура;
- Наличие на богат културен календар в отделните общини, макар и зле промотиран;
- Засилваща се инициатива в сектора на туризма: възраждане на традиционни занаяти, откриване на нови музейни сбирки, подобряване достъпа до туристически обекти, разработване на редица проекти в сферата на туризма и откриване на туристически информационни центрове, разширяване на рекламата на региона като туристическа дестинация.

Налице са благоприятни възможности за съчетание на културен с други видове алтернативен и традиционен туризъм. За да се постигне пълноценно и ефективно туристическо развитие в района, е необходимо да се осъществи *вертикална и хоризонтална пространствена интеграция в усвояването на ресурсите и туристическото предлагане*. Вертикалната пространствена интеграция се изразява в комбинирано използване на разнообразния природен и антропогенен потенциал на различните височинни пояси, при концентрация на туристическото натоварване в ниските части (главно в съществуващите селища) и добре премерено, щадящо средата предлагане на услуги в планинската зона и защитените природни територии. Хоризонталната пространствена интеграция е свързана с търсенето на сътрудничество между съседните туристически центрове и общини за разработване на регионални продукти, които да осигурят допълване в предлагането на отделните туристически центрове и общини, и по-висока конкурентоспособност на дестинацията на вътрешния и международния туристически пазар.

Известен ограничител е слабото социализиране на някои от природните забележителности, както и ограниченията, наложени върху част от територията, намираща се под закрилата на Натура 2000.²⁷ Друг ограничител, свързан главно с антропогенните ресурси и тяхното усвояване и всъщност един от основните проблеми на дестинацията, е опазването и поддържането на културното наследство в област Хасково и оттам за интерпретирането му за нуждите на туризма, е собствеността на някои от обектите. Според Закона за културното наследство, чл. 2, ал (3) културните ценности са собственост както на държавата, така и на общините, на вероизповеданията или на физически или юридически лица.²⁸ Паметници от национално значение обаче са изключителна държавна собственост. Някои от тях, като скалната църква от X в. в с.Маточина, са разположени в частен имот и това е пречка за тяхното проучване, опазване и социализация. Сериозен ограничител се явява и проблемът с достъпността на някои от обектите. През последните години бяха положени усилия от страна на местните власти, институции и бизнес за проучване, реставриране и социализиране на редица обекти, част от културното и природно наследство на разглежданата територия. Бяха изградени посетителски и информационни центрове, парко-места и пътни трасета, включително и пътеки към някои от най-популярните и посещавани. По редица проекти, в които областта и общините участваха, бяха извършени проучвания реставрация и социализация на археологически, архитектурни и религиозни обекти – вила Армира, Крепостта „Лютица“, „Светилище на Нимфите на Афродита“, Средновековната крепост с.Мезек и др. При голяма част от

²⁷ Сайт на Натура 2000: <http://natura2000.moew.government.bg>, последно посетен на 27.08.2014г.

²⁸ Закон за културното наследство: http://mc.government.bg/files/635_635_ZKN.doc, последно посетен на 27.08.2014г.

обектите, които се намират на трудно достъпни места или в обезлюдени селища, състоянието на пътната мрежа до тях е лошо, което създава проблеми за придвижването и достъпа на туристите. Такива са случаите с туристическата инфраструктура до тракийския култов комплекс в с. Долно Черковище и мегалитен паметник „Кромлех“ край с. Долни Главанак, които са социализирани, но безстопанствени след приключване на проектите и дори не се охраняват.

Известни ограничители могат да бъдат сравнително отдалеченото туристико-транспортно положение на областта спрямо основните центрове, генериращи туристическо търсене в България (София и Варна), но от друга страна, следва да се обърне по-голямо внимание на изграждането и улесняването на транспортната достъпност от Турция и Северна Гърция, от където могат да се привлекат значителни туристопотоци.

4.3. Какво се случва в южните ни съседки?

Гърция цени не само античните, но всички културни паметници – средновековни крепости, църкви и манастири, материално и нематериално, живо културно наследство, включително паметниците от османската епоха. Програмите за Европейско териториално сътрудничество между Гърция и България, са с 5 до 10 пъти по-големи бюджети за еднакви дейности на тези с Турция. За жалост българското участие и при тези проекти обикновено се ограничава до 20-30% от общия бюджет. Гърците успяват да реализират проучвания и платформи, форуми и филми, а после, макар и в криза, ги поддържат и популяризират. Правителствата полагат системни усилия Северна Гърция (официално „Източна Македония и Тракия“) до достигне известността на Атина, Пелопонес и Солун.

Различна е ситуацията в Турция. Най-големите средства, инвестирани в култура, са свързани с живота и личността на Ататюрк или историята на Османската империя. Като гости на Енос (Енез), бяхме свидетели на хаотични и безотчетни разкопки по античните им обекти. Разкопките се правят без план, всеки археолог може сам да поиска и получи разрешение за разкопки и то е година за година, т.е. не е задължително както в България, само належащи причини да водят до смяна на ръководителя на разкопки. Най-сериозният проблем е, че няма систематизирано обобщение за постигнатите резултати от археологическата работа и докладите на археолозите не се обобщават. Така често проучени паметници на културата остават открити и незащитени, с което иманярите в Турция изключително много се улесняват. Те даже не е необходимо да копаят.²⁹

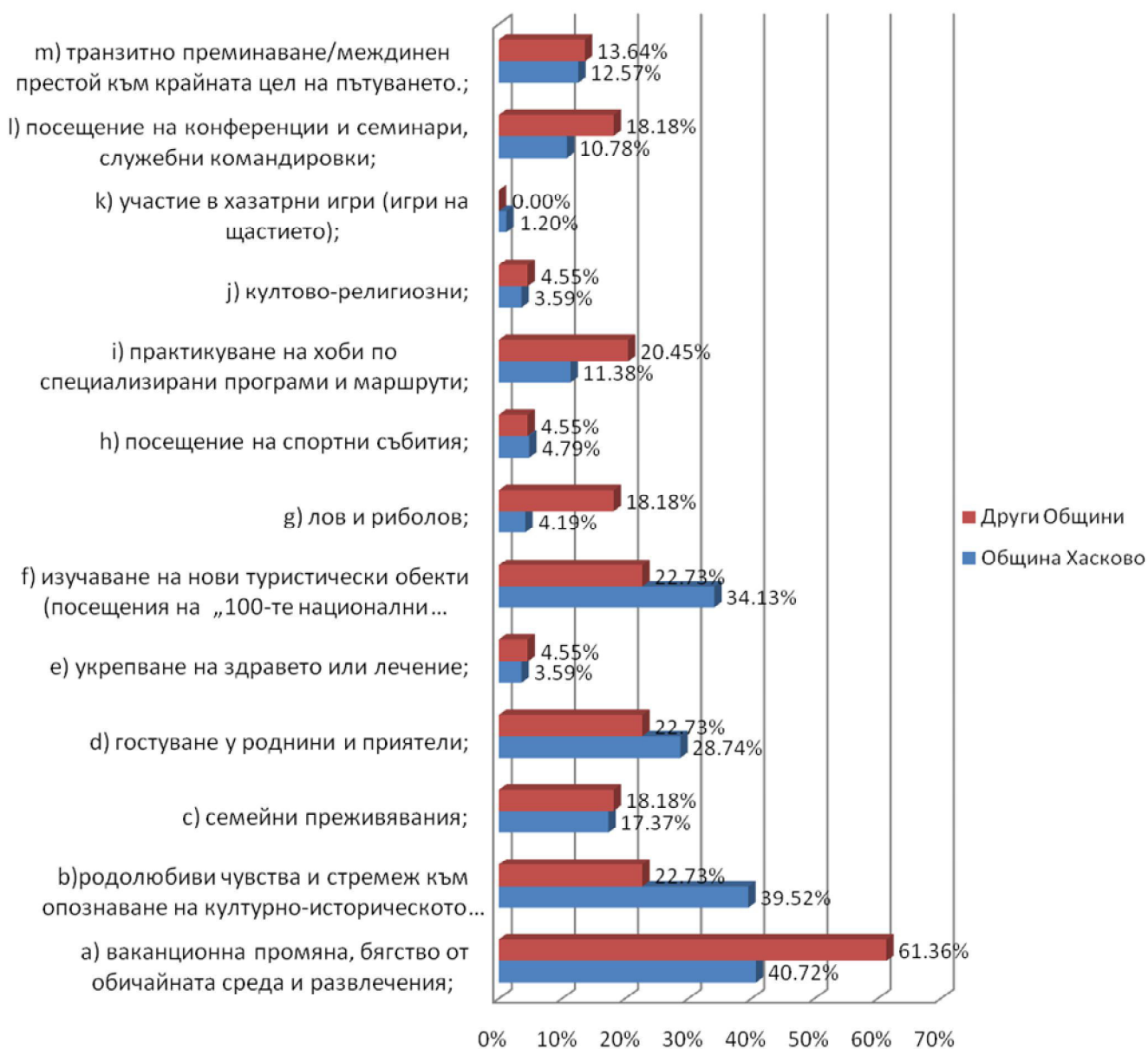
5. Заключение с препоръки

Въз основа на проучването за област Хасково, екипът на АЕИ разработи "Концепция за развитие на културното наследство в региона". Едно от най-забележителните заключения е, че най-голямата целева група е съставена предимно от жени между 25 и 65-годишна възраст, живущи в България. За по-голям успех в привличането на туристи и посетители е важно маркетинговите и рекламни дейности да бъдат насочени към тази целева група.

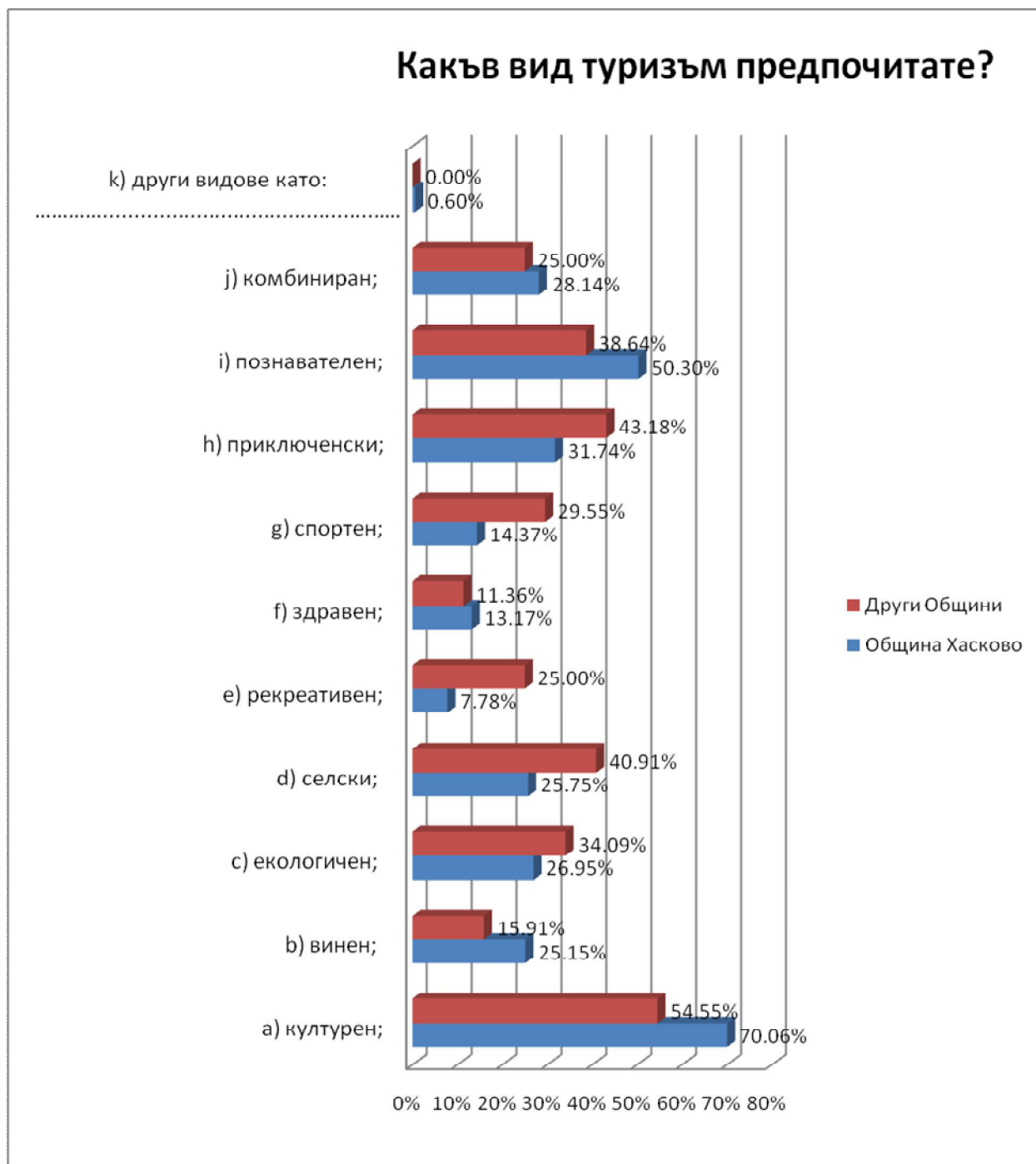
Ето и няколко извадки от проучването:

²⁹ Впечатления от разговори с партньори и участници в проекти по Трансгранично сътрудничество България – Турция.

Кои са водещите мотиви и цели при пътуванията Ви из България?

Фигура 1: Изследване на мотивацията за посещения в региона на Хасково

Фигура 2: Видове предпочитан туризъм

След определяне на основните целеви групи, оценка състоянието на туристическите продукти и услуги и очакванията на потребителите се подготви предложение за маркетингови подходи и основни инструменти, които могат да бъдат използвани за достигане до клиентите в процеса на продажбата на продукта, както и канали за реализация, които позволяват на ниска цена да се достигне до голям брой потребители от целевите групи.

Ето и някои от предложенията:

- Интегриране на ключови думи, оптимизация за търсачки на интернет страниците на общините, областите и туристическите атракции.
- Активна работа със социалните медии, както и рекламиране чрез тях.

- Разпространяване на рекламни материали на посетителите в региона, подтиквайки ги не само да посетят региона отново, ами да споделят и с приятели и роднини. Фиг. 4а

- Реципрочна промоция на рекламни и маркетингови материали с други туристически дестинации, които споделят същите целеви групи.

- Определяне на мерки за ефективно оползотворяване и трансформация от туристическите ресурси в туристически обекти.

Друга извадка от проучването би способствала за постигане по-висока удовлетвореност на туристите. Сумарно процентите са над 100, защото голяма част от анкетираните посочват повече от един отговор.

Фигура 3: Видове предпочитани туристически атракции

Бяха изработени няколко варианта за уникални предложения, които да повишат броя на посетителите в региона. Бяха изработени подробни транс-гранични тематични маршрути. Експерти на АЕИ предложиха като резултат общи и индивидуални мерки за подобряване състоянието и ползотворното използване на културно-историческото наследство за целите на туризма.

5.1. Мерки общи за всички ресурси в оценителния етап на развитие, приложими на национално, областно и регионално ниво

Мярка 1. Създаване на централни публични регистри на паметниците на недвижимото културно наследство и туристическите оператори.

Мярка 2. Изработка на списък с мерки за опазване, проучване, консервация и реставрация на обектите, социализация и реклама.

Мярка 3. Регулярно актуализиране на наличните данни за антропогенните ресурси

Мярка 4. Извършване на периодична оценка на антропогенните ресурси и прилагане на контролирани и своевременни намеси за тяхното добро управление.

Мярка 5. Спешно прилагане на модерни и икономически ефективни мерки за наблюдение и опазване на паметниците, които имат елементарна инфраструктура за това (електричество и др.)

Мярка 6. Разработване на стратегии за туризъм към областните и общински стратегии чрез задължително участие, чрез анкети и диалог с всички юридически лица извършващи туристическа дейност в съответния регион.

Мярка 7. Реализация на идеята за носещия капацитет – управление на туристическите потоци и реализиране на планирани икономически ефекти.

5.2. Мерки индивидуални за всеки отделен ресурс в оценителния етап на развитие, приложими на локално ниво

Мярка 1. Разработване на интерпретативни и анимационни програми, социализиране на културно-исторически обекти, модернизиране на експозиции, въвеждане на технически средства за туристическа интерпретация и др.

Мярка 2. Усъвършенстване и налагане на продукта на образователния и научно-познавателния туризъм, чрез оползотворяване на потенциала и възможностите, които предлага образователната система и познавателните екскурзии на ученици от трите трансгранични региона.

Мярка 3. Увеличаване и подобряване ефективността на музейната мрежа, предлагане на допълнителна информация и препратки от артефактите към обектите на проучване, където са открити.

Мярка 4. Обогащане на културния календар на областта.

Мярка 5. Увеличаване броя на иновативни събития/фестивали/атракции.

Мярка 6. Възстановяване на традиционни техники за производство, занаяти и обичаи.

Мярка 7. Възстановка на празнична обредност и честване на традиционни празници.

Мярка 8. Стимулиране провеждането на значими културни прояви с местно, регионално, национално и международно значение и включването им в готови туристически продукти, предлагани на туроператори при преференциални условия.

В заключение може да се каже, че антропогенните туристически ресурси в област Хасково са не по-малко атрактивни и привлекателни от ресурсите на природната среда.

Дълго време тази част от България беше промотирана като дестинация за различни видове туризъм, основан на природното наследство. Поради това много голяма част от антропогенните туристически ресурси не са познати не само на международния, но и на българския пазар, което дава предимството на Хасково като дестинация, която все още може да предложи изненади в туристическото предлагане.

Област Хасково все още притежава характеристики, които трябва да станат све по-разпознаваеми:

- автентичност – на език, на фолклор, на обичаи и традиции;
- гостоприемство – типична черта на характера на местните хора;
- разнообразие на ресурсите – както материални, така и нематериални;
- уникалност – на традиционната кухня, на религиозната толерантност, на особен начин на вписване в света на хората и в света на природата.

Анализът на всички тези проблеми и най-вече отчитането на невъзможността за контрол или въздействие върху изпълнението на публичните политики без активно участие в тяхното прилагане, доведе до създаването (и вече на изпълнението) на два важни инфраструктурни проекта свързани с културното наследство за област Хасково – „Гласът на скалата”, с № 2007СВ16ПРО008-2013-3-115, подготвен за фондация „Родопика” и община Любимец, в партньорство с Областна управа Енез / Турция и „Обща Идентичност Обща История”, с № 2007СВ16ПРО008-2013-3-105, подготвен за РИМ-Хасково, в партньорство с Областна дирекция по култура и туризъм - Къркларели/Турция, финансирани от Програмата за трансгранично сътрудничество България - Турция по Инструмента за Предприсъединителната помощ (ИПП).

Основните цели и на двата проекта биха могли да се дефинират по общо така:

1. Развитие и прилагане на политики за защита и развитие на богатото културно историческо наследство в ТГР, чрез създаване на мрежа за по-тясно сътрудничество чрез синхронизиране на социалните и индивидуалните интереси на организации в ТГР, които имат за цел да подпомагат развитието на туристически продукт за културно-историческия туризъм.

2. Увеличаване привлекателността на трансграничния регион чрез ефективно използване на общото културно- историческо наследство и развитие на нови интегрирани туристически продукти въз основа на възстановените паметници и обекти.

3. Осигуряване на по-добра материално-техническа база и условия за работа на археолози и историци чрез европейски средства от публично финансиране за да се изпревари частното финансиране на иманярските инициативи, за малкото останали и незасегнати от тях обекти. В РИМ - Хасково ще бъде възстановен отдел Археология, за да се експонират част от съхраняваните 200 000 хиляди експоната (една от най-богатите сбирки в България). В с.Малко градище, общ. Любимец, ще бъде реставрирано т.нар. старо училище или както е дефинирано по разрешение за строеж „Реконструкция и смяна на предназначение на училище в туристически информационен център и археологическа база”, а по-късно в музей на Мегалитната култура. Това ще бъде първата и най-голяма такава база в ТГС регион България-Турция-Гърция и ще позволи в следващите десетилетия да се проучат различни паметници в Източни Родопи и Сакар планина, както и ще създаде по-добри условия за реставрация и консервация.

4. Изграждане на привлекателен имидж на работещите в сферата на археологията и историята, за да бъдат привлечени младежите от региона към благородните каузи за запазване на културното наследство за бъдните поколения, пред материално по-привлекателната и добре осигурена „професия” на иманяра.

За да се изразходват целесъобразно и без това ограничените европейски финансови средства и да се постигне ефективна и ефикасна публична политика при реализацията на програмите е необходимо да има добро планиране на очакваните резултати от изпълнението на проекто-предложенията на базата на консенсусно обсъждане. Изключително трудно е обаче постигането на обективна оценка при избора на най-благоприятните предложения, за да бъде извършено разпределяне и използване на обществените ресурси между конкуриращи се цели и дейности. Когато проекто-предложенията са подготвяни и изпълнявани от експерти с блестящ образователен и

професионален ценз, но живеещи далече от региона, резултатите от тяхната дейност се изразяват единствено в перфектното отчитане и „усвояване” на средствата. За нещастие това е и единственият аспект, който се проверява от финансовите контролори, донорите и държавните служители. Дори при междинните и финални оценки на програмите, няма информация, по какъв начин всички тези проекти променят социалната среда и живота на участниците и обикновените жители на региона. Често инициативите са или неправилно таргетиращи, или обхващат прекалено малка група от хора и мероприятия за излишно много пари, или достъпността на тези политики за обикновените граждани и яснотата и прозрачността при тяхното прилагане е несъобразена с целевите групи.

Хаотичното изпълнение и безсмислено отчитани по документи на спечелените европроекти, изпълнявани често от организации, които не познават региона и нямат трайни интереси за неговия просперитет и подобряване на жизнената среда, не подпомагат икономическата стабилност, развитието на туризма, популяризацията на региона, а още по-малко подобряване на капацитета на ангажираните в тази сфера, за да осъзнаят необходимостта от обединение и съвместни усилия по стратегически набелязани цели.

Изисква се специфична култура, както и познаване на икономическите механизми, за да може държавни и общински служители да осъзнаят своята роля в подпомагане на инвестиционния климат от една страна и ефективното и ефикасно изпълнение на финансирани от ЕС проекти от друга. В първия случай частни средства, а във втория европейски биха въздействали осезателно върху подобряването на жизнената среда, жизнения стандарт, конкуренцията, а от там и удовлетвореността на живеещите по периферията на страната. При по-добри и ясно дефинирани условия за работа, ще се изграждат по-позитивни човешки взаимоотношения, ще се мотивират инициативи на бизнес и НПО организации, ще се създават реални и явни работни места, генерираните приходи от частните инициативи ще доведат до повишени приходи от данъци, от които отново ще се подобри средата.

Въпреки че е трудно да се противодейства на конфликт на интереси, нашият опит от работа както в социалния, така и в бизнес сектора показва, че най-успешна е комуникацията със служители, които са имали опит и в частния сектор. Само лице, което е стояло от другата страна на гишето, може да отговори адекватно на очакванията на клиентите. Вече няколко пъти на форуми, третиращи подобряване работата на администрацията отправяйки предложения за задължителна квота на служители, минимум 50% с предишен опит в частния сектор.

Подобряването на атракциите и маркетинга за тях, съставянето на туристическите маршрути и активното и атрактивно тяхно представяне, неминуемо ще доведе до увеличаване обема и интензивността на туристическия поток в трансграничния регион.

Дългоочакваното и многократно коментирано от активно ангажираните в сферата на туризма развитие, ще стане възможно само след инициране на активен редовно провеждан диалог на всички заинтересовани страни, прозрачност в системата на финансиране и активни подпомагачи и стимулиращи развитието им държавни и общински политики, за да се осигури по-силното застъпване в местната икономика на този най-бързо развиващ се икономически отрасъл от световната икономика, който почти не бе повлиян от световната криза.

Наличието на разнообразни ресурси (природни и антропогенни), различни по големина и специализация туристически центрове, в съчетание с гео-стратегическото местоположение на област Хасково, дават възможност за развитие на разнообразни форми на алтернативен туризъм на територията на ТГР. В стратегически план тези различни форми на алтернативен туризъм следва да бъдат обвързани в интегриран туристически продукт, така че да се търси взаимодействие, което да осигури взаимни ползи и общ просперитет на дестинацията.

ИЗТОЧНИЦИ:

Агенция за европейска интеграция: <http://www.eia-bg.org>

Бефт ООД (2013). „Културно-исторически забележителности в Хасковска област“, достъпен онлайн на адрес http://arcsi-ngo.org/bgtrmat/2_1_Study_Haskovo_District_BG.pdf

Данни за археолога Димчо Аладжов: http://www.haskovo.com/bg/page_76_2.html

Закон за културното наследство: http://mc.government.bg/files/635_635_ZKN.doc

Министерство на икономиката и енергетиката, Секция „Туризъм“: <http://www.mi.government.bg/bg/themes-c240.html>

Официален туристически портал на България: http://bulgariatravel.org/bg/ofitsialen_turisticheski_portal

Сайт на монумента Св.Богородица с младенца: <http://www.bogoroditsa.bg>

Сайт на Областна администрация Хасково, данни за фолклорен фестивал по проект „Съвместни туристически инициативи, насочени към наследството/ JTI-TARGET“: <http://goo.gl/Xt1NPU>

Сайт на проект „Зелени коридори“ на общ.Бургас: <http://greencorridors.burgas.bg>

ТВ „Скат“ (25.05.2012г.), „С парите на Брюксел и за наша сметка в Турция си правят увеселения, конкурси и модни ревюта“, достъпно онлайн на <http://www.skat.bg/news.php?action=7&newsID=17282>

ТВ „Скат“ (29.05.2012г.), „Турция си прави модни ревюта за наша сметка“, достъпен онлайн на <http://www.skat.bg/news.php?action=7&newsID=17319>

Потребител Мила, Форум на Българската Национална Федерация по Металдетектинг (05.04.2010г.) http://www.metaldetecting.bg/index.php?option=com_kunena&view=topic&catid=15&id=17&Itemid=126&lang=bg

Червена книга на България, електронно издание на: <http://e-ecodb.bas.bg/rdb/bg>

Bulgarian Castles: <http://www.bulgariancastles.com/bg/node/1087>

Haskovo.net (19.05.2012), „40 от хасковско на Фестивал на млякото в Турция“: <http://www.haskovo.net/?module=news&action=details&id=104058&rss=1>

Haskovo.net (10.06.2012г.), „Историята като бизнес: Овчаров“: <http://goo.gl/Z3WLdx>, последно посетен на 27.08.2014г.

NasamNatam.com (20.11.2012г.), „Най-ранното ямно светилище в Европа“: http://www.nasamnatam.com/statia/Nai_rannoto_iamno_svetilishte_v_Evropa-2362.html

ПРИЛОЖЕНИЕ 1:

Списък на по-важните исторически паметници в хасковския регион:

От прототракийската и тракийската епоха: Тракийска гробница с. Мезек, Тракийската зидана гробница край с. Долно Луково, кромлеха край с. Долни Главанак, "Менхир – Чичул камък" с. Овчарово, скални гробници и скални ниши в Източни Родопи. Ценен паметник е новооткритата Тракийска гробница край с. Александрово, украсена със стенописи, отразяващи системата на царската идеология на траките – културен паметник от световна величина. С помощта на японското правителство през 2009 г. беше изграден музей на тракийското изкуство, в който е изложено копие на тази гробница, за да бъде съхранен оригинала за бъдните поколения и проучване на експерти. В музея е представен живота на траките според оскъдните исторически сведения до момента, както и някои от проучените обекти от Долината на тракийските царе, край Казанлък до региона на Хасково.

От римската епоха са запазени: Светилището на Нимфите и Афродита край с. Каснаково, вила "Армира" край Ивайловград, античната и средновековна крепост в с. Минерални бани и др.

От средновековната българска държава са крепостите при: Симеоновград ("Констанция"), с. Любеново, с. Минерални бани, Ивайловград ("Лютица"), византийска крепост – с. Мезек, местността "Хисаря" в Хасково, останки от средновековните крепости в селата Маточина, Щит и Сладун, свързани с битката на цар Калоян срещу кръстоносците. Старият мост на р. Марица в Свиленград от 1529 г., "Гърбавият мост" в Харманли от 1585 г. и др.

Скални църкви: при с. Маточина и с. Михалич, общ. Свиленград.

Джамии: Най-старата джамия в Хасково от 1395 г., текето-мавзолей на Осман Баба в с. Текето, общ. Хасково

Манастири: манастир "Св. Троица" до с. Устрем, общ. Тополовград, известен и като хайдушки манастир.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2:

Списък на туристически продукти, които включват запознаване с традиционни за региона поминъци:

❖ **Яхнаджийство** -занаят свързан добиването на олио и тахан от сусама, който задължително се предлага и с билков мед от най-високо качество.

❖ **Шлихарство**- един от най-редките стари занаяти в България, практикуван все още по поречието на Арда. Това е добив на самородно злато по стари технологии чрез промиване на златоносен речен пясък със специална дървена гаванка.

❖ **Търсене на минерали и полускъпоценни камъни** - уникално, типично за Източните Родопи занимание, свързано с подземните богатства на Маджарово. Атракцията е наречена **Приключенски геотур**

❖ **Обработка на овча вълна, тъкачество и плетачество**- демонстрация на обработка на каракачанска вълна се организира в стартиралото от 6 до 8 май 2013 Ателие за каракачанска вълна, което се организира в къщата за гости „Дивата ферма“ в с. Горно поле, Община Маджарово.

❖ Съхранените традиции на **тепавиците, валявиците и даракчийниците** предизвикват нов туристически интерес. Такива има в района на Стамболово и Маджарово и др.

❖ **Старинните технологии за производство на екопродукти** (биене на масло в бурило, квасене на кисело мляко...), производство на домашното сирене, кашкавал, мляко, масло, суджук, пастърма се предлагат също във фермата в с.Горно поле.

❖ **Събиране на диворастящи плодове, гъби и билки** - най-широко разпространени тези дейности са по долината на р. Арда, Сакар и рида Мечковац.

❖ **Селска работа на полето** – косене, събиране на сено, седене, плевене и копаене в градината

❖ **Бубарството** - в Родопите бубарството е проникнало от Одрин като най-напред се е разпространило в Ивайловград, а след това и в Свиленград. Основните търговски връзки са с Одрин и Софлу, което отново открива възможности за проекти по транс-гранично сътрудничество.

Изключително интересни и привлекателни туристически атракции на основата на местния традиционен бит и техники за производство се предлагат в с.Рабово и с.Плевун:

❖ **Пътят на хляба от лимец** - Фестивала на хляба в Източните Родопи, който се провежда от 2010г. в с. Рабово, община Стамболово. Гостите на фестивала проследяват пътя на хляба от лимец, смятан за най-старата житна култура в България – от жътвата през вършеенето, меленето, месенето до изпичането му. Хлябът от лимец е само една от атракциите, които Петко и Стефка Ангелови предлагат на туристите в къщата си за гости „Тепавицата”.

❖ **Пътят на сиренето** - туристическата атракция официално открита през 2012г. във фермата за приключения в с. Пелвун, Ивайловград. Туристи и посетители могат да наблюдават как се доят овце, как се подквасква млякото и се прави сирене, да опитат вкусните домашни кисело мляко, масло и сирене на сем. Хускови. Атракцията "Пътят на сиренето" е финансирана по проекта "Новото тракийско злато" в периода ноември 2011 - август 2012 г.

КУЛТУРНАТА ИДЕНТИЧНОСТ НА ХАСКОВО В НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК

Радосвета Кирова-Делчева

Резюме

Целта на доклада е да разкрие спецификата и интензивността на търсенията в посока на изграждане на уникална културна идентичност на град Хасково през последното десетилетие, разглеждана в контекста на преосмисляне и трансформиране на култовите места от епохата на социализма. Също така посредством критичния исторически и културен анализ да очертае и други, negliжирани към момента традиционни материални и нематериални символи на Хасково с подценяван с ресурс за принос към градската културната идентичност.¹

HASKOVO'S CULTURAL IDENTITY IN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Radosveta Kirova - Delcheva

Abstract

The aim of this research is to reveal the features and intensity of the endeavors towards building of building an unique cultural identity of the town of Haskovo in the beginning of XXI century, in the context of rethinking and transformation the places of socialist cult.

The paper also outlines by the means of the critical historical and cultural analysis, other tangible and intangible traditional town symbols, which potential to contribute for the cultural identity of Haskovo is neglected and underestimated.

Ключови думи: културна идентичност; трансформация и преосмисляне на традиционни символи; култови места

Key words: cultural identity; transformation and rethinking of traditional symbols; cult places, construction of town identity

1. Въведение

Предизвикателството за изграждане на собствена културна идентичност и в частност на декларирания като приоритетна посока културен туризъм като съществен елемент от устойчивото развитие, фокусира визии и усилия на съвременния български град.²

Загубата през последния четвърт век, след упадък на социалистическата планова икономика, на статута на „индустриален център“ за българския град, катализира търсенето на културна идентичност в нейните материални и нематериални измерения в новия социалнополитически и културен контекст и съизмерими с европейските споделени културни и християнски ценности.

Съществен момент при формирането на тази идентичност са символи от различни епохи, свързани с историята на града – а специфично място сред тях имат наследените от

¹ Кирова, Р., Ц.Славчева. “Културната идентичност на град Габрово – перспективи от миналото и днес” в Сборник от Научна конференция „Изкуствата, пазарът, публиките“, Институт за изследване на изкуствата, 15-17 ноември 2013, стр. 252-265

² В национално проучване почти всички градове декларират като приоритетна насока за развитие културния туризъм.

периода на социализма. Създадените през периода на социализма символи и култови места от своя страна са разнообразни като съдържание и стилистика. Създадените през ранните десетилетия обслужват основно на марксистко-ленинската и интернационална доктрина, както и жертви на партизанското движение и комунистическата съпротива от средата на ХХ век.³ В по-късните етапи на социализма са създадени множество монументи с акцент върху българското историческо минало – като част от зародилата в края на 70-те и началото на 80-те национално-историческа доктрина.⁴ Днес тези символи, останали в наследство от близката като историческа реалност на социализма, търпят преосмисляне като скалата варира от унищожаване или демонтаж, през усилено дебатиране до грижливо стопанисване.⁵

2. Град Хасково: преход на идентичности

На фона на разместванията и реструктурирането на символи и ценности в национален мащаб, град Хасково се откроява с усилията за налагане на коренно нова визия в духа на християнските ценности и нейното систематично проектиране и изграждане. Амбициозната политика към настоящия момент е съвкупност от две ясно изразени тенденции – налагането на нова визия по отношение на градската символика от една страна, съпътствана от negliжирането на традиционни за града и района културни ценности и символи от друга. Налагането на новата визия на Хасково е свързана с интересната динамика при конструирането им чрез „храносмилане“ на социалистически символи и впитането им в основите на новите символи и визии.

Основният залог на Хасково днес за привличане на интерес от страна на туристите е символ, вписан като рекорд в книгата на Гинес - монумент със значителни размери.⁶ Първата крачка към този пилон в най-новата културната идентичност на Хасково след политическите промени от края на 8-те години е поставена през 1993г., когато с решение на Общинския съвет 8 септември – почитан в християнската традиция като ден на Рождество Богородично – е утвърден за Ден на Хасково, а Света Богородица - за покровителка на града. Новият символ на град Хасково – статуята, изобразяваща Св. Богородица с младенца на ръце, е издигната и тържествено осветена от пловдивския митрополит Арсений през 2003г. Оттогава тя е център на честванията на градския празник и изразява приобщаването на града към потисканите в епохата на комунистическия режим традиционни християнски ценности. Новият химн на Хасково (2010г.) също е подчинен на изграждания култ с ключови фрази като „над нас Богородица

³ Подобни култови места са все още част съставляват съществена част като количествен измерител от списъците на българското културно-историческо наследство към НИИИИ - списъци, които се нуждаят от ревизия и актуализация – виж: Кирова, Р., Ц. Славчева (2013). „Културната идентичност на град Габрово – перспективи от миналото и днес“ в Сборник от Научна конференция „Изкуствата, пазарът, публиките“, Институт за изследване на изкуствата, 15-17 ноември 2013, стр. 252-265

⁴ Разграничаването от интернационализма посредством приобщаване към конструираната през този период система от културни ценности на ЮНЕСКО е организираната от Людмила Живкова кампания „1300 години България“ през 1981г., включващо редица дейности по изучаване, придобиване на статут, реставрация, консервация на паметници на културата.

⁵ Като примери за отношението към социалистическите символи можем да посочим: запазване и поддръжка в Правец, родния град на бившия държавен глава Т. Живков; дебата около паметниците на Съветската армия и 1300 години България в София; демонтираният монумент на Ленин от градския парк в Кърджали.

⁶ Най-голямата в света статуя на Света Богородица с Младенеца е с височина 14 метра (46 фута) и стои върху фундамент от 17 метра (55 фута и 9 инча). Това вероятно е единственият български монумент със собствен сайт: <http://www.bogoroditsa.bg/>

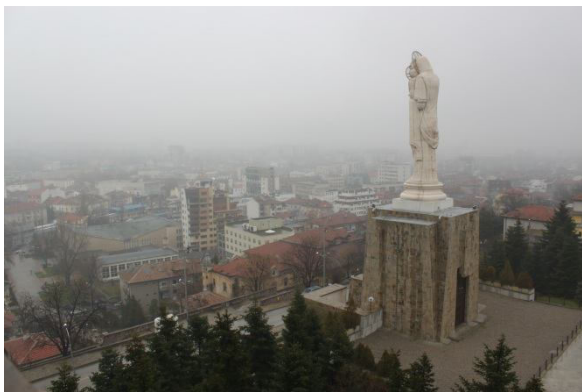
бди⁷ като част от целенасочените и активни усилия на ръководството на общината за материализиране налагането на нова културна идентичност.⁸

Самата статуя, изградена от полимербетон от авторски колектив с ръководители скулптора П. Александров и Н. Стоянов, е замислена да впечатлява с размерите си - с височина на статуята 14м. и обща височина заедно с постаментата – близо 33м., тегло 120 тона, монументът получава статут на най-високата статуя на Св. Богородица с младенца и е вписан в книгата на рекордите на Гинес, раздел “Религия” през 2004 г.⁹ От 2010г. тя вече е конкурирана по височина от най-новия елемент на ансамбъла – 30-метрова камбанария, претендираща за най-голямата по височина в България, която допълва замисъла на монумента със звукова инсталация и преодолага панорамна гледка към града.

За място на поставянето на новия символ ансамбъл на Хасково е избран хълм Ямача¹⁰, известен през периода на социализма като „Младежкия хълм“, който се извисява над центъра и доминира над градския пейзаж. Прави впечатление, че в периода между 1944г. и 1989г. мястото е развивано като център на културни символи, свързани с комунистическата идеология. В непосредствена близост до монументалния ансамбъл се намира сградата на бившия Пионерски дом, а на около 100м. в западна посока, се намира паметника на загиналите в борбата с фашизма във формата на обелиск.

Самият постамент всъщност е наследеният от епохата на социализма фундамент на паметника „Сърцето на ремсиста“ по разказа на Максим Горки „Сърцето на Данко“¹¹, преустроен днес като параклис, посветен на Рождество Богородично.

Елементите, конструиращи новия символ, са видимо еkleктични и дисхармонични поради конкуриращите се твърде близки по височина вертикални акценти на скулптурата и камбанарията, които са поставени в случайно от гледна точка на урбанистичната логика отношение помежду си.

Монументите на Богородица в Хасково (снимка-автора) и Исус в Рио де Жанейро (източник - интернет).

⁷ „Песен за Хасково“, (текст: Ели Видева и Петър Ванчев; музика: Стефан Диомов), достъпна за слушане онлайн на адрес <https://www.youtube.com/watch?v=EUyVoa7rx6k>

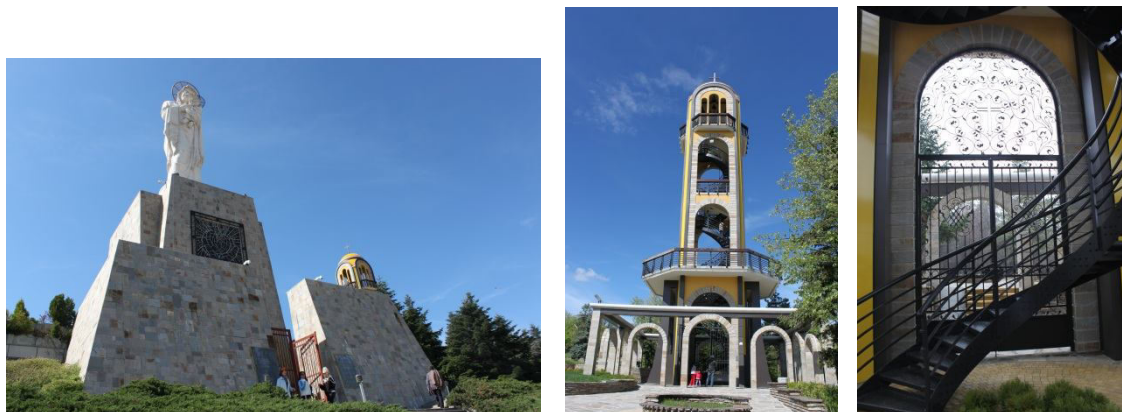
⁸ Станков, Г. (2011) „Психологията среща архитектурата: малки мисли по голяма тема“, достъпно онлайн на адрес http://psychologyworkshop.blogspot.gr/2011/10/blog-post_24.html

⁹ Книга на рекордите Гинес: <http://www.guinnessworldrecords.com/records-3000/largest-statue-of-the-virgin-mary>

¹⁰ Хълм Ямача се намира в предната част на парк „Ямача“ в южната част на Хасково, създаден по проект на арх. Валентина Атанасова и арх. Борис Георгиев в периода 1958–1970 г. на 500 дка .

¹¹ Героят Данко от едноименния разказ на М. Горки е съвременна метафора на Прометей или Моисей <http://www.sibir.bg/blog/Aisedora/?blogPage=blogPreviewArticle&artID=30014>

Доминантната хоризонталната тектониката на камбанарията и фасадното третитиране чрез дребните по мащаб декоративни елементи от ковано желязо, са в контраст със стилистиката и мащаба на бетоновата статуя и минималистичното излъчване на нейния постамент. Скулптурата, характерна много повече за католицизма като изобразителен код на Богородица, контрастира с православния замисъл и доминира над иконостаса на преустройения параклис.

Монументът на Богородица с камбанарията на Ямача – изглед и детайл от интериорна камбанарията (снимки – автора).

Напластяване на християнска символика върху социалистическия монумент (заедно с витража) – вляво; сертификатът на монумента от Гинес - в средата; детайл от парапета на камбанарията- в дясно; (снимки - автора).

Запазването на оригиналните и несъмнено ценни витражи на социалистическия паметник и след преустройството му, маркира интересна симбиоза между новия символ на града и бившата вече соц-идеология¹² - по своеобразен начин тя остава вплетена в основите на християн-европейски ценности на естетическо ниво, но също и на

¹² Заслужава да се отбележи, че дори след подновяването на витража през 2013г. от художника Михо Михов, първоначалната идея за две ръце, държащи сърце, беше запазена. Вж. статията „Ново сърце под Девата“ в сайта “Хасково новини“ от 02.09.2013г.: <http://goo.gl/prXLHq>

философско ниво, с възможността – волна или неволна - за разчитане на културната многопластовост на това място на култа през различните исторически епохи. Паметникът, утвърждаващ Хасково като град на младежта, макар и преобразен, е залегнал със своята височина от 17м. във фундамента на надпреварата за най-високата статуя на Св. Богородица в света.

Това отношение може да бъде проследено не само на територията на града - като например при бившия паметник на Георги Димитров в Хасково, който сега е трансформиран в символ на Народните будители, но също така и на по-широко регионално ниво: символът на Европейския съюз, поставен в ръката на статутята на женска фигура на входа на град Харманли, превръща днес продукта на социалистическото изкуство в статуя под името „Европа“. Тази тенденция е залегнала като отношение не само към паметници само от социалистическия период, но и от по-ранни исторически епохи, като храма в Узунджово например.

Надпреварата за Гинес като основна насока също търпи своето продължение – този път за най-висок паметник в света, и рекорд в книгата на Гинес на регионално спрямо град Хасково ниво - проектът за мемориален комплекс от 2012г. включва 133-метрова скулптура на Васил Левски, интерактивен музей, информационен център, зона за рекреация на площ от 52 декара, разположен до Свиленград.¹³

При ансамбъла на Св. Богородица в Хасково очевидно е търсенето на аналогия със световноизвестната статуята на Исус, покровител на Рио де Жанейро, която е само с броени метри по-висока.¹⁴ Изглежда, че бразилският град приема сериозно предизвикателството на Хасково за създаване не само на монументи, а на цели ансамбли, след като обяви през 2010г., че планира изграждане на 20-метрова въртяща се бронзова статуя на Света Богородица, заедно с голяма базилика, на хълма срещу статуята на Исус Христос в Рио де Жанейро.¹⁵ Засега обаче най-висока статуя на Света Богородица с документ от Гинес в Света остава издигнатата по идея на кмета Георги Иванов в Хасково.¹⁶

Добре документирано като практика през османския период, надграждането върху заварен паметник - култова сграда или обекта - е често срещан още от древността прием. Римските храмове надграждат древногръцки, те от своя страна - тракийски, църкви биват превръщани в джамии или обратно. Важните и представителни места остават места на култа, независимо от господстващата религия или докринна и въплащават устойчиво по своя характер мислене.¹⁷

¹³ Проектът е на сдружение „Аз обичам България“ – виж Маринова, Г. (2012) „Двама разградчани вдигат най-големия паметник в света“, в сайта „Екип 7“

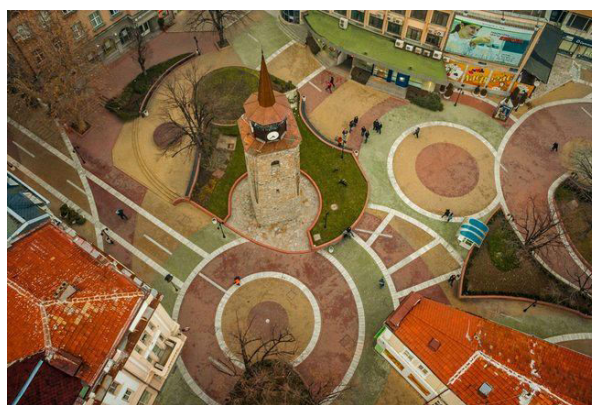
http://www.ekip7.bg/index.php?option=com_content&task=view&id=9485&Itemid=1

¹⁴ Световно известният символ на Рио де Жанейро - статуята на Христос Спасител, построена в периода 1922-1931г. е разположена на естествена височина (710м), и е достъпна за посетители с авто и ЖП транспорт. Висока е 39,6м. (заедно с 9,5-метровия пиедестал) и е широка 53м., тежи 1000 т. Изградена е от стоманобетон и е облицована с несмлян талк за устойчивост на климатичните въздействия. Достъпна е за посетители с авто и ЖП транспорт.

¹⁵ За плановете в Рио де Жанейро за нова стауя в неопределено период от време: “Рио ще бъде издигната 20-метрова статуя на Света Богородица”, април 2010г., в сайта *Blagovremie.com*: <http://goo.gl/fhywLs>

¹⁶ Сайтът на монумента: <http://www.bogoroditsa.bg/>

¹⁷ В същото време, този подход дескарализиране на ценности и вярвания от предишни епохи, може да се превърне в заплаха от заличаване на важни моменти от историческото развитие. Илюстрация за това е фрапиращият пример с превръщането на църквата „Св. Трифон“ (1925г.) в парк Кенана през 60-те години във водохранилище, както и разрушаването на паметник на културата като и османската баня през 1965г.

Монументът „1000 години Хасково“ на скулптора Крум Дамянов, пресъздаващ образа на съвременна часовникова кула (изградена на мястото на разрушената стара) е сред оригиналните и модерни символи на града от периода на социализма; (източник-haskovo.com)

Преизградената възрожденска часовникова кула по проект на арх. С. Славов и колектив (2009г.) на площад „Атлантически“; (източник – peika.bg).

Фигурите на Баба Яга и бухал върху сградата на общината от местния скулптор Господин Тенев, автор на най-новата скулпторна композиция в града, с полемичното име „Паметника на завистта“, изобразяваща митологичния Икар и разположена на централния площад до фонтаните; (източник-haskovo.com)

Като обобщение може да се очертае като характерна за Хасково тенденцията за **преработване на съществуващи символи и култови места** за нуждите на формиране на нова идентичност.

3. Визии за конструиране на културната идентичност на Хасково.

Новата културна идентичност на Хасково е своеобразна амалгама, въплащаваща духовни търсения, изразени в състезание на количествено измервани параметри. Макар и регламентирана като уникална от Гинес, тази нова идентичност обаче следва да бъде поместена в съществуващата вече рамка от традиционни символи.

Материалните и нематериални традиционни символи на Хасково от по-близкото и по-далечното минало, остават в страни от новоизгражданата визия на града – като например екологични и урбанистични фактори и обекти като реката, парк „Кенана“, местността „Сивата вода“; различни архитектурни недвижими културни ценности; ценности в областта на нематериалното наследство, представлящи традиционни в миналото практики като производството и преработката на специфични за региона аграрни култури

и др. Така налагането на новите символи става за сметка на занемаряването на традиционните, вместо допълването им за запазване на историческата памет и културно многообразие, с които Хасково има правото да се гордее.

Най-очевидно засегната през последните две десетилетия несъмнено е *реката*, заличена от облика на града в ключови централни места, която освен като традиционен урбанистичен фактор, подобно на реките в много други градове, е известна в недалечното минало по неповторим начин. Река Хасковска става емблематична с рефрена от песента „Среща“ на „Щурците“ от 80-те години на XXв.¹⁸, създадена по едноименната творба на местния поет Симеон Симеонов¹⁹. Шлагерът става толкова популярен, че София с река Перловска и Пловдив с река Марица също претендират да са мизансцената за лирически герой от баладата. Въпреки шанса, който творците ѝ осигуряват, днес реката е почти заличена от лицето на града и тя не участва активно при формиране на урбанистичния ландшафт в центъра, загубена е възможността за контакт с реката. Остарелите и опасни вече тополи маркиращи коритото на реката са изсичат, но рядко се подменят с нови; коритото е бетонирано за разполагане върху него на паркинги и обекти за обществено обслужване. Нарушена е екологията и е загубена възможността за контактуване на града с реката с необмислени урбанистични мерки, в резултат на които един успешен и популярен символ на Хасково от близкото минало е заличен.²⁰ В момента само песента на „Щурците“ напомня за някогашния културен пейзаж с реката в центъра на града, неразделен елемент от старата градска част, обявена за недвижима културна ценност.

Други пренебрегвани природни фактори са рекреационната зона „Кенана“ и язовир „Сивата вода“, подходящи с широките и открити, в комбинация със залесени пространства за различен тип културни събития на открито – фестивали, концерти, изложения, както и спортни дейности.

Сред пренебрегваните традиционни ценности са *чаршийската структура* в центъра на града, заедно със *старата джамия*. Традиционната пазарна и занаятчийска структура, характерна за средата на XIXв., макар и застроена със сгради началото на XXв., е все още добре четима в градската тъкан, и остава с почти непроменено съдържание като търговска зона до днес. В периферията на тази характерна за османското и възрожденско минало²¹ на Хасково структура от взаимнопресичащи се улици и двуетажни търговски и жилищни сгради, запазили характерните обем и етажност, както и специфична атмосфера, макар и от по-късната буржоазна епоха, е ситуирана сградата на най-старата джамия в България²² с архитектурна стойност като недвижима културна ценност и ценно свидетелство за строителните умения и традиции в този регион от края на XIVв.

Миналото на Хасково като традиционен аграрен и промишлен център е лесно разпознаваемо в изоставените *тютюневи складове* – сгради, разположени на централни градски локации и доста ценни от архитектурна гледна точка. Гъвките и обширни пространства на бившите индустриални сгради предоставят добра възможност за конверсията им в музей, изложбено пространство или културен център, в места за креативния сектор като лофтове и ателиета за артисти, което е фактор както за регенерирането на тези градски територии, така и за икономическия растеж. И докато в

¹⁸ Песен от албума на „Щурците“ „XX век“ (1981г.), достъпна за слушане онлайн на адрес: <http://youtu.be/YKQo60IYSVY>

¹⁹ Разказ за песента е поместен в туристическия сайт на община Хасково Haskovo.com: http://www.haskovo.com/bg/page_479_35.html

²⁰ Противно на съвременни тенденции за превръщането на градски канали в зони за рекреация подобно на примерите на гр.Тирана, Албания, Южна Корея и др..

²¹ За съжаление Възрожденската часовниковата кула не е запазена. През 2013г. на площад „Атлантически“ бе издигната реплика на оригиналната кула по проект на арх. Слави Славов.

²² Джамията в Хасково е датирана от надпис 1395г.

съседния областен център Кърджали²³ замислят организирането на „Зона Култура“ в бившите тютюневи складове по подобие на софийската „Зона Култура“ или по модела на „Капана“ в Пловдив, тютюневите складове в Хасково засега пустеят, очаквайки ново съдържание и по-добра съдба от рухването им в полза на нови жилищни територии.²⁴

Културната идентичност на един град е съвкупност от материални и нематериални ценности, като последните по традиция са част от културния календар. Докато в няколко населени места в България – Никюп, Салманово, Петровене, през месец август се чества празник на динята, в културния календар на традиционния център на производството на вкусните плодове в България – град Хасково и региона той липсва. Забавните фестивали на дините²⁵ включват фолклорна програма, скулптори от различни плодове и зеленчуци, състезание по надяждане, шествие с динени фенери и много други атракции за туристите. С помощта на креативните индустрии на територията на Хасково е възможно да се дефинират съвременни и креативни алтернативи на фестивалните клишета.

4. Заключение

Като заключение, въпреки определени противоречиви моменти, заложи в замисъла на ансамбъла на Св. Богородица, както и в тенденцията към едностранчивост и необходимостта от изграждане на цялостна визия, трябва да бъдат посочени амбициозните и целенасочени усилия за формиране на нова културната идентичност на града през първото десетилетие на XXI век от страна на местните власти. Актерна за града и региона като цяло е тенденцията за устойчивото трансформиране и преизползване на вече съществуващи символи от предходни епохи за нуждите на нови символи, философии и доктрини.

Новият символ на града монументът на Св. Богородица с младенеца, предстои да докаже историческата си устойчивост във времето, да утвърди цялостното си излъчване като ансамбъл. Той обаче не следва да бъде изолиран, а напротив - поставен и вписан в контекста на позабравените традиционни забележителности на града от различни периоди, свидетелства за богатото му историческо минало, което е залог за успешното конструиране на многопластовата и атрактивна културна идентичност на Хасково.

В балансирането между преосмисляне и трансформиране на миналото, както и неговото обживяване и съхраняване на базата на прецизна и обективна оценка, лежи успеха за устойчиво развитие на града.

²³ Ангелова, И., „Зона Култура в двора на някогашните тютюневи складове в Кърджали“ от 04.06.2014г. във в. „Стандарт“, достъпно онлайн на адрес http://light.standartnews.com/regionalni/zona_kultura_v_dvora_na_nyakogashnite_tyutyunevi_skladove_v_kardzhal_i-240661.html?utm_source=flip.bg

²⁴ Проблемът на редица индустриални сгради като тютюневите складове в Хасково е собствеността и необходимостта от изкупуване на сградите за осъществяване на мащабни творчески проекти.

²⁵ Фестивалът на динята в Никюп се провежда от 2011г. насам. Вж подробности в Георгиева, Г. (2013). „Фестивал на динята във великотърновско село“, достъпно онлайн на адрес: http://www.velikotarnovo.utre.bg/2014/08/08/249137-festival_na_dinyata_vuv_velikoturnovsko_selo

ИЗТОЧНИЦИ:

Ангелова, И. (2014), „Зона Култура в двора на някогашните тютюневи складове в Кърджали“ от 04.06.2014г. във в. „Стандарт“, достъпен онлайн на адрес http://light.standartnews.com/regionalni/zona_kultura_v_dvora_na_nyakogashnite_tyutyunevi_skladove_v_kardzhali-240661.html?utm_source=flip.bg

Георгиева, Г. (2013). „Фестивал на динята във великотърновско село“, достъпно онлайн на адрес: http://www.velikotarnovo.utre.bg/2014/08/08/249137-festival_na_dinyata_vuv_velikoturnovsko_selo

Горки, М. „Горящото сърце“, достъпно онлайн в туристическия сайт на Община Хасково: http://www.haskovo.com/bg/page_152_35.html

Маринова, Г. (2012) „Двама разградчани вдигат най-големия паметник в света“, в сайта „Екип 7“ http://www.ekip7.bg/index.php?option=com_content&task=view&id=9485&Itemid=1

Кирова, Р., Ц. Славчева (2013). „Културната идентичност на град Габрово – перспективи от миналото и днес“ в Сборник от Научна конференция „Изкуствата, пазарът, публиките“, Институт за изследване на изкуствата, 15-17 ноември 2013, стр. 252-265

Станков, Г. (2011). „Психологията среща архитектурата: малки мисли по голяма тема“, достъпно онлайн на адрес http://psychologyworkshop.blogspot.gr/2011/10/blog-post_24.html

Янева, А. (2013), „Ново сърце под Девата“ в сайта „Хасково новини“: <http://goo.gl/prXLHq>

Книга на рекордите Гинес, достъпна онлайн на адрес: <http://www.guinnessworldrecords.com/records-3000/largest-statue-of-the-virgin-mary>

„Песен за Хасково“: <https://www.youtube.com/watch?v=EUyBoa7rx6k>

Сайт на монумента „Св.Богородица“ с младенца: <http://www.bogoroditsa.bg>

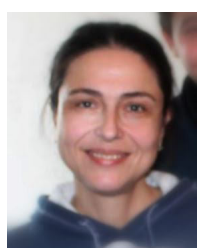
Щурците - „Среща“ (1981), запис песента е достъпен онлайн на на адрес: <http://youtu.be/YKQo60IYSVY>

„**In Search of the Castle**“, страница на Jane’s Walk 2014г. в Хасково: <http://janeswalk.org/bulgaria/haskovo/search-castle>

ЗА АВТОРИТЕ

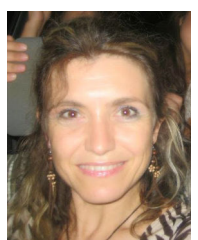
Петър Петров е съдия в Софийския градски съд и преподавател в Националния институт по правосъдие. Има дългогодишен професионален интерес в областта на интелектуалната собственост и като съдия в РС – Димитровград е сред първите магистрати у нас, разглеждали дела за нарушени авторски права. Автор е редица статии и ма на книгите „Престъпления против интелектуалната собственост“ (2011г., в съавторство) и "Подборен лов на интернет пирати. Теория за селективно наказателно преследване" (2013).

Лидия Стайкова е кариерен консултант и социален предприемач. От 2013г. е доброволец в бежанските центрове в Харманли и Пъстрогор, където оказва хуманитарна, правна, езикова, образователна и медийна подкрепа на търсещите закрила в координация с доброволци от страната и чужбина, медии, правозащитни организации, а също и ДАБ, ВКБООН, БЧК, МВР. Интересува от проблемите на търсещите закрила и имигрантите в България от 2009 година и публикува материали по темата в блога „Полетът на костенурката“. Съавтор на справочника „Bulgaria Discovered“ (HRDC, 2009) и „Възможните майки“ (Скалино, 2011).

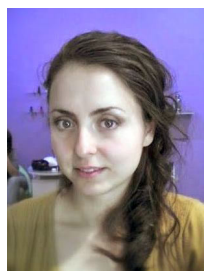
Георги Станков е психолог и психодрама терапевт, докторант в катедра "Публична администрация" на СУ "Св. Климент Охридски." Работи по темите гражданско участие и развитие на общности, лидерство, развитие на човешките ресурси, либертариански патернализъм и качество на живот. Има изследвания и публикации в областта на психодраматичния метод и детското участие.

Розалина Гъобеклиева е предприемач, мениджър и НПО- активист, с квалификация в областта на индустриалния мениджмънт и МИО. Петнадесет години от професионалното ѝ развитие са в частния сектор – строителство, земеделие, колбасарство, ресторантьорство, търговия, застрахователна и рекламна дейност. От 2005 г. работи по европейски проекти, отначало като външен консултант, а по-късно като експерт в Националното сдружение на средния и малък бизнес - София, Общинското сдружение на средния и малък бизнес - Хасково и Агенцията за европейска интеграция.

Михаил Василев – предприемач, мениджър и НПО - активист. Завършил електронно инженерство в Бостънски университет. Има над 25 г. стаж в големи и малки организации в САЩ, Великобритания, Швеция, Камерун и България, между които са Харвардски университет, Бостънски университет, Digital Equipment corporation, Compaq, Innocentive част от Eli Lilly, Raytheon и др. От 2009 г. работи като старши консултант в Агенцията за европейска интеграция. Експерт в спасяване на проекти и фирми във фалит и в управлението на рискови капитали.

Радосвета Кирова – Делчева е архитект и докторант в Института за изследване на изкуството при БАН. Изследва средновековната и османската отбранителна и жилищна архитектура в контекста на Балканския полуостров. Член на ИКОМОС, представител на КАБ в работна група на UIA Култови места, експерт по културното наследство – ИПГВР на гр.Габрово. Един от създателите на сдружение „Трансформатори.“